

XVI
VOLUME
2023

ACTA

MEDICO-HISTORICA RIGENSIA

AMHR

RĪGAS STRADIŅA UNIVERSITĀTES
MEDICĪNAS VĒSTURES INSTITŪTS

**ACTA
MEDICO-HISTORICA
RIGENSIA**

Volumen XVI (XXXV)

RĪGAS STRADIŅA
UNIVERSITĀTE
UNIVERSITAS RIGENSIS
STRADINA

**ACTA
MEDICO-HISTORICA
RIGENSIA**

Volumen XVI (XXXV)

Rīga • RSU • 2023

Acta medico-historica Rigensia. Vol. XVI (XXXV): Rīga, RSU, 2023. 143 lpp.

“Acta medico-historica Rigensia” (AMHR) ir recenzēts akadēmisks brīvpieejas žurnāls, kas veltīts pētījumiem medicīnas un dzīvības zinātņu vēsturē un medicīnas muzeoloģijā Latvijā un Baltijas jūras reģiona valstīs. Žurnāls iznāk reizi gadā, publicējot zinātniskus pētījumus latviešu un angļu valodā, grāmatu un mediju recenzijas, kā arī apskatus par notikumiem akadēmiskajā un muzeju dzīvē. Žurnāls iznācis no 1957. gada ar sākotnējo nosaukumu *Iz istorii meditsiny*. Kopš 1992. gada izdevuma nosaukums ir *Acta medico-historica Rigensia*. Žurnāls “Acta Medico-Historica Rigensia” ir indeksēts *Directory of Open Access Journals* (DOAJ), *European Reference Index for the Humanities* (ERIH PLUS) un SCOPUS.

“Acta medico-historica Rigensia” (AMHR) is a refereed academic open access journal devoted to research in history of medicine and life sciences and medical museology in Latvia and Baltic sea region countries. Published once a year, the journal collects original research papers in Latvian and in English, book and media reviews, as well as reports on relevant academic and museum events. The journal dates back to 1957 and was previously published under the title *Iz istorii meditsiny*. In 1992 the journal was renamed to *Acta medico-historica Rigensia*. Journal “AMHR” is indexed in the *Directory of Open Access Journals* (DOAJ), the *European Reference Index for the Humanities* (ERIH PLUS) and SCOPUS.

Galvenie redaktori / Editors-in-chief: Juris Salaks, Ieva Lībiete – Rīgas Stradiņa universitāte / Rīga Stradiņš University

Atbildīgā redaktore / Managing editor: Dr. hist. Ineta Lipša – Rīgas Stradiņa universitāte / Rīga Stradiņš University

Redkolēģija / Editorial board:

Aistis Žalnora – Dr., Viļņas Universitāte / Vilnius University

Axel Karenberg – Prof., Dr. med., Ķelnes Universitātes slimnīca / Cologne University Hospital

Baiba Mauriņa – Dr. pharm., Rīgas Stradiņa universitāte / Rīga Stradiņš University

Bożena Plonka-Syroka – Prof., Dr. habil., Wrocław Medicīnas universitāte / Wrocław Medicine University

Florian Steger – Prof., Dr., Ulmas Universitātes Vēstures, filozofijas un medicīnas ētikas institūts / Institute for the History, Philosophy and Ethics of Medicine, Ulm University

Ingrid Kästner – Prof., Dr. habil. med., Leipcigas Universitāte / University of Leipzig

Ken Kalling – M.A., Tartu Universitāte / University of Tartu

Maije Toomsalu – M.A., Tartu Universitāte / University of Tartu

Maija Pozemkovska – Dr. med., Rīgas Stradiņa universitāte / Rīga Stradiņš University

Ramunas Kondratas – Dr., Viļņas Universitāte / Vilnius University

Vilma Gudienė – Dr., Lietuvas Veselības zinātņu universitāte / University of Health Sciences of Lithuania

Literārie redaktori / Proofreading: Jānis Zeimanis (angļu val.), Aija Lapsa, Ināra Mikažāne un Inga Lievīte (latviešu val.)

Maketētāja / Layout: Ilze Stikāne

Uz vāka: Rīgas Medicīnas institūta Ārstniecības fakultātes III un IV kursa studenti olimpiādē

“Dzimtenes sardzē” 1981. gada 3. aprīlī Kara katedras telpās Padoņu bulvārī 14, Rīgā.

RSU Vēstures muzeja krājums (RSUMz 238/221)

On the cover: 3rd- and 4th-year students from the Riga Medical Institute's Faculty of Medicine at the “Guarding the Homeland” Olympiad on 3 April, 1981 on the premises of the Department of War at 14 Padoņu bulvāris, Riga. From the RSU History Museum collection (RSUMz 238/221)

Izdevējs / Publisher:

Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts / Institute of the History of Medicine, Rīga Stradiņš University

Redakcija / Editorial Office:

Adrese / Address: Kronvalda bulvāris 9, Rīga, Latvija, LV-1010

e-pasts / e-mail: ineta.lipša@rsu.lv; juris.salaks@rsu.lv

Mājaslapa / Web-page: <https://www.rsu.lv/AMHR>

© Rīgas Stradiņa universitāte, izdevums, 2023 / Rīga Stradiņš University, edition, 2023

RSU IPD-3917

© Autori, teksti / Authors, texts, 2023
Licence / License: CC BY-NC 4.0

Saturs / Contents

PĒTNIECISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

Medical Treatment, Duty to Work, and Political Education. Functions of Soviet “Prophylactoria” and “Care Homes for STD Patients” in Germany <i>Maximilian Schochow, Florian Steger</i>	7
LPSR VDK vēršanās pret Latvijas radošo inteliģenci 20. gadsimta 50. gadu beigās: 1957. gada Rīgas mākslinieku “pornogrāfijas grupas” procesa piemērs <i>Jānis Ķeruss, Aldis Ūpmalis</i>	23
Sexual Revolution, Mobilization or Civil War: How to Understand the Soviet Transformation of Sexuality (The Case of Soviet Lithuania) <i>Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta</i>	67
Kara medicīnas ārstu–rezervistu sagatavošana padomju armijas vajadzībām Rīgas Medicīnas institūtā 1950.–1991. gadā (atmiņās un dokumentos) <i>Daina Bleiere, Daiga Dupate, Juris Salaks</i>	100

AKADĒMISKĀ UN MUZEJU DZĪVE / CURRENT ACTIVITIES

Restaurācijas gadījums: Veģetatīvās nervu sistēmas modelis Nr. 9 <i>Iveta Skripste</i>	137
Autori / Authors	143

Maximilian Schochow, Florian Steger

Medical Treatment, Duty to Work, and Political Education. Functions of Soviet “Prophylactoria” and “Care Homes for STD Patients” in Germany

Abstract

After the end of World War II, “care homes for sexually transmitted disease patients” were established in the Soviet Occupation Zone of Germany (SOZ). The legal basis was established by the order of the Soviet Military Administration in Germany (SMAD) No 30. Care homes for sexually transmitted disease patients are institutions that combine education and treatment of illnesses for individuals with an STD. The sick individuals had to follow a regular daily routine and work every day. Political indoctrination served to educate “socialist personalities”. Similar institutions already existed in the USSR. In the 1920s, the so-called “prophylactoria” were established in the USSR. This article compares these two types of medical institutions. Sources from the State Archive of the Russian Federation in Moscow, the German Federal Archives in Berlin, and the City Archive Zwickau were used.

Keywords: compulsory commitment, medical care, patient education, USSR, venereal diseases.

Introduction

During the 1930s, the historian of medicine Henry Ernest Sigerist (1891–1957) often visited the Soviet Union. He described his experiences in the book “Socialised Medicine in the Soviet Union”, published in 1937, where he depicted the Soviet health system as a very progressive

one.¹ As an example of such an advanced healthcare system, he highlighted the so-called “prophylactoria” (lečebno-trudovye profilaktorii), which had been established since the 1920s. The task of the prophylactoria was to treat prostitutes with sexually transmitted diseases (STDs), train them for a job, and raise their cultural level.² In 1930, there were five prophylactoria in Moscow alone.³ After the end of World War II, “care homes for STD patients” (Fürsorgeheime für Geschlechtskranke) were established in the Soviet Occupation Zone of Germany (SOZ).⁴

The legal basis was established by the order of the Soviet Military Administration in Germany (SMAD) No 30. In Saxony alone, care homes for STD patients were opened in Chemnitz, Dresden, Leipzig, and Zwickau since 1946.⁵ In these care homes for STD patients, individuals with STDs, as well as prostitutes and women who had infected military personnel, were compulsorily treated. All individuals locked up in care homes for STD were isolated, treated for venereal diseases, and had to be educated through work and political information, thus transforming into “socialist personalities”.⁶

By examining the Moscow “model labour prophylactorium” and the Zwickau care homes for STD patients, this article compares the two types of medical facilities, discussing similarities and differences in their house rules and the daily lives of their patients. These results help to understand how criminalisation of prostitution and venereal diseases has influenced the measures taken to educate and resocialise prostitutes with STDs in specialised medical facilities.

---

¹ Henry E. Sigerist, *Socialised medicine in the Soviet Union*; with a foreword by Sidney Webb (London: V. Gollancz, 1937).

² Natalia B. Lebina, *Povsednevnaia žizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii. 1920–1930 gody* (Sankt-Peterburg: Letnij sad, 1999).

³ Maximilian Schochow & Florian Steger, “Women education in the Soviet prophylactoria and the care homes for sexually transmitted disease patients in the Soviet Occupation Zone of Germany,” *Journal of the European Academy of Dermatology & Venereology* (2023), <https://doi.org/10.1111/jdv.19245>.

⁴ Florian Steger & Maximilian Schochow, “Closed Venereology Wards in the German Democratic Republic,” *Acta medico-historica Rigensia* 12 (2019): 67–91.

⁵ Maximilian Schochow, *Zwischen Erziehung, Heilung und Zwang. Geschlossene Venerologische Einrichtungen in der SBZ/DDR* (Halle: Mitteldeutscher Verlag, 2019).

⁶ Florian Steger & Maximilian Schochow, *Traumatisierung durch politisierte Medizin* (Berlin: Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2016).

The article presents the used methodological approach, followed by a comparative analysis of the legal framework and house rules of the prophylactoria and care homes for STD patients. It also presents findings on everyday life in the studied institutions.

Materials and Methods

Unpublished archival documents as well as published sources, including relevant scientific literature and dissertations, have been used as the basis of the study of this article. The archival material regarding Soviet prophylactoria is stored in the State Archive of the Russian Federation in Moscow (records of the People's Commissariat for Work). Unpublished sources regarding care homes for STD patients were discovered in the German Federal Archives in Berlin (records of the Ministry of Health of the GDR) and the City Archive Zwickau (records of the Health Department, the Youth Welfare Office, the Provincial Administration of Sachsen, and the Zwickau Administration).

Within these archives, records pertaining to the prevention and treatment of venereal diseases, legal regulations, and the treatment of STD patients have been assessed. Specific examination of Soviet legislative documents and orders from the Soviet Military Administration in Germany (SMAD), as well as regulations governing prophylactoria and care homes for STD patients have been the focus of the study. Additionally, correspondence and meeting minutes from relevant institutions were reviewed to gain insight into the practical implementation of educational and compulsory measures. To examine these sources, the historical-critical method was utilized within a comparative perspective. Based on the study, the organization and functions of prophylactoria and care homes for STD patients have been reconstructed.

Legal Frameworks

After the Bolshevik revolution in 1917, strict regulations and prosecutions for prostitution were ceased. During the period of "war communism" from 1918 to 1921, characterised by the nationalisation of all industries, the ban on private enterprise, strict state control, and labour duty, prostitutes were considered "social parasites" and "deserters of the labour front" and were arrested and interned.⁷ These rigorous measures ceased in 1921

---

⁷ Natalia B. Lebina, *Povsednevnaja žizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii*, 82–85.

when there was a shift towards relative restraints on political power and a mixed economy. While commercial fornication could not be tolerated for class-political reasons, the Bolsheviks considered prostitutes as victims and remnants of Tsarist Russia. Combating prostitution was deemed necessary because its main consumers were proletarians. According to statistics from 1923, 61 percent of factory workers used the services of prostitutes, resulting in an increase in STD infections.⁸ Paragraph 155 of the Criminal Code of Soviet Russia in 1922 punished individuals for transmitting “severe venereal diseases” with deprivation of liberty for up to three years.⁹ On February 23, 1927, the Soviet government issued Directive No 13, entitled “About Measures to Combat Venereal Diseases”, which granted health authorities the right to compulsory medical examination of individuals suspected of having an STD, as well as compulsory treatment in cases of refusal of voluntary treatment.¹⁰ This directive was especially applied to prostitutes.

The legal background for the establishment of care homes for STD patients in Germany was different. After the end of World War II, the number of infections rose sharply in Germany. In addition to tuberculosis, sexually transmitted diseases such as gonorrhoea and syphilis were particularly widespread.¹¹ In all four occupation zones, the “Law to Combat Sexually Transmitted Diseases” of February 18, 1927, was in effect.¹² Enacted during the Weimar Republic, concurrently with the Soviet decree on the same issue, this law included measures against the spread of syphilis, gonorrhoea, and chancroid, including compulsory hospitalisation. On August 7, 1945, the Soviet Military Administration in Germany (SMAD) issued Order No 25, entitled “About Measures to Combat Venereal Diseases Among the German Population of the Soviet Occupation Zone

---

⁸ Natalia B. Lebina, Povsednevnaia žizn' sovet'skogo goroda: normy i anomalii, 82–85.

⁹ “Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Socialističeskoj Federativnoj Respubliki,” (Moskva: Avra, 1922).

¹⁰ “O merach bor'by s veneričeskimi bolez'njami. Sobranie uzakonenij i raspordžženij Raboče-krest'janskogo pravitel'stva RSFSR,” *Otdel pervyj* 13 (1927): 135–136.

¹¹ Marcin Orzechowski, Maximilian Schochow & Florian Steger, “Combating Venereal Diseases as an Instrument of Politicised Medicine: Analysis on the Example of the Soviet Occupation Zone in Germany, the German Democratic Republic, and the Polish Peoples' Republic,” *Acta medico-historica Rigensia* 13 (2020): 58–82.

¹² “Gesetz zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten vom 18. Februar 1927,” *Deutsches Reichsgesetzblatt*, Teil I, 1927: 536–541.

(SOZ) of Germany".¹³ This order established uniform regulations throughout the SOZ. Among the actions specified was the compulsory hospitalization of individuals suffering from syphilis during the contagious period (Paragraph 4). Furthermore, all prostitutes with an STD were to be compulsorily treated (Paragraph 5). Due to poor implementation of the order, the SMAD issued another order, Order No 30, intended to intensify and expand measures to combat venereal diseases. It came into force on February 12, 1946.¹⁴ Paragraph 7 of this order stipulated the establishment of care homes for STD patients under police guard for the compulsory treatment of individuals with syphilis or gonorrhoea who evaded therapy, as well as sick women engaged in prostitution and those who infected military personnel. In these care homes for STD patients, compulsorily committed individuals not only received treatment but also had a duty to work. In these care homes, admitted individuals were to be employed in handicrafts (Paragraph 8). After their release, the items produced were to be left behind, and the further management of the compulsorily committed individuals was to be supervised.¹⁵ SMAD Orders No 25 and 30 laid the foundation for the establishment of institutions for treatment of venereal diseases throughout the SOZ. These orders provided the legal framework for isolation of patients with infectious forms of venereal disease and the obligation of the diseased to seek treatment.

In the Soviet Union, it was believed that the main challenge in combating venereal diseases was the low cultural level of the population. Alongside the establishment of venereal dispensaries, hygiene propaganda and elimination of illiteracy played important roles in improving health of Soviet citizens.¹⁶ Construction of prophylactoria since 1924 was one of the measures that combined healthcare treatment with re-education and integration of prostitutes into the new society. However, in the late 1920s and 1930s, Soviet policy principles in the fight against prostitution and venereal diseases began to shift towards more repressive measures. In the mid-1930s, the prophylactoria were either closed or transformed into high-security

---

¹³ Maximilian Schochow, *Zwischen Erziehung, Heilung und Zwang*. 33–39.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Oxana Kosenko & Igor Polianski, "Der Tanz der kleinen Spirochäten: Theatrale Hygieneaufklärung und die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten in der frühen Sowjetunion," *Urologe* (2020): 628–639.

facilities.¹⁷ This period marked a transition from educational and medical care institutions to compulsory labour institutions. The establishment of care homes for STD patients in post-war East Germany followed an order by the Soviet Military Administration in Germany (SMAD) in 1946. The SMAD regulated the public health sector in the Soviet Occupation Zone (SOZ) of Germany, drawing from the experience of the Soviet health-care system.

House Rules

The first Soviet prophylactorium was established as part of the second venereological dispensary in 1924 in Moscow. Later, new prophylactoria were opened in Moscow and other cities in the USSR. Not much information about the first Moscow prophylactorium has been preserved. However, detailed regulations on the “model labour prophylactorium” of the third dispensary of the State Venereal Institute in Moscow, as founded in 1928, were detected.¹⁸ As its name suggests, the prophylactorium had to become a model for establishing similar institutions. It was supposed to provide “medical, labour, as well as cultural and hygiene-educational help” for women with an STD who prostituted themselves or lived in precarious conditions, which could tempt them to start practicing it. The Council of Social Welfare, established in the Moscow prophylactorium, made decisions regarding the admission of women into the prophylactorium and facilitated their employment after their stay there. The length of stay in the prophylactorium depended on medical and social needs of the women and usually did not exceed one year.

The prophylactorium had a simplified in-patient facility with departments for syphilis and gonorrhoea, as well as workshops where patients worked to acquire qualifications. Women who suffered from venereal diseases during the contagious period were first hospitalised in the relevant departments of the State Venereal Institute. A dormitory with a canteen

---

¹⁷ Maximilian Schochow & Florian Steger, “Women education in the Soviet prophylactoria and the care homes for sexually transmitted disease patients in the Soviet Occupation Zone of Germany,” <https://doi.org/10.1111/jdv.19245>.

¹⁸ State Archive of the Russian Federation (GARF) 390/3/1368, pp. 3–4. Regulation on the Model Labor Prophylactorium of the Dispensary of V. M. Bronner State Institute for Venereal Diseases, November 30, 1928.

was attached to the prophylactorium. The head of the prophylactorium, a physician, bore all responsibility for organizing medical treatment, the working process in the workshops, administration, cultural and hygiene education.¹⁹

Women were paid for their work, with expenses for housing and food deducted.²⁰ For good conduct, they received an “evening vacation”: they were permitted to leave the prophylactorium after work, but had to return to the dormitory no later than 11 p.m. The patients were not allowed to appear in a state of alcoholic intoxication in the dormitory or workshop.²¹ In each room, women elected a head who had to monitor cleanliness in the dormitory and compliance with the house rules. Patients could receive censure or even be expelled from the prophylactorium for violations of working discipline or hygiene rules.²² For example, punishment for skipping compulsory courses resulted in reduction of the evening vacation for three days. Women who systematically refused treatment or started to prostitute themselves again were expelled from the prophylactorium.

In the SBZ, care homes for STD patients were established for both women and men. Care homes for STD patients for women existed in Bautzen, Chemnitz, Crimmitschau, Dresden, Görlitz, Leipzig-Thonberg, and Zwickau. Men were forcibly admitted to the care homes for STD patients in Leipzig-Meusdorf and Zwickau, among other places.²³ Among the numerous care homes for STD patients in the SBZ, the house rules of the “Care home for STD patients – Osterstein Castle” have been preserved. Those house rules entered into force on November 9, 1946.²⁴ The house rules were used to explain the function of the institution and, above all,

---

¹⁹ Heinz Müller-Dietz, “Die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten in der Sowjetunion und in der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands,” *Berichte des Ost-europa-Instituts an der Freien Universität Berlin* 25 (1956): 2–56.

²⁰ State Archive of the Russian Federation (GARF) 390/3/1368, Rules for the patients of the Model Labor Prophylactorium of the Third Venereal Dispensary [1928]: 14.

²¹ State Archive of the Russian Federation (GARF) 390/3/1368, House rules of the dormitory of the Labor Prophylactorium of the Third Venereal Dispensary, April 6, 1928: 6.

²² State Archive of the Russian Federation GARF 390/3/1368, Disciplinary Sanction Order of the Moscow Labor Prophylactorium of the Third Venereal Dispensary, January 5, 1928: 13.

²³ Maximilian Schochow, *Zwischen Erziehung, Heilung und Zwang*. 103.

²⁴ State Archive Zwickau (StAZ) R3/1032, Fürsorgeheim Schloß Osterstein. Hausordnung für das Fürsorgeheim. Zwickau, November 9, 1946: 33–35.

organisational issues of everyday life in the “Care home for STD patients – Osterstein Castle”.

Its first paragraph stated that the care home was established on the basis of SMAD Order No 30. The second paragraph describes the structure of the care home, which had to provide 250 beds for women and 50 beds for men. Furthermore, there had to be a special department for treatment against syphilis and another one for gonorrhoea. Each of them had to ensure separation between men and women (Paragraph 7). In addition, each department included a workroom and a dormitory. The third paragraph defined the following functions of the care home for STD patients: treatment of venereal diseases, isolation of patients, provision of punishment and duty to work, as well as the re-education of patients.²⁵

Care homes for STD patients were affiliated with the Public Health Department (Paragraph 4) and managed by the medical director (Paragraph 5). Supervisors had the rights of the police (Paragraph 6). The house rules (Paragraph 10) introduced the eight-hour working day for patients from 8 o'clock in the morning until 6 o'clock in the evening with a two-hour lunch break. Patients received medical treatment during working hours (Paragraph 11). A supervisor, chosen from among the occupants and called the “Caretaker” (Kalfaktorin), monitored their work (Paragraph 12). Private conversations during working hours were prohibited (Paragraph 13). Should any patient have acted in breach of those house regulations or discipline, sanctions or penalties should have been applied (Paragraph 14). Besides, the compulsory committed persons had to be politically educated (Paragraph 18). In order to fulfil this task, representatives of Women's Committees, teachers, and personnel of care homes for STD patients were supposed to provide training.²⁶

Comparison of the house rules shows differences and similarities between the two facilities. A difference between the two facilities existed in the patient groups. While only women with venereal diseases and sexually ill prostitutes were admitted to and cared for in the prophylactoria, both sexually ill women and men were confined in the care homes for STD patients in the SBZ. In addition, evaluation of patient files from the Leipzig-Thonberg care homes for STD patients has shown that only 2–3 percent

---

²⁵ State Archive Zwickau (StAZ) R3/1032, Fürsorgeheim Schloß Osterstein. Hausordnung für das Fürsorgeheim. Zwickau, November 9, 1946: 34.

²⁶ *Ibid.*, 35.

of the forcibly admitted women were professional prostitutes.²⁷ Although, according to SMAD Order No 30, the care homes for STD patients for sexually ill persons in the SBZ were intended to care for prostitutes.

Similarities can be found between the prophylactoria in the Soviet Union and the care homes for STD patients in the SBZ in terms of the education of the patients. Both in the prophylactoria and the care homes for STD patients, sick individuals had to follow a regular daily routine and work every day. In addition, they were educated about venereal diseases and political issues through lectures. This political indoctrination served to educate “socialist personalities”. Patients were supposed to learn to follow a regular daily routine, work daily, and obey the laws of their country. Both institutions had specific functions: (1) medical treatment, (2) duty to work, and (3) political education. Medical treatment and work were as important as sanitary enlightenment and political education.

Everyday Life

Everyday life in the Moscow prophylactorium was strictly regulated. All women had to get up at 6:30 in the morning, wash themselves, clean their rooms, and have breakfast. They went to a workshop at 7:20 a.m., where they worked until 4:40 p.m. with a 45-minute lunch break. Before eating, they necessarily had to wash their hands. After work, they had dinner and some rest until 6:00 p.m. During the next two hours, they had compulsory courses. At 11:00 p.m., the lights were turned off, and women went to sleep. Quarrelling, swearing, smoking in the rooms, spitting on the floor, drinking, and storing alcohol, as well as eating from the same dish, were forbidden.²⁸

In the workshops, women were busy tailoring clothes and linen for hospitals and repairing flour bags. Despite harsh working conditions and the fact that 52 percent of prostitutes had never worked before, less than 5 percent of them voluntarily left the prophylactorium in 1926. Obviously, they were motivated workers because the prophylactorium kept functioning

---

²⁷ Maximilian Schochow & Florian Steger, “Were All Compulsorily Committed Women Prostitutes? Closed Venereology Wards in East Germany,” *Acta Dermatovenerologica Croatica* 28 (2020): 215–222.

²⁸ State Archive of the Russian Federation (GARF) 390/3/1368, House rules of the dormitory of the Labor Prophylactorium of the Third Venereal Dispensary, April 6, 1928: 6.

on a cost-recovery basis. Since 80 percent of patients were illiterate, their education played an important role.²⁹ There were courses for illiterate or poorly educated women, groups for physical culture, sewing circles, amateur theatre, sanitary courses, and even a Komsomol unit. After leaving the prophylactorium, women went to factories. According to the statistics of 1926, 35 percent of women returned to prostitution after their stay in prophylactoria.³⁰ Considering the low salaries in factories, such result was considered a success back then.

Taking the care home for STD patients in Zwickau as a representative of other care homes, the everyday life in those institutions can be reconstructed. Every month, they kept allocation lists, which included information about occupancy rates, patient-collected swabs, and serological tests.³¹ These allocation lists demonstrate that almost half of the patients were committed by the police, and the other half came from hospitals. As prescribed by the house rules, the Zwickau care home for STD patients indeed had 250 beds for women and 50 beds for men, with one syphilis and one gonorrhoea department each for women and men. Patients were diagnosed and received medical treatment in special hospital-like rooms and laboratories.³² The care home for STD patients was located in the left side wing of the penitentiary of Zwickau. This way, the patients were isolated from the outside. Police officers monitored the compulsory committed persons within the building complex. Moreover, patients were under surveillance in their everyday life, creating a system of fear, discipline, order, and silence.

Re-education of compulsory committed persons was organised through several measures. The patients had to work every day, which structured their daily routine. In Zwickau, they produced clothing by order of the firm Strobl. The motivational effect of regular work was reinforced by the fact that the patients participated in the profits. That was intended to motivate them to perform their work well, faultlessly, and quickly. In addition, the patients had to read brochures and participate in lectures about sexually transmitted diseases and their prevention.³³

---

²⁹ Korrespondent B. Š. "Ot prostitucii k trudu," *Gudok* 233 (1926): 4.

³⁰ Natalia B. Lebina, *Povsednevnaja žizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii*. 82–85.

³¹ Maximilian Schochow, *Zwischen Erziehung, Heilung und Zwang*. 64–71.

³² *Ibid.*, 81–84.

³³ *Ibid.*, 71–73.

The living conditions of the patients were poor. The insufficient supply of food led to situations where patients took away each other's food portions or cigarettes. During the extreme winter of 1946–1947, the heating fuel was so scarce that the patients had to sleep in rooms where the temperature at night dropped below minus 8 degrees Celsius. Two or more patients slept in one bed in an attempt to warm themselves up. These shortcomings in the supply of patients led to the closing of the Zwickau care home in June 1947. Similar circumstances were in the care home for STD patients in Leipzig, which was closed at the end of the 1940s.³⁴

Another difference between the facilities in the USSR and the SBZ were the conditions and length of stay. In the USSR, women could leave the prophylactoria after work if they had an “evening vacation”. Moreover, women in Soviet prophylactoria were cared for there for up to two years. In the SBZ, on the other hand, those who were forcibly committed could not leave the care homes for STD patients. There was also a complete curfew in the evening hours. Thus, the persons were completely isolated for the time of their stay in the institution. However, the duration of stay in the care homes for STD patients was only 3 to 6 months.³⁵

To explain these differences, it is necessary to look at the purpose of both institutions. The main task of the prophylactoria and the care homes for STD patients was to combat STDs. The prophylactoria had a long-term program, not only to treat sick women but also to re-educate them. The gender factor played an important role in the early Soviet republic. Physicians believed that female prostitutes were a source of spreading sexually transmitted diseases. Thus, prostitutes should have been enlightened and integrated into the new Soviet society. Such a programme required time, so a stay in the prophylactoria could last up to two years. On the contrary, care homes for STD patients had a short-term program of combating venereal diseases. Their main goal was to treat patients with an STD as quickly as possible, while education was an additional measure. This explains the treatment of patients of both sexes.

---

³⁴ Maximilian Schochow, *Zwischen Erziehung, Heilung und Zwang*. 94–100.

³⁵ Florian Steger & Maximilian Schochow. *Closed Venereology Wards in the German Democratic Republic*. 67–91.

Conclusion

Not only Henry Ernest Sigerist, but also other German personalities visited Moscow in the 1920s–1930s in order to study the organisation of the treatment of sexually ill patients in the prophylactoria. Among others, the educator and SPD politician Erich Mäder (1897–1934), the physicians Lothar Wolf (1882–1938) and his wife Martha Ruben-Wolf (1887–1939), visited the USSR several times to become acquainted with the healthcare system in general and the prophylactoria in particular.³⁶ Similar to Sigerist, physicians Lothar and Martha Wolf praised the care of sexually ill women in the prophylactoria.³⁷ Moreover, the prophylactoria and the care of sexually ill women practiced there were presented and discussed during international congresses – for example, during the “Sexual Reform Congress” of 1928 in Copenhagen.³⁸ In contrast, care of sexually ill patients in the care homes for STD patients was hardly discussed in the SOZ. No contemporary reports about those institutions in the SOZ could be found in either dermatological or venereological journals. Only through the records in archives can conclusions be drawn about the care homes for STD patients.

Further similarities can be found between the prophylactoria in the Soviet Union and the care homes for STD patients in the SOZ. The Russian Revolution strove to create a “new man”, a morally and physically superior human being. Among the measures to create a new society was the literacy and political enlightenment of the masses. The new Soviet man also required a complete physical renewal, which could be reached through sanitary propaganda and organisation of centralised, universal, and prophylactic care.³⁹ One of the novel institutions that combined education and the cure of illnesses were prophylactoria for women with an STD.

---

³⁶ Erich Mäder, *Zwischen Leningrad und Baku. Was sah ein proletarischer Freidenker in Sowjetrußland?* (Windischleuba: Verlag Hans Schumann, 1926), Lothar Wolf, Martha Ruben-Wolf, *Deutsche Ärzte im Kaukasus. Dritte Russlandreise 1927* (Berlin: Internationaler Arbeiter-Verlag, 1928).

³⁷ Lothar Wolf, Martha Ruben-Wolf, *Deutsche Ärzte im Kaukasus. Dritte Russlandreise 1927*.

³⁸ Hertha Riese, Jonathan Høegh Leunbach (eds.), *Sexual Reform Congress. 1.–5. (VII), 1928. Proceedings of the second congress* (Copenhagen: Levin and Munksgaard, 1929).

³⁹ Tricia Starks, *The Body Soviet: Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*. (Madison: University of Wisconsin Press, 2008).

The care homes for STD patients in post-war East Germany followed that tradition. Founded by the SMAD order, new institutions had to replicate measures of the Soviet system of healthcare and political education.

Nevertheless, differences can be found between the facilities: the length of stay was different. The women in Soviet prophylactoria were cared for there for up to two years. However, the standard duration of stay in the care homes for STD patients was 3–6 months. The prophylactoria had a long-term programme not only to treat sick women but also to re-educate them. The aim was to enlighten and integrate them into the new Soviet society. The care homes for STD patients had a short-term programme of combating venereal diseases. Their main goal was to treat patients with STDs as quickly as possible, while education was an additional measure. Whether both institutions were successful in educating and treating these patients can hardly be assessed from today's perspective.

However, the change in the Soviet political course led to criminalisation of prostitution and closure of prophylactoria or their transformation into high-security medical and labour facilities in the mid-1930s.⁴⁰ The care homes for STD patients in the SOZ were closed or converted into closed venereology wards in the late 1940s and early 1950s. The established closed venereology wards undertook the task of compulsory hospitalisation of persons with an STD or those who were suspected of having it. The new facilities had to prevent and control STDs as well as re-educate women in accordance with socialist norms.

Acknowledgement

We would like to express our gratitude to Oxana Kosenko (Institute of the History, Philosophy and Ethics of Medicine, Ulm University) and Igor J. Polianski (Institute of the History, Philosophy and Ethics of Medicine, Ulm University).

---

⁴⁰ Natalia B. Lebina, *Povsednevnaja žizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii*. 82–85.

Ārstēšana, darba pienākums un politiskā izglītība: padomju “profilaktoriju” un “STS pacientu aprūpes namu” funkcijas Vācijā

Kopsavilkums

Pēc Otrā pasaules kara beigām padomju okupācijas zonā (SOZ) Vācijā tika izveidoti aprūpes nami seksuāli transmisīvo slimību pacientiem. Juridiskā bāze tika pamatota ar Padomju militārās administrācijas Vācijā (SMAD) rīkojumu Nr. 30. Seksuāli transmisīvo slimību (STS) pacientu aprūpes nami bija iestādes, kurās tika nodrošināta izglītība un slimību ārstēšana personām ar STS. Slimajiem bija jāievēro regulāra ikdienas rutīna un katru dienu jāstrādā. Politiskās indoktrinācijas mērķis bija “sociālistisku personību” veidošana. Līdzīgas institūcijas jau pastāvēja toreizējā PSRS (Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā), proti, divdesmitā gadsimta 20. gados PSRS tika izveidoti tā sauktie “profilaktoriji”.

Šī raksta kontekstā ir salīdzinātas šo divu veidu medicīnas iestādes – profilaktoriji PSRS un STS pacientu aprūpes nami pēckara Vācijā padomju okupācijas zonā. Pētījumam izmantoti avoti no Krievijas Federācijas Valsts arhīva Maskavā, Vācijas Federālā arhīva Berlīnē un Cvikavas pilsētas arhīva.

Divdesmitā gadsimta 20.–30.gados, lai pētītu seksuāli slimu pacientu ārstēšanas norisi profilaktorijos, Maskavā viesojās dažādi Vācijā labi zināmi cilvēki – tostarp gan medicīnas vēsturnieks Henrijs Ernests Zīgerists un pedagogs, Vācijas Sociāli demokrātiskās partijas (SPD) politiķis Ērihs Mēders (1897–1934), gan arī ārsti Lotārs Volfs (1882–1938) un viņa sieva Marta Rubena-Volfa (1887–1939), kuri vairākkārt ieradās PSRS, lai iepazītos ar tās veselības aprūpes sistēmu kopumā un jo īpaši ar profilaktorijiem. Līdzīgi kā Zīgerists, ārsti Lotārs un Marta Volfi atzinīgi novērtēja, kā profilaktorijos notiek seksuāli slimu sieviešu aprūpe. Turklāt PSRS praktizētā seksuāli slimo sieviešu aprūpe profilaktorijos tika prezentēta un apspriesta starptautisko kongresu laikā – piemēram, 1928. gada “Seksuālās reformas kongresā” Kopenhāgenā. Turpretim seksuāli slimu pacientu aprūpe STS pacientu aprūpes namos SOZ pēckara Vācijā gandrīz netika apspriesta.

Mūsdienās nav iespējams atrast nekādus ziņojumus par šīm iestādēm SOZ ne dermatoloģijas, ne veneroloģijas žurnālos. Tikai ar arhīvos esošo materiālu palīdzību var izdarīt secinājumus par STS pacientu aprūpes namiem.

Turklāt jāpiebilst, ka var atrast līdzību starp Padomju Savienības profilaktorijiem un STS slimnieku aprūpes namiem SOZ. Krievijas revolūcijas mērķis bija “jauna”, morāli un fiziski pārāka cilvēka veidošana. Viens no “jaunās sabiedrības” veidošanas pasākumiem bija masu lasītprasmes un politiskās apgaismības nodrošināšana. Jaunajam padomju cilvēkam bija nepieciešama arī pilnīga fiziskā atjaunotne, ko varēja sasniegt ar higiēnas pasākumu propagandu un centralizētas, universālas un profilaktiskas aprūpes organizēšanu. Viena no jaunveidotajām iestādēm, kas apvienoja izglītošanu un slimību ārstēšanu, bija profilaktorijs sievietēm ar STS. STS pacientu aprūpes nami pēckara Austrumvācijā sekoja šim modelim. Jaunajām institūcijām, kas bija dibinātas ar SMAD rīkojumu, vajadzēja atkārtot šos padomju veselības aprūpes un politiskās izglītības sistēmas pasākumus.

Tomēr starp šīm ārstniecības iestādēm – profilaktorijiem PSRS un STS pacientu aprūpes namiem pēckara Vācijā – var atrast atšķirības: uzturēšanās ilgums tajās bija atšķirīgs. Sievietes padomju profilaktorijos aprūpēja līdz pat diviem gadiem ilgi, bet STS pacientu standarta uzturēšanās ilgums aprūpes namos bija vidēji 3–6 mēneši. Profilaktorijs bija ilgtermiņa programma ne tikai slimo sieviešu ārstēšanai, bet arī pāraudzināšanai. Mērķis bija viņas “apgaismot” un integrēt jaunajā padomju sabiedrībā.

Savukārt STS pacientu aprūpes namos bija īstermiņa venerisko slimību apkarošanas programma, un tur galvenais mērķis bija pēc iespējas ātrāk izārstēt pacientus ar STS, bet izglītošana bija tikai papildu pasākums. To, cik abas institūcijas bija veiksmīgas šo pacientu izglītošanā un ārstēšanā, diez vai var novērtēt no šodienas perspektīvas.

Padomju politiskā kursa maiņa PSRS 20. gadsimta 30. gadu vidū noveda pie prostitūcijas kriminalizācijas un profilaktorijs slēgšanas vai to pārveidošanas par pastiprinātas drošības medicīnas un darba iestādēm. Savukārt SOZ pacientu aprūpes nami Vācijā tika slēgti vai pārveidoti par slēgtām veneroloģijas nodaļām 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā.

Slēgtās veneroloģijas nodaļas uzņēmās obligāto hospitalizāciju personām ar STS vai personām, par kurām bija aizdomas par to. Jaunajās iestādēs bija jānovērš un jākontrolē STS, kā arī jāpāraudzina sievietes atbilstoši sociālisma normām.

Atslēgvārdi: piespiedu ievietošana ārstniecības iestādē, medicīniskā aprūpe, pacientu izglītošana, PSRS, veneriskās slimības.

Maximilian Schochow

*PhD, Dr., SRH Lietišķo veselības zinātņu universitātes
Izglītības departaments, Vācija /
Department of Education, SRH University of
Applied Health Sciences, Germany*

Florian Steger

*PhD, Dr., Ulmas Universitātes Vēstures, filozofijas un medicīnas
ētikas institūts, Vācija /
Institute of the History, Philosophy and Ethics of
Medicine, Ulm University, Germany*

Jānis Ķeruss, Aldis Upmalis

LPSR VDK vēršanās pret Latvijas radošo inteliģenci 20. gadsimta 50. gadu beigās: 1957. gada Rīgas mākslinieku “pornogrāfijas grupas” procesa piemērs

Anotācija

Rakstā analizēta vienīgā Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) krimināllieta, kurā inkriminētas apsūdzības tikai par pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanu un izplatīšanu. Apsūdzēti tika četri Latvijas inteliģences pārstāvji, no kuriem trim nebija saistības ar Latvijas pirmskara sabiedrību, bet viens no viņiem (Ļevs Samoilovs-Babins) pat bija PSRS atzīts grafiķis un karikatūrists. Tika veikts pētījums, kurā secināts, ka patiesie aresta motīvi nav īsti skaidri, krimināllietas sākšana akceptēta Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) līmenī.

Atslēgvārdi: pornogrāfija, VDK, Ļevs Samoilovs-Babins, Jurijs Abizovs, Gunārs Vīndedzis, Gunārs Rake, Pēteris Pečerskis, Josifs Šneiders, destalinizācija, politiskās represijas.

Ievads

1957. gada 19. aprīlī Rīgā savā dzīvoklī Artilērijas ielā 66 tika apcietināts karikatūrists un gleznotājs Gunārs Vīndedzis.¹ Gandrīz vienlaikus VDK darbinieki ieradās arī Suvorova ielā 70, kur apcietināja karikatūristu, grafiķi un mākslas fotogrāfu Ļevu Samoilovu-Babinu.² Ieraksts LPSR VDK iepriekšējās operatīvās pārbaudes lietu reģistrācijas žurnālā liecina, ka pārbaudes lietu pret Samoilovu-Babinu VDK 4. daļa uzsāka diezgan drīz pirms aresta, tā paša gada 11. martā.³

Tiesa, aresta brīdī “čekistiem” bija visai ilgi jāgaida. Piektdienas vakarā arestējamais kopā ar dzīvesbiedri bija devies uz kino. Nesen uz ekrāniem bija iznācis jaunākais padomju kino grāvējs “Divu okeānu noslēpums”. Biļetes uz to bija grūti dabūt. Tās māksliniekam bija izdevies

---

¹ Gunārs Vīndedzis (1918–1991), rīdzinieks, gleznotājs, interjerists, karikatūrists, ilustrators, virtuozs šaržu autors. Romana Sutas, Alberta Filkas un Augusta Zauera skolnieks. Jau pirms 2. pasaules kara strādājis Latvijas lielākajā žurnālā “Atpūta”, ilustrējis Elgas Bites romānu “Tukšā perle” (publicēts žurnālā “Atpūta” no 1940. gada 12. jūnija līdz 1941. gada 21. februārim). Ar pseidonīmu Abe Albērs sarakstījis grāmatu “Nāves izpārdošana” (Nāves izpārdošana! jeb tikai viena seja. Rīga: Mana grāmata, 1931). Kara laikā darbojies frontes ansambļi, sniedzot koncertus vācu karavīriem, leģionāriem un krievu karagūstekņiem. Pēc kara Vīndedzis kļuva par vienu no Padomju Latvijā populārākajiem karikatūristiem. Strādājis ir žurnālā “Bērniņa”, vēlāk – žurnālā “Dadzis”. Ārstatā publicējies arī žurnālā “Daugava”, “Skola un Ģimene”, “Liesma”, “Draugs”, “Zvaigzne”, laikrakstā “Cīņa” un “Sovetskaia Molodezh”, laikraksta “Padomju Jaunatne” pielikumā “Asā slota” (Andris Vilsons, Anita Vanaga (red.). *Māksla un arhitektūra biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 2003, 4. sēj., 71. lpp.). Avoti neliecina, ka padomju okupācijas periodā Vīndedzis būtu iesaistīts kādās pretpadomju aktivitātēs.

² Ļevs Samoilovs-Babins (1918–1988) dzimis Poltavā, uzaudzis Harkivā (tolaik – Harkova). Mācījies, vispirms Harkovas Teātra institūtā un mākslas skolā, bet pēc tam Ļeņingradas Mākslas akadēmijā. Jau 1939. gadā bija viņa pirmā personālizstāde. 2. pasaules kara laikā dienējis PSRS flotē. Apbalvots ar Tēvijas Kara ordeņa II šķiru un Sarkanās Zvaigznes ordeni, kuru piešķīra tikai par kaujas nopelniem. Bija izpelnījies arī medaļas: “Par Ļeņingradas aizstāvēšanu”, “Par Kēnigsbergas ieņemšanu” un “Par kaujas nopelniem”. Turklāt jau Ļeņingradas blokādes laikā viņš bija pamanījies kļūt par PSRS diezgan pazīstamu politiskā plakāta meistarū. Mākslinieks pēc kara dzīvoja Rīgā. Publicējās vietējos laikrakstos, vienlaikus turpinot arī strādāt lielākajiem PSRS preses izdevumiem, žurnālam “Ogonek”, “Smena”, “Nedelia”, “Krokodil”, laikrakstam “Pravda”, “Izvestija” u. c. Sk.: Samoilov-Babin Lev Samoilovich (1918–1988). <http://tramvaiuskustv.ru/plakat/spisok-khudozhnikov/item/104-samojlov-babin-lev-samojlovich-1918.html>.

³ LNA LVA, I-24-11, 85. lp.

nopirkt tikai uz nakts seansu. Tādēļ dzīvesbiedri atgriezās mājās jau pēc pusnakts. Apcietinātā dēls atcerējās, ka kāpņu laukumiņā pie dzīvokļa vecāki esot sadzirdējuši troksni no bēniņu puses. Paguvuši vēl pabrīnīties – nez kas šajā stundā tur augšā varētu rošities? Bet tur gaidīja viņus. Dokumentos kā aresta datums norādīts 1957. gada 20. aprīlis.

Vēl šīs pašas izmeklēšanas ietvaros pēc piecām nedēļām, 1957. gada 25. maijā, tika arestēts dzejnieks un mākslinieks Jurijs Abizovs⁴, muzikologs un konservatorijas pasniedzējs Pēteris Pečerskis⁵ un foto-mākslinieks Gunārs Rake⁶. Visiem izvirzīta apsūdzība pēc Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodeksa

---

⁴ Jurijs Abizovs (1921–2006), literatūrzinātnieks, folklorists. Dzimis Krievijā, Sverdlovskas (Jekaterinburgas) apgabala Režas ciemā. Bērniību un jaunību Abizovs pavadīja Alapajevskas pilsētīnā. 1940. gadā iestājās Urālu Universitātē Sverdlovskā. No turienes 1942. gadā tika iesaukts Sarkanajā armijā. Frontē drīz tika nopietni ievainots un pēc ārstēšanās vairākos hospitāļos atzīts par kara dienestam nederīgu. Atvaļināts viņš atsāka pārtrauktās mācības – vispirms Sverdlovskā, bet no 1946. gada Rīgā, Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē. No 1949. gada viņš bija Rīgas Pedagoģiskā institūta pasniedzējs, bet no 1950. gada – arī dekāna vietnieks. Strādāja arī kā literārais tulkotājs krievu valodā no latviešu, poļu, čehu, serbu un horvātu, un angļu valodas. Vienlaikus bija arī Rīgas Krievu drāmas teātra galvenā režisora palīgs un redaktors izdevniecībā “Liesma”. Latvijas neatkarības laika krievu literatūras pētnieks. Sk.: Igor Gusev (proj. vad.). *Vidaishchiesia russkie latviitsi: biograficheski spravochnik*. Rīga: IK Zoriks, 2008, 122. 1991. gadā Stenfordā četros sējumos iznāca viņa mūža darbs – šai tēmai veltīts enciklopēdiskais rādītājs. Sk.: Boris Ravdin, Lazar' Fleishman, Iurii Abyzov. *Russkaia pechat' v Rige: iz istorii gazety Segodnia 1930-kh godov*. Stanford: Stanford University, 1997, 5 vol.

⁵ Pēteris Pečerskis (1914–1974), muzikologs un pianists. Dzimis Vīnē. Viņa tēvs Ļevs Pečerskis savulaik bija augsts ierēdnis KPFSR Ārējās tirdzniecības tautas komisariātā, un viņš tika nošauts 1938. gadā politisko tīrīšanu laikā, apsūdzēts spiegošanā. Pēteris Pečerskis 1937. gadā pabeidza Maskavas Konservatoriju. Pēc tam strādāja par filharmonijas māksliniecisko vadītāju un pasniedzēju konservatorijā Sverdlovskā. 2. pasaules kara laikā viņš bija virsnieks Sarkanajā armijā, apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni un medaļu. Pēc kara ar ģimeni apmetās Rīgā. Strādāja par pasniedzēju Latvijas Valsts konservatorijā. Bija koncertmeistars un lektors Rīgas filharmonijā. Līdz arestam paguva uzrakstīt vairākas grāmatas, to skaitā arī par latviešu mūzikas vēsturi. No 1952. gada – PSRS Komponistu savienības biedrs. 1956. gadā apbalvots ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija goda rakstu. Aizrautīgs retu grāmatu krājējs un tiem laikiem ievērojamas privātas bibliotēkas īpašnieks.

⁶ Gunārs Rake (1927–1973), dzimis Rīgā, Samoilova-Babina pažiņa. Strādāja par fotolaborantu LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Bioloģijas un atjaunojošās ķirurģijas zinātniski pētnieciskajā institūtā. Ar ģimeni dzīvoja Mežaparkā. Profesionāli nodarbojās ar fotogrāfēšanu. Pirmskara Latvijā slavenā fotogrāfijas vecmeistara Kriša Rakes dēls.

182.¹ panta.⁷ Drīz pēc Samoilova-Babina un Vīndedža apcietināšanas, 24. aprīlī, tika arestēts arī arteļa “Rīgas Foto” fotogrāfs Josifs Šneiders, kuram arī inkriminēja nodarījumu atbilstīgi 182.¹ pantam.⁸ Iespējams, ka arī viņa arests saistīts ar to pašu drošības iestāžu realizēto kampaņu. Tiesa, viņš nebija nekādā veidā saistīts ar citiem šajā lietā apcietinātajiem vai arī ar Vīndedzi. Operatīvā pārbaudes lieta pret viņu tika aizsākta 1956. gada jūlijā.⁹ Arī apsūdzības bija nopietnākas – viņam inkriminēja radiostacijas “Izraēlas Balss” klausīšanos, kā arī to, ka sarakstē ar radnieku Izraēlā “savās vēstulēs paudis pretpadomju izdomājumus par partijas un Padomju valdības realizēto politiku, glabājis žurnālus ebreju valodā [...], bez tam nelikumīgi glabājis trīs mazkalibra šautenes [...], meklējis iespējas nelegāli izceļot uz Izraēlu.”¹⁰ Apsūdzība pēc 182.¹ panta tiesas spriedumā palika, bet tai bija otršķirīga nozīme, LPSR Augstākā tiesa piesprieda viņam četrus gadus ieslodzījuma, t. i., sodu, kurš par attiecīgajiem “noziegumiem” paredzēts 58.¹⁰ pantā.¹¹ Josifs Šneiders nekādi nefigurēja aplūkojamā krimināllietā. Ņemot vērā to, ka Samoilovs-Babins bija ebrejs un dažas dienas vēlāk tika aizturēts Josifs Šneiders, var domāt, ka VDK realizēja arī t. s. “cionistiska” rakstura propagandas” apkarošanu Latvijā un VDK intereses pamatā varētu būt šādi motīvi.

Vēsturniece Olga Aļeksejeva norādījusi, ka no 1956. gada beigām PSRS aizvien pieauga “mode cīnīties pret cionismu”,¹² bet Šneiders bijis

---

⁷ Šajā pantā noteikta atbildība par pornogrāfiska rakstura sacerējumu, attēlu un citu priekšmetu izgatavošanu, izplatīšanu, reklamēšanu, kā arī tirgošanu vai glabāšanu ar mērķi tos izplatīt vai tirgot. Par to paredzētais sods bija brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem. Sk.: *Ugolvonii kodeks PSFSR v redaktsii 1926 g.* <http://coollib.com/b/124310/read>.

⁸ Jessica Werneke. *The Curious Criminal Case of Iosif Aleksandrovich Schneider*. <https://sovetskoefotoblog.wordpress.com>, Dec 2, 2017; <https://sovetskoefotoblog.wordpress.com/2017/12/02/the-curious-criminal-case-of-iosif-aleksandrovich-schneider/>; Jessica Werneke (2021). Photography, pornography, and the criminal case of Joseph A. Schneider: a case study in Soviet anti-pornography legislation and enforcement in the late 1950s. *Journal of Baltic Studies*, 52(4), 585–612.

⁹ LNA LVA, 1-24-11., 5. lp.

¹⁰ Apsūdzības slēdziens 1957. gada 23. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41225 (Uzraudzības lieta), 6. lp. Šeit un turpmāk visu dokumentu, runu, vēstuļu tulkojumi no krievu valodas ir raksta autoru veikti.

¹¹ Spriedums, 38. lp.

¹² Olga Aļeksejeva. *Radikālās pretestības formas PSRS valdošajam režīmam Latvijas ebreju sabiedrībā 1970. gadu sākumā: Ļeņingradas – Rīgas prāvu prizma. Maģistra darbs*. Rīga: LU, 2011.

viens no aktīvākajiem cionisma ideju izplatītājiem Latvijā.¹³ Varbūt bija cerēts atrast pie Samoilova-Babina šādus materiālus? Par to, ka šāda versija varētu būt pamatota, liecina Jāņa Vēvera runās VDK partijas komitejas sēdēs vairākkārt izteiktās frāzes, ka galvenais padomju sabiedrības ienaidnieks ir latviešu un ebreju nacionālisms.¹⁴ Tomēr pret šo versiju liecina apstākļi, ka pārējiem apsūdzētajiem nekādi nevarēja izvirzīt ar cionistiska rakstura “noziedzīgu darbību” saistītas apsūdzības. Savukārt prāva pret Vīndedzi tika izmantota šīs krimināllietas atspoguļošanas publiskajā kampaņā. Zīmīga sakritība gan ir tā, ka Vīndedža un Šneidera tiesas process notika vienā un tajā pašā dienā – 1957. gada 16. jūlijā.

Tātad pētāmajā lietā kā apsūdzētie ir Ļevs Samoilovs-Babins, Jurijs Abizovs, Pēteris Pečerskis un Gunārs Rake.

Pētījuma aktualitāte un politiskais konteksts

Vairāki apstākļi LPSR VDK vēstures pētniecības kontekstā rada interesi par šo krimināllietu.

Pirmkārt, šī ir vienīgā LPSR VDK krimināllietā, kurā inkriminētas apsūdzības tikai par pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanu un izplatīšanu. Lai gan šī apsūdzība sastopama arī citās VDK ierosinātās un vadītās krimināllietās, tomēr parasti tā ir kā papildu apsūdzība lielākam “noziegumam”, galvenokārt pretpadomju aģitācijai un propagandai. Šajā gadījumā apsūdzība pēc KPSFR KK 182.¹ panta bija vienīgā.

Otrkārt, apsūdzētie galvenokārt ir iebraucēji, kuri nav bijuši saistīti ar Latvijas Republikas pirmskara sabiedrību, viņi ieņēmuši jau zināmu vietu PSRS kultūras elitē, karojuši “pareizajā” pusē PSRS un Vācijas kara laikā.

Treškārt, izvirzītās apsūdzības un izmeklēšanas gaita rada iespaidu, ka apsūdzība “pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanā, izplatīšanā un reklamēšanā” bijusi vienīgā VDK iespēja apsūdzēt konkrētas personas, jo politiskām apsūdzībām neizdevās savākt pierādījumus.

Ceturtkārt, interesanta ir Latvijas PSR VDK priekšnieka Jāņa Vēvera vēstule, kas pēc tiesas procesa sūfīta LKP CK otrajam sekretāram Filipam

---

¹³ Olga Aļeksejeva. *Radikālās pretestības formas PSRS valdošajam režīmam Latvijas ebreju sabiedrībā 1970. gadu sākumā: Ļeņingradas – Rīgas prāvu prizma. Maģistra darbs*. Rīga: LU, 2011, 46.

¹⁴ Piemēram, J. Vēvera runa VDK partijas komitejas slēgtajā sanāksmē 1957. gada 10. jūnijā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 123. lp.

Kašņikovam.¹⁵ Tā liecina, ka lieta pirms ierosināšanas saskaņota LKP Centrālkomitejas visaugstākajā līmenī.

Piektkārt, VDK partijas komitejas materiāli liecina, ka apsūdzētajiem piespriests mazāks sods, nekā VDK bija mēģinājusi panākt, jo LPSR Augstākā tiesa nav pilnībā akceptējusi tās veikto izmeklēšanu. Līdz ar to šīs lietas pētniecība ļauj sīkāk aplūkot dažādo represīvās varas sistēmas institūciju domstarpības un interešu atšķirības politisko vajāšanu jomā.

Sestkārt, attiecīgā lieta ļauj saskatīt PSRS vadības formulēto politisko vadlīniju interpretācijas LPSR VDK darbībā.

Vēstures literatūrā PSRS valsts drošības institūciju darbība pornogrāfisku materiālu izplatītāju apkarošanā nav īpaši pētīta. Pievērsta ir uzmanība drīzāk jautājumam, kā un kādos gadījumos pornogrāfijas jēdzienu attiecina uz mākslu un publicētu tekstu.¹⁶ Kā norāda Ņujorkas Universitātes profesors Eliots Borenšteins, ar pornogrāfijas jēdzienu attiecībā uz literatūru un drukātajiem masu informācijas līdzekļiem PSRS varēja apzīmēt jebkādas seksualitātes elementus vai necenzētus, rupjus vārdus: “Par piedauzīgiem tika uzskatīti drīzāk vārdi, ne darbības atspoguļojums.”¹⁷

Cīrihes Universitātes pētniece Sandra Frimmere uzskata, ka apsūdzība pornogrāfijā ir cieši saistīta ar ideoloģiska rakstura pamatojumu.¹⁸ Pirmo reizi Padomju Savienībā šāda veida pārmetums izvirzīts 1925. gadā notikušajā sabiedriskajā diskusijā par A. Volžska grāmatu

---

¹⁵ Filips Kašņikovs (1904–?), LKP CK otrais sekretārs no 1956. līdz 1958. gadam. Viņš bija pirmais republikas otrais sekretārs, kuru LKP Centrālā komiteja, atklāti balsojot, atcēla no amata. Saskaņā ar angļu vēsturnieka Maikla Laudera pētījumu šī atcelšana saistījās ar Kašņikova zemo popularitāti partijas elites, īpaši pilsētu un rajonu komiteju vadības, aprindās. Jau ievēlot viņu šajā amatā 1956. gadā LKP 14. kongresā, Kašņikovs saņēma diezgan daudz balsojumus “pret”. Tiesa, šis balsojums nebija spontāns, bet gan kuluāros iepriekš sagatavots nacionālkomunistu lēmums. Sk.: Michael Loader. *The Thaw in Soviet Latvia: national politics, 1953–1959. Doctoral Thesis*. London: King's College London, 2015, 150, 151.

¹⁶ Pornogrāfijas likumdošanu Padomju Krievijā ir pētījis politologs Pauls Goldšmits (*Paul W. Goldschmidt*). Latvijas PSR 20. gs. 80. gadu kontekstā to ir analizējusi vēsturniece Ineta Lipša. Sk.: Paul W. Goldschmidt (1995). Legislation on pornography in Russia. *Europe-Asia Studies*. 47(6), 909–922; Ineta Lipša (2022). Silencing Sex Education in Soviet Latvia in the early 1980s: the Case of the Destruction of the Book *Mīlestības vārdā* by Jānis Zālītis. *Acta Medico-Historica Rigensia*. 15(34), 99–104.

¹⁷ Sandra Frimmel. *Kunsturteile. Gerichtsprozessen gegen Kunst, Künstler und Kuratoren in Russland nach der Perestroika*. Böhlau Verlag, 2015, 105.

¹⁸ *Ibid.*

“Volgas draugi”,¹⁹ kurā šis darbs tika apsūdzēts “ideoloģiskajā pornogrāfijā”, ar šo jēdzienu saprotot vienkārši neidealizētu un neromantizētu padomju realitātes atspoguļojumu.²⁰ Tiesa, neideoloģizēts un neromantizēts padomju īstenības atspoguļojums literatūrā un mākslā, kurš izpelnījās ideoloģiska rakstura pārmērumus, kā to pierāda avoti un pētījumi par Latvijas kultūras vēsturi, parasti tika kritizēts ar citiem argumentiem.²¹

Šeit pētītajā krimināllietā runa ir par literatūru, fotogrāfijām, zīmējumiem un modernās folkloras pierakstiem, kuru glabāšana un rādīšana citām personām uzskatīta ne tikai par nepiedienīgu, ideoloģiski nepareizu, bet arī par krimināli sodāmu rīcību.

LPSR VDK ierosinātajās krimināllietās apsūdzība pornogrāfisku materiālu glabāšanā nav bieži praktizēta. Šo pantu inkriminēja, lai papildus diskreditētu apsūdzēto. Parasti gan apsūdzību, kas balstīta uz šo pantu, atcēla, jo pietika ar galveno apsūdzību, kas visbiežāk bija “pretpadomju propaganda un aģitācija”. Raksturīgs piemērs ir Rīgas Dzelzceļa poliklīnikas medmāsas Oļgas Inges krimināllietā, kas ierosināta 1951. gadā. Viņai inkriminēta pretpadomju literatūras glabāšana. Līdzās inkriminētajam KPFSR KK 58.¹⁰ pantam par dažāda veida “pretpadomju literatūras” glabāšanu viņa apsūdzēta arī pēc 182.¹ panta.²² Tomēr apsūdzība pēc 182.¹ panta tikusi atcelta.²³ 1957. gada 22. jūnijā tika ierosināta krimināllietā pret

---

¹⁹ A. Volzhskii. *Druz'ia po Volge: povest'*. Rabochaaia Moskva, 1925.

²⁰ Frimmel. *Kunsturteile*, 105.

²¹ Tipiskākie aspekti, kuriem varas iestādes pievērsa uzmanību mākslas darbos un kuru dēļ darbus lika pārstrādāt vai arī tie tika aizliegti, bija saistīti ar “nepareizu” vēstures faktu pieminēšanu, piemēram, 1967. gada 20. jūnijā LPSR Galvenā literatūras pārvalde (GLP) aizliedza Miervalda Birzes lugas “Nomaļus stacijā” izrādīšanu Raiņa Akadēmiskajā drāmas teātrī, jo tajā bija minētas 1941. gada deportācijas (Henrihs Strods (red.). *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940.–1990. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Jumava, 2011, 224.–226.). Dzejniecei Vizmai Belševicai 1969. gadā LKP CK sekretārs Aivars Goris pārmeta, ka viņa nav pietiekami viennozīmīgi parādījusi 13. gadsimtā notikušo Livonijas kristianizāciju, balstoties uz šķiru cīņas koncepciju, bet gan parādījusi to kā nacionālu un personisku traģēdiju (Guntis Berelis. *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1999, 162. lpp.). Turklāt tika norādīts uz to, ka presē un literatūrā nepareizi tiek parādīta padomju dzīves realitāte. Tā, piemēram, GLP atskaitē par 1956. gadu tika norādīts, ka LPSR izdotajās avīzēs, žurnālos un grāmatās aizvien vairāk parādās materiāli, kuru autori cenšas attēlot dzīvi padomju Latvijā tikai ar trūkumu kritiku, šādi radot lasītājā grūtsirdību un bezcerību (Strods. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā*. 216. lpp.).

²² O. Inges uzraudzības lieta, 20. lp.

²³ *Ibid.*

1939. gadā dzimušo Juriju Koganu par pornogrāfisku fotomateriālu izgatavošanu un glabāšanu, kā arī izplatīšanu paziņu vidū.²⁴ Līdzās Vīndedža, Samoilova-Babina, Abizova un Rakes lietām no visām līdz šim apzinātajām VDK krimināllietām arī šajā nav citu apsūdzību kā vien pēc 182.¹ panta. Nākamajā dienā ar 4. daļas operatīvā pilnvarotā kapteiņa Ivanova rīkojumu šī lieta tika nodota LPSR prokuratūrai, lai to izmeklētu citas institūcijas, jo “minētais noziegums nav valsts drošības iestāžu kompetencē”.²⁵

Helēna Celmiņa²⁶, kuru apcietināja 1962. gadā par pretpadomju aģitāciju un propagandu un notiesāja uz četriem gadiem, atcerējās:

“Pēdīgi pienāca diena, kad sauca augšā visu pierakstīto izlasīt. Lieta skaitījās pabeigta. Kas tik tur viss nebija! Tak jau Trautmanis²⁷ lielu centību bija parādījis, lai izpatiktu priekšniecībai. Visādi panti parādījās uz lietas vāka. Tajās dienās uzzināju, ko vēl neviens nezināja: pasaulslavenā mākslinieka grafiķa Sigismunda Vidberga “Erotika” esot pornogrāfija. Reiz kratīšanā pie manis bija atrasti trīs Vidberga zīmējumi un vēl viens, kuru manas draudzenes vīrs lūdza palielināt. Tā par “pornogrāfijas glabāšanu izplatīšanas nolūk” pants klāt.”²⁸

Laika periodu no 1956. gada beigām līdz 1958. gadam var uzskatīt arī par Hruščova represīvās politikas kulminācijas periodu Padomju Savienībā.²⁹ To lielā mērā ietekmēja revolucionārie notikumi Ungārijā 1956. gada oktobrī un novembrī. Vēsturnieks Ritvars Jansons par Ungārijas notikumu ietekmi uz PSRS politiku brīvdomības apspiešanā raksta:

“Notikumiem Ungārijā un to ietekmei uz PSRS sabiedrību PSKP CK pievērsa lielu uzmanību. PSKP CK Prezidija 1956. gada 19. decembra sēdē nolēma apstiprināt PSKP CK vēstules projektu partijas organizācijām “Par partijas organizāciju masu politiskā darba pastiprināšanu un naidīgu, pretpadomju elementu

---

²⁴ 4. daļas operatīvā pilnvarotā kapteiņa Ivanova 1957. gada 22. jūnijā sagatavotais lēmums par Jurija Kogana arestu. LNA LVA, 1986-1-41347 (Uzraudzības lieta), 4. lp.

²⁵ *Ibid.*, 10. lp.

²⁶ Helēna Celmiņa (1919–2017), pretošanās kustības komunistiskajai varai dalībiece.

²⁷ Andris Trautmanis (1934).

²⁸ Helēna Celmiņa. *Kā plika pa nātrām*. Rīga: Preses nams, 1998.

²⁹ V. Kozlov, S. Mironenko (red.). *Kramola: inakomyšie v SSSR pri Khrushcheve i Brezhneve 1953–1982 gg.: rassekrechennye dokumenty Verkhovnogo Suda i Prokuratury SSSR*. Moskva: Materik, 2005, 100.

izlēcieni novēršanu”. Vēstuli nosūtīja Komunistiskās partijas savienoto republiku CK, novadu, apgabalu, pilsētu un rajonu komitejām ar norādījumu, ka vēstule jāapspriež visās partijas pirmorganizācijās.”³⁰

Šī PSKP CK vēstule kā lietas ierosināšanas iemesls ir pieminēta redaktoru Irinas Beloborcevas, Natālijas Mīrskas un Borisa Ravdina sagatavotajās zemsvītras piezīmēs Jurija Abizova un Dāvida Samoilova³¹ sarakstei veltītajā rakstu krājumā.³² Par šo lietu rakstīts:

“1957. gada maijā, iespējams, iecerētās kampaņas, kuru iniciēja PSKP CK vēstule “Par partijas organizāciju masu politiskā darba pastiprināšanu un naidīgu, pretpadomju elementu izlēcieni novēršanu”, ietvaros LPSR VDK arestēja Juriju Abizovu kopā ar dažiem Rīgas intelligences pārstāvjiem sakarā ar to, ka viņi nodarbojās ar tādu tekstu radīšanu un izplatīšanu, kuri “pēc savas būtības ir nepiedienīgi”.”³³

Avotos pagaidām izdevies atrast tikai netiešas norādes uz to, ka šie aresti notikuši kādas konkrētas kampaņas ietvaros. Grupu operatīvās izstrādes lietas uzskaites žurnālā atrodamas norādes par dažādām VDK operatīvās izstrādes lietām, kuras saistās ar visai plašu tematisko loku: lietas sāktas pretizlūkošanas nolūkos, tās centrējas uz uzņēmumu un iestāžu personāla uzraudzību, visai daudz lietu ir saistītas ar ieslodzīto uzraudzību, kuri atgriežas Latvijā. Tomēr neviena lieta nav par pornogrāfiska rakstura materiālu izplatītāju uzraudzīšanu.³⁴ VDK partijas organizācijas atskaites par komitejas darbību laika periodā no 1956. gada 26. jūnijam līdz 1957. gada 15. novembrim projekts liecina, ka VDK vadība atsaucās uz PSKP CK 1956. gada 19. decembra vēstuli, norādot, ka tā savā darbībā balstījies uz vēstules nostādnēm:

---

³⁰ Rītvars Jansons. Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS / Latvijas PSR, 1953.–1967. No: Andris Caune (red.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 21. sēj., 410. lpp.

³¹ Dāvids Samoilovs, īstajā vārdā Davids Samuilovičs Kaufmans (1920–1990), tulkotājs un dzejnieks.

³² Jurii Abyzov. *Jurii Abyzov – David Samoilov: perepiska*. Tallin: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2009.

³³ *Ibid.*, 22.–23. lp.

³⁴ LNA LVA, 1-24-55.

“Kā zināms, PSKP CK 1957. gada [tekstā ir pārrakstīšanās – aut.] 19. decembra³⁵ rīkojumā ir valsts drošības orgāniem izvirzījuši vairākus uzdevumus. Šai sakarā LPSR VDK komunisti ir veikuši vairākus labus darbus, novēršot atsevišķu nacionālistisko elementu naidīgo darbību, kuri pacēla savu galvu Ungārijas kontrrevolucionāro notikumu laikā.”³⁶

Kā galvenie darbības virzieni bija pieminēta 75 īpaši bīstamu valsts noziedznieku meklēšana. Tāpat kā komitejas panākums minēts PSRS VDK 1957. gada 25. oktobra ziņojums padomju presē par amerikāņu aģentu Zariņa³⁷ un Bromberga³⁸ notveršanu. “Lielu darbu ir ieguldījuši mūsu organizācijas komunisti amerikāņu aģentu meklēšanā un atmaskošanā,” rakstīts VDK darbības gada atskaites projektā.³⁹ Kā organizācijas darbības lielākais trūkums minēts tas, ka pusgada laikā VDK “nav atradusi personas, kuras 1957. gada 15. maijā pie Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes bija izkārušas buržuāziskās Latvijas karogu”.⁴⁰

---

³⁵ 1956. gada 19. decembra PSKP CK vēstulē “Par partijas organizāciju politiskā darba stiprināšanu masās un pretpadomju, naidīgu elementu izlēcieni novēršanu” bija runa par Ungārijas revolucionāro notikumu negatīvo ietekmi uz PSRS iedzīvotāju apziņu. Īpaši tika kritizēta inteliģence, norādot, ka parādījušies noskaņojumi apšaubīt partijas līnijas pamatotību, atkāpties no sociālistiskā realisma principiem. Tāpat vēstule vērsās pie drošības iestāžu komunistiem, aicinot viņus modri vērsties pret ienaidnieka izlēcieniem. Šo vēstuli CK izsūtīja visu republiku centrālkomitejām, apgabalu, rajonu, pilsētu partijas komiteju vadībām. Vēsturnieks Rūdolf Pihoja pamatoti norādījis, ka šī vēstule, vismaz līdz 2000. gadam, nav bijusi pētnieku uzmanības centrā. Sk.: Rudolf Pikhovs. *Sovetskii Soiuz: istoriia vlasti, 1945–1991*. Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 2000, 144.

³⁶ LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaites ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 69. lp.

³⁷ Leonīds Zariņš (1927–1954) – 2. pasaules kara beigās devies bēgļu gaitās. 1953. gadā Centrālā izlūkošanas pārvalde viņu desantēja no lidmašīnas Auces apkārtnē ar mērķi iesaistīt pretošanās kustībā, bet drīz vien viņš tika apcietināts un pēc tiesas sprieduma nošauts.

³⁸ Leonīds Brombergs (1914–1972) 1945. gadā atstāja Latviju. 1948. gadā sāka sadarbības ar ASV izlūkdienestu. 1953. gadā desantējās Ķemeru apkārtnē, bet drīz tika apcietināts. Miris nometnē Mordovijā.

³⁹ *Soiuz: istoriia vlasti, 1945.–1991*. Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 2000, 144.

LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaites ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 69. lp.

⁴⁰ Sk.: Jānis Ķeruss. LPSR VDK vērtēšana pret “pretpadomju aģitāciju un propagandu”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Kristīne Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē*

Neapšaubāmi, ka šis PSKP CK dokuments kalpoja par pamatu arī LPSR VDK “modrības paaugstināšanai” un represīvo darbību pastiprināšanai. Šo dokumentu apsprieda VDK partijas komitejā 1957. gada 16. janvārī. 4. daļas vadītājs Poļikarpovs šausminājās par brīvdomību kultūras jomā: par to, ka pieļauta dzejnieka Harija Heislera⁴¹ poēmas “Nepabeigtā dziesma” publicēšana,⁴² par to, ka “pusjukusī spiritīste, dzejniece Mirdza Ķempe [...] jauca, ja tā varētu teikt, augstākajās literātu aprindās un ideoloģiski ietekmē latviešu literatūru. Kādēļ šī apolitiskā, morāli un garīgi izkurtējusi niecība bauda LPSR Kultūras ministrijas atbalstu?”⁴³ Nobeigumā viņš uzsvēra, ka 4. daļas komunisti pieliks visus spēkus “mūsu sociālistiskās valsts” aizstāvēšanai, kā to paredz PSKP CK 19. decembra vēstule.⁴⁴

Rīgas mākslinieku lietas būtība

Dokumenti liecina, ka krimināllieta pret Ļevu Samoilovu-Babinu ierosināta 1957. gada 20. aprīlī,⁴⁵ un tajā pašā dienā parakstīts aresta orderis.⁴⁶ Nevar konstatēt, ka apsūdzētie būtu izplatījuši, tirgojuši vai reklamējuši materiālus, kurus izmeklētāji dēvēja par pornogrāfiskiem. Apsūdzībā inkriminētie materiāli tikuši izplatīti visai šaurā lokā un apsūdzētie uzsvēruši, ka nav reklamējuši aizraušanos ar interesi par šāda veida materiāliem, ne arī mēģinājuši “morāli samaitāt [rastlit] – krievu val.] citus cilvēkus”⁴⁷.

Materiāli, kuri lietā figurē kā “pornogrāfiska rakstura”, ir visai daudzveidīgi – gan dažādas fotogrāfijas un zīmējumi, ko dēvēja par pornogrāfiskiem, gan latviešu un citvalstu literatūras klasika, gan modernā folklorā, kurai vairumā gadījumu bija politisks zemteksts.

2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016, 295.–297. lpp.; LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaides ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 71. lp.

⁴¹ Harijs Heislars (1924–1985), latviešu literāts un dzejnieks.

⁴² Harija Heislera poēma “Nepabeigtā dziesma” pirmo reizi publicēta žurnālā “Zvaigzne” 1956. gadā.

⁴³ LNA LVA, PA-7962-1-61, 47. lp.

⁴⁴ *Ibid.*, 48. lp.

⁴⁵ Lēmums par krimināllietas uzsākšanu pret Ļevu Samoilovu-Babinu. Parakstīts 1957. gada 20. aprīlī. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 4. lp.

⁴⁶ Lēmums par Ļevam Samoilovam-Babinam piemērotā drošības līdzekļa izvēli. Parakstīts 1957. gada 20. aprīlī, 6. lp.

⁴⁷ Piemēram, Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 30. maijā, 154.

Lēmumu par lietas uzsākšanu ir pieņēmis LPSR VDK 4. daļas 1. nodaļas vecākais pilnvarotais kapteinis Vladimirs Pavlovskis.⁴⁸ Bet to ir parakstījuši: LPSR VDK 4. daļas priekšnieka vietnieks un tās pašas daļas 1. nodaļas priekšnieka vietnieks. Arī lēmumu par arestu parakstījuši visi iepriekš minētie un vēl VDK Izmeklēšanas nodaļas priekšnieka kapteiņa Kārļa Vītola vietnieks. Tātad lieta sāka VDK 4. daļā. Šī daļa attiecīgajā laika posmā nodarbojās galvenokārt ar “pretpadomju elementu” atklāšanu un apkarošanu. Tas ir viens apstāklis, kas liecina, ka process ievadīts kā “pretpadomju lieta”.

Arī laikabiedru atmiņas liecina par politiska rakstura motīviem. Stenfordas Universitātes profesors Lazars Fleišmans, kuram 1957. gadā bija 13 gadu, 2018. gadā rakstītā vēstulē Jānim Ķerusam šādi atspoguļoja savas atmiņas par šo lietu:

“[...] Pats aresta fakts pēc PSKP 20. kongresa un staļinisma nosodījuma likās ārkārtējs un neizskaidrojams notikums. Vienīgais skaidrojums, ko es kā pusaudzis toreiz dzirdēju, – apsūdzība pornogrāfijā. Vienīgais izskaidrojums, ko es, pusaudzis, toreiz biju dzirdējis un domāju arī tagad, – lietas pamatā bija Samoilova, kurš bija ļoti talantīgs, droši vien attiecīgajā laikā līdz arestam viens no talantīgākajiem karikatūristiem, zīmējumi. Toreiz bija arī pieņēmumi un aizdomas, ka pamatā bijuši politiskie motīvi (Jūs ziniet, mēs neviens varai neticējām) un pornogrāfija kalpoja tikai par aizsegu.”⁴⁹

Ļevam Samoilovam-Babinam izvirzītās apsūdzības

Kratīšana Samoilova-Babina dzīvoklī notika 1957. gada 19. aprīļa vakarā. Šajā laikā ģimene atradās kinoteātrī. Šāda operativitāte vēlreiz apstiprina minējumu, ka dzīvoklis un tā iedzīvotāji ir iepriekš tikuši novēroti. Acīmredzot, par viņu nodomu doties uz kinoteātri bija kļuvis zināms. Kā liecina 1957. gada 10. jūnija VDK partijas komitejas sanāksmē nolasītais kapteiņa Pavlovskā referāts par to, kā tiesu un prokuratūras darbinieki traucē VDK darbu, Samoilova-Babina aizturēšanas iemesls varēja būt viņa politiskie uzskati. Pavlovskis sacīja: “Šī gada aprīlī mēs arestējām Latvijas

⁴⁸ Vladimirs Pavlovskis 1917. gadā dzimis Ludzā, LPSR VDK 4. daļas, 3. nodaļas priekšsēdētāja vietnieks (1955–1957).

⁴⁹ Lazara Fleišmana vēstule Jānim Ķerusam 2018. gada 13. maijā.

Mākslinieku savienības locekli, laikraksta “Sovetskaia Molodozh” karikatūristu Samoilovu par viņa pretpadomiskiem uzskatiem. Kratīšanā pie viņa atrasti materiāli, kuri liecina par viņa dziļo morālo pagrimumu.”⁵⁰

Zīmīgi, ka VDK krimināllietas dokumentos apsūdzības pret Samoilovu-Babinu atsevišķos gadījumos, iespējams, aiz lietu gatavojošā ierēdņa neuzmanības vai paviršības, minētas kā apsūdzības pretpadomju aģitācijā. Kā šīs lietas ierosināšanas pamats standartizētajā uzraudzības lietas sākumā ievietotajā veidlapā norādīta pretpadomju aģitācija.⁵¹ Zīmīgi, ka PSRS VDK Specdaļas 1958. gada 20. marta lūgumā atsūtīt Ļeva Samoilova-Babina lietu uz Novorosijsku sakarā ar viņa brāļa Jūlija Samoilova lietas “izstrādi”, norādīts, ka Ļevs Samoilovs-Babins ticis arestēts par pretpadomju aģitāciju, par kuru paredzēts sods pēc KPFSR KK 58.¹⁰ panta.⁵² Pilnībā gan nevarētu piekrist Pavlovskā apgalvojumam, ka šī lieta ir iecerēta kā politiska un tikai kratīšanas rezultātā atrasto materiālu dēļ pārkvalificēta kā lieta “par netikumību”. Par to liecina apstākļi, ka tai pašā dienā apcietināts arī Vīndedzis, kura lietā kādus politiskus zemtekstus grūti saskatīt. Šķiet, VDK jau bija tomēr arī informācija par Samoilova-Babina rīcībā esošo materiālu raksturu.

Interesants ir arī 1957. gada 14. jūnijā – tāpat gandrīz divus mēnešus pēc apcietināšanas – uzrakstītais kratīšanā izņemto priekšmetu uzskaites un izvērtēšanas akts.⁵³ Tas liecina, ka kratīšanā vispirms izņemti dzīvokļa saimnieka personu apliecinošie dokumenti un apbalvojumi, tad – privātā sarakste un dienasgrāmata ar adresēm, vēl – 20. gadsimta sākumā ļoti populārā vācu satīriskā žurnāla “Simplicissimus”⁵⁴ deviņi iesieti gadagrāmati un albums ar pasaules politisko darbinieku fotogrāfijām un litogrāfijām. Redzams, ka meklētājus vispirms interesējuši apcietināmā kontakti, sarakste un profesionālā darbība. Tālāk sarakstā ir albums “Lūk, viņa, Amerika”.⁵⁵ Šāds nosaukums bija Maskavā 1949. gadā izdotajam aukstā

---

⁵⁰ Kapteiņa Pavlovskā referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 132. lp.

⁵¹ Ļeva Samoilova-Babina uzraudzības un kontroles lieta. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. lp.

⁵² Novorosijskas pilsētas karaspēka daļas Nr. 20872 VDK Sevišķās daļas vēstule LPSR VDK Arhīvu uzskaites daļas vadībai 1958. gada 20. martā, 79.

⁵³ Lēmums par kratīšanā konstatētajām lietām 1957. gada 14. jūnijā, 15. lp.

⁵⁴ “Simplicissimus” – Vācijā no 1896. līdz 1967. gadam izdots satīriskas nedēļas žurnāls.

⁵⁵ Maksim Gor’kii i dr. *Vot ona, Amerika: sbornik pamfletov, passkazov i ocherkov o Soedinenykh Statak Ameriki*. Molodaia gvardiia, 1949.

kara laika padomju politiskās propagandas oficiālam izdevumam, kurā arī apcietinātais publicējies. Krimināllietas lietiskajos pierādījumos saglabājusies tikai izņemtā literatūra un folklorā, bet ne fotogrāfijas. Tomēr tiesas sprieduma apsūdzējuma daļā minēts, ka laika periodā no 1947. līdz 1948. gadam albumā ar nosaukumu “Lūk, viņa, Amerika” (sprieduma oriģinālajā tekstā – “Vot ona, Amerika”) apsūdzētais zīmējis pornogrāfiska rakstura zīmējumus.⁵⁶ Tāpat par nepiedienīgu un lietai pievienojamu atzīta kāda dzīvoklī atrasta plastilīna figūriņa. Saskaņā ar izņemto lietu sarakstu kā pornogrāfiskas izņemtas arī 18 fotoplates, 243 fotogrāfijas, fotofilma ar 249 kadriem – kopumā viss mākslinieka fotoarhīvs. Tāpat vēl par tikpat aizdomīgiem bija atzīti atsevišķi 19 zīmējumi. Izņemta arī Ļeņingradas blokādes laikā iegūtā trofeja – vācu armijas karavīra piezīmju grāmatiņa.⁵⁷ Kā liecina vēlāk apcietinātā Jurijs Abizova nopratināšanas protokols, pie šiem “pornogrāfiskajiem” materiāliem pieskaitāmas arī vairākas Samoilova-Babina stāstītās un Abizova pierakstītās anekdotes.⁵⁸ Saskaņā ar attiecīgā dokumenta sniegto informāciju fotogrāfijās bija fiksēti sieviešu kailfoto.

Protokolā teikts, ka Samoilovs-Babins lai gan atzīst, ka tiešām ir glabājis un izplatījis pa ziņu vidū pornogrāfiska rakstura materiālus, tomēr centies arī skaidrot šo materiālu dažādo raksturu, lietojot tādus terminus kā “erotika”⁵⁹, “erotiskā māksla”⁶⁰, “vecfranču stila zīmējumi”⁶¹, “grafikas”⁶², “akta fotogrāfija”⁶³, “kaila ķermeņa fotogrāfija” (runājot par attēliem ārvalstīs iznākušos mākslas žurnālos)⁶⁴, kā arī – “akta zīmējums” u. c. Bet izmeklēšanas pārstāvis ietiepīgi visu, kur jebkādā veidā attēlots kails cilvēka ķermenis, apzīmē tikai ar vienu terminu – “pornogrāfija”. Pratināmais neapšaubāmi bija intelektuāli un erudīcijā daudz pārāks par savu pratinātāju.

---

⁵⁶ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 82. lpp.

⁵⁷ Lēmums par kratīšanā konstatētajām lietām 1957. gada 14. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 16. lpp.

⁵⁸ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā, 216. lpp.

⁵⁹ Piemēram, Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā, 66. lpp.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

Vienlaikus, pēc LPSR VDK pieprasījuma, tika veikta kratīšana arī pie apcietinātā brālēna Mihaila Briskina Staļinas (mūsdienās Doņeckas) apgabala Ždanovas (mūsdienās Mariupoles) pilsētā, pie brāļa Jūlija Samoilova⁶⁵ Sevastopolē un pie paziņas Aleksandra Krūmiņa Tallinā⁶⁶. Interesanti, ka pie viņiem šajā lietā figurējošās vēlākās galvenās apsūdzības objekts (pornogrāfija) nav tikusi nedz meklēta, nedz pieminēta.⁶⁷ Izmeklēšanu interesējušas vienīgi apcietinātā vēstules.⁶⁸ Savukārt šajās vēstulēs, kā redzams krimināllietā, ar izmeklētāja roku rūpīgi ir pasvītrotā ikviena frāze, ikviens izteikums, kurš varētu liecināt par rakstītāja kritisku vai pat tikai ironisku attieksmi pret PSRS realitāti. Tātad tikai un vienīgi politika.

Tāpat šīs kratīšanas ir zīmīgas ar vēl kaut ko. Lai šādas darbības sinhroni notiktu arī ārpus Latvijas, bija nepieciešama atbilstoša saskaņošana. Operācija bija uzsākta ar plašu vērienu ne tikai Latvijā.

Ja meklēja vēstules, tad meklētāji zināja par sarakstes esamību. Kā arī cerēja tajā kaut ko atrast. Tātad jau pirms apcietināšanas par visiem apcietināmajiem bija ilgstoši vākta informācija.

Apcietināšanas dienā, 20. aprīlī, kapteinis Pavlovskis iepazīstināja Samoilovu-Babinu ar viņam uzrādīto apsūdzību: “Kratīšanā pie jums atrasts liels daudzums pornogrāfisko kartīšu, pastāstiet, kur jūs tās esat dabūjis?”⁶⁹

Nopratināšanā 29. maijā kapteinis Vladimirs Izvestnijs⁷⁰ jautāja arī par Samoilova-Babina politiskajiem uzskatiem. Spriežot pēc ierakstiem nopratināšanas protokolā, tā ilga no plkst. 15.45 līdz 17.30. Zīmīgs ir pratinātāja pirmais jautājums: “Pastāstiet par savu sabiedriski politisko darbību,

---

⁶⁵ Melnās jūras kara flotes VDK 1. sektora vecākā operatīvā pilnvarotā kapteiņa Arbusova 1957. gada 25. aprīļa rīkojums, 251. lp.

⁶⁶ Igaunijas PSR VDK izmeklētāja kapteiņa Sokolova 1957. gada 24. aprīļa rīkojums, 234. lp.

⁶⁷ *Ibid.*, 239.–269. lp

⁶⁸ Ždanovas pilsētas Staļina apgabala VDK nodaļas pilnvarotais apakšpulkvedis Fedotovs 27. aprīlī izdeva sankciju Mihaila Briskina dzīves vietas pārmeklēšanai un Samoilova-Babina vēstuļu izņemšanai, 257–258.

⁶⁹ Samoilova-Babina 20. aprīļa nopratināšanas protokols, 21.–22. lp.

⁷⁰ Vladimirs Izvestnijs (dzimis 1928. gadā Balvu pag. – ?), LPSR VDK izmeklēšanas daļas darbinieks no 1956. līdz 1962. gadam. Izmeklēja arī 1957. gada nozīmīgāko politisko lietu – sarkanbaltsarkanā karoga pacelšanu Rīgas radiotornī 1957. gada 15. maijā –, kuru nevarēja atklāt līdz pat 1958. gada pavasarim. Sk.: 1958. gada 21. marta VDK partijas komitejas sēdes protokols. LNA LVA, PA-7962-1-53, 10. lp.

dzīvojot Rīgā?” Tālāk seko: “Vai esat paudis savās vēstulēs pretpadomju uzskatus? [...] Kā var saprast sekojošus vārdus jūsu brālēnam rakstītajā vēstulē: Kā jums patīk mūsu varas vīru jaunā akcija [...]? [...] Ko konkrētu jūs domājat par valsts aizņēmumiem? [...] Par kādām PSRS valstsvīru akcijām rakstot jūs vēl domājat?”⁷¹

Citas brālēnam rakstītas vēstules sakarā tiek uzdots vēl šāds jautājums: “Sakiet, ko nozīmē vārdi pēdiņās šajā jūsu vēstules frāzē – bet šeit “Padomju Rīgā”?”⁷² Tāpat ļoti daudz pirmajā pratīnāšanas reizē apcietinātais tiek izjautāts par to, kādēļ viņš ir tik augstās domās par rakstnieka Vladimira Dudinceva romānu “Ne no maizes vien”.⁷³ Šī grāmata ir oficiāli iznākusi PSRS, tātad bijusi saskaņota visās instancēs. Tomēr tajā bija kritiski tēlota padomju birokrācija, kas ar apmelojumiem izrēķinās ar kādu tai neērtu cilvēku. Zīmīgi, ka šī grāmata bijusi kritiski minēta arī 1956. gada 19. decembra PSKP CK vēstulē.⁷⁴ Šis apstāklis, iespējams, izskaidro VDK izmeklētāju interesi. Izmeklētājs pievērsa uzmanību frāzei vēstulē, kuru Samoilovs-Babins bija adresējis brālēnam Briskīnam: “Šādu patiesību pie mums neviens nav rakstījis 30 gadus” (domāts Dudinceva romāns), un jautāja Samoilovam-Babīnam, kādēļ, pēc viņa domām, šis romāns ir paties.⁷⁵ Uz to Babins atbildēja: “Uzskatu, ka Dudinceva romāns ir viens no patiesākajiem pēdējos gados sarakstītajiem darbiem. Tomēr atzīstu, ka man nebija pilnīga taisnība, jo varu nosaukt daudzas citas patiesas grāmatas, kuras rakstījuši daudzi citi padomju rakstnieki dažādos vēstures posmos.”⁷⁶

Viņš sarunā ar izmeklētāju centās aizstāvēt savu viedokli.⁷⁷ Iespējams, VDK vadība apzinājās, ka šie un līdzīgie Samoilova vēstuļu teksti varētu netikt uzskatīti par politiski sodāmu rīcību, tādēļ apsūdzības uzturēšana pornogrāfisko materiālu glabāšanā un izplatīšanā no drošības orgānu puses bija drošāks ceļš lietas pabeigšanai un apsūdzēto notiesāšanai. Par

---

⁷¹ Ļeva Samoilova-Babina nopratīnāšanas protokols 1957. gada 29. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 57. lp.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Vladimir Dudintsev. *Ne khlebom edinyim*. Moskva: Sovetskii pisatel', 1957.

⁷⁴ Pikhova, *Sovetskii Soiuz: istoriia vlasti, 1945–1991*, 144.

⁷⁵ Ļeva Samoilova-Babina nopratīnāšanas protokols 1957. gada 29. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 61. lp.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, 53.–62. lp.

to liecina jau minētais Pavlovska referāts 15. augustā par VDK neveiksmi “Samoilova lietas” sakarā:

“Izmeklēšanas gaitā republikas prokurora vietnieks biedrs Sproģis nerekomendēja uzrādīt Samoilovam apsūdzību, kas saistīta ar viņa pretpadomju noskaņojumu, un sacīja, ka, ja mēs šādu apsūdzību viņam izvirzīsim, tad viņš tiesā šo apsūdzības līniju neatbalstīs. Aizstāvot Samoilovu, viņš, Sproģis, sacīja, ka Samoilovs drīkst izteikt savus uzskatus par partijas un valdības realizēto politiku. Lai nu kam, bet republikas prokuroram būtu jāatšķir vārda brīvība no pretpadomju izteicieniem.”⁷⁸

Iespējams, lieta bijusi iecerēta kā politiska, bet kratīšanā izņemtajos materiālos nebija izdevies atrast pietiekoši daudz pierādījumu.

Jurijam Abizovam izvirzītie apvainojumi

Hronoloģiski kā nākamais arestētais lietā figurē Juris Abizovs.

Lēmums par kratīšanu Abizova dzīvoklī parakstīts 1957. gada 6. maijā⁷⁹, bet 8. maijā veiktajā kratīšanā atrasta “pornogrāfiska rakstura literatūra un dzejoļi”.⁸⁰ Kā liecina 1957. gada 11. maijā kapteiņa Pavlova parakstīts lēmums par arestu, Abizovs pirms tam ticis pratināts dzīvokļa kratīšanas laikā.⁸¹ Abizovs bijis pazīstams gan ar Ļevu Samoilovu-Babinu, gan komponistu Pēteri Pečerski. Viņš atzinies, ka gan ar vienu, gan ar otru mainījies ar fotogrāfijām, kuras izmeklēšanā bija klasificētas kā pornogrāfiskas. Tāpat izmeklēšanā bija fiksēts, ka viņš apstiprinājis faktu – caur viņu Samoilovs-Babins un Pečerskis mainījušies ar fotogrāfijām.⁸² Tādējādi tieši caur Abizovu izmeklēšanai izdodas saistīt vienā grupā šos divus savstarpēji nepazīstamos cilvēkus.

Juris Abizovs vairākus gadus ir vācis folkloru, arī to, kas tapusi padomju ieslodzījuma vietās. Šādas folkloras vākšana tika uzskatīta par noziegumu, kuru inkriminēja krimināllietā, definējot šos materiālus par

---

⁷⁸ Ļeva Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj, 66. lp.

⁷⁹ 1957. gada 6. maija lēmums par kratīšanas veikšanu J. Abizova dzīvoklī, 170. lp.

⁸⁰ 13. jūnija lēmums par Abizova dzīvokļa kratīšanā izņemto materiālu konstatāciju, 180. lp.

⁸¹ 11. maija lēmums par Abizova arestu, 165. lp.

⁸² *Ibid.*

pornogrāfiskiem. Vēstures literatūrā norādīts, ka divdesmitajos gados “padomju diktatūra tikai uzraudzīja ideoloģiski “bīstamas” baumas, leģendas, anekdotes un pantiņus, taču situācija strauji mainījās trīsdesmito gadu sākumā. Personas, kuras pieķēra “nevēlamu tekstu mutiskā komunikācijā”, tagad tika sūtītas uz cietumiem un nometnēm, bet lielā terora laikā – arī uz viņsauli.”⁸³ Vēršanās pret šāda veida folkloru norisinājās arī 60.–70. gados, bet tad tā biežāk izpaudās kā attiecīgo pierakstu izņemšana un iznīcināšana.⁸⁴

Abizova 2004. gadā sastādītā un izdotā krājuma, kurā viņš apkopojis krievu folkloru [*chastushki* – pantiņi] Latvijā,⁸⁵ ievadā viņš rakstīja par “pantiņu kā folkloras žanra” pētniecību padomju okupācijas periodā:

“Kā jaunāko laiku parādība pantiņu pētniecība piekāpās tradicionālajiem folkloras žanriem. Vispirms uzmanība tika piešķirta šiem žanriem, bet “izkliedzieni” [*vykriki*] varēja pagaidīt. [...] Turklāt tautas folkloras ietvēra [...] tabuizētus tekstus, par kuru publicēšanu nevarēja būt ne runas. Pie tiem pirmām kārtām piederēja pantiņi, kuri izsmējīgi (“kontrrevolucionāri”) atspoguļoja padomju varu, vadoņus un komisārus. Turklāt daļa pantiņu [...] bija klaji “bezkaunīgi” [*pokhabnie*]. Puritāniskā padomju cenzūra tādus nevarēja pieļaut.”⁸⁶

VDK interese par literatūrzinātnieka savākto folkloru izpaudās viņa nopratināšanā 31. maijā un 1. jūnijā. Vispirms apcietinātais tika pratināts par 1957. gada 25. maijā viņa dzīvoklī izņemtu dzeju burtnīcu, kurā Abizova paziņa, ieslodzījumā pabijušais Ļeņingradas dzejnieks Rafaels Peisins pierakstījis tur dzirdētās dziesmas. Arī tālākā pratināšana liek domāt, ka tieši Abizova interese par ieslodzīto radīto folkloru (sk. 1. un 2. attēlu) pievērsusi viņam padomju represīvo orgānu darbinieku uzmanību. Vienīgi atbilstošu politisku apsūdzību apcietinātajam šīs lietas ietvaros izvirzīt nevarēja, jo tad sairtu nodoms caur Abizovu konstruēt noziedzīgo grupu. Tā nu dzeja, kas bija gan vulgāra, gan arī vienlaikus vairākas attiecīgā laika reālās izsmejoša, tika atzīta par “pornogrāfisku”.

---

⁸³ Aleksandr Panchenko (sast.). *Russkii politicheskie fol'klor. Issledovaniia i publikatsii.* Novoe izdatel'stvo, 2013, 4.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Iurii Abyzov (sast.). *Russkii fol'klor v Latvii: chastushki.* Rīga, 2004.

⁸⁶ *Ibid.*, 3. lpp.

-27-

УСЛЫШАННОЕ

Мы живем в век поаднего РЕАБИЛИТАНСА.

- Посадили дедку...

- За что?

За бабуку.

- А бабуку?

- За внучку.

- А внучку?

- За Жучку.

- А Жучку?

- За кошку.

- А кошку?

- За мышку. Кстати, поговаривают, что мышку, кажется, реабилитировали.

Армянская загадка: две прямые параллельные линии, между ними зигзагообразная. Ответ: правый уклон, левый уклон, а между ними генеральная линия.

Труднее стало анкеты заполнять. Есть там вредный пункт: состояли в оппозиции, проявлял ли колебания в проведении линии партии.

Ответить, что не колебался - значит, плохо. Слепо взирал на тот явный ущерб, кой наносил культ личности. Ответишь - колебался, обвинят в антипартийности. Умные люди пишут: "Колебался вместе с линией".

~~Хвалит лих хвалит хвалит хвалит~~

Посадили какого-то деятеля. Входит в камеру, там уже есть кто-то. «Давно сидишь?»

- 15 лет.

- За что?

- Сталина ругал. А ты за что?

- Хвалил.

*Ответа нет
на этот вопрос
молчание и улыбка
у него при ответе
8.5.57. по. О.С.*

Услышанное в годы войны

-31-

Мама рѳдная не знает, где сыночек погибает!

-

Мамочка рѳдная, чем ты занималась до Октябрьской революции?

-

Не нашим, не вашим, не мордве, не чувашам.

-

Хлеб наш насущный, сам засох и нас засушил.

-

Кто там не был, то побудет, а кто был, то хрен забудет.

-

Самозванцев нам не надо, командиром буду я!

-

Живем прохладно, ничего нет - и ладно.

-

- Не выйдет ~~ААА~~...

- Выйдет... А не выйдет - ворота вымажем!

-

УДП - Умрем Днем Позже.

-

- Мы не обыватели, мы не филистеры, мы не живем сегодняшним днем, мы живем завтрашним днем!..

-?..

- У нас хлеб уже назавтра выкуплен.

-

"Если это входит в систему, то не может считаться случайностью" /из жалобной книги в столовой/

-

Смотрите, детки, чем питались ваши предки! /Надпись на витрине коммерч.магазина/

-

Наше дело не рожать - сунул, вынул и бежать.

Ой не та же
лишь и
чуждо у
мелк
21.5.7.
п.о.аф

2. attēls. "Kara gados dzirdētais" – 31. lappuse no J. Abizovam dzīvokļa kratīšanās 1957. gada maijā izņemtā viņa savāktā tautas folkloras krājuma. LNA LVA, 1986-1-41864, 31. lp.

Piezīmes uz krimināllietas lapas malām liecina, ka izmeklēšanu šajā burtnīcā īpaši interesējusi ieslodzījuma vietās populārā dziesma “Kolima”⁸⁷. Tās teksts kā lietiskais pierādījums pievienots lietai.

Literatūras zinātnieks Abizovs bija spiests skaidrot, ka literatūru, kura tika uzskatīta par pornogrāfisku, viņš galvenokārt ir vācis, sākot ar 1954. gadu, jo interesējās par mutvārdu daiļradi un folkloru. Par ieslodzījuma vietās sacerēto esot zināms visai maz.⁸⁸ Tiesa, atsevišķi folkloras pieraksti ir jau no kara laika.⁸⁹ Abizovs noliedza, ka šai folklorai ir pretpadomju raksturs. Protokolā šādi piefiksēts viņa sacītais: “Pēc tautas ienaidnieka Berijas notiesāšanas un Staļina personības kulta atmaskošanas es uzskatīju, ka ir pienācis laiks, kad drīkst brīvāk izteikt viedokli politiskajos jautājumos, un ka mana darbība folkloras, kura neatbilst PSKP uzskatiem, vākšanas jomā netiks uzskatīta par noziedzīgu.”⁹⁰

Uz jautājumu, kādēļ Abizovs vācis tieši nepiedienīga rakstura folkloru, viņš atbildēja, ka pierakstījis visu, kas viņam sacīts, neatkarīgi no sacītā satura.⁹¹ Viņš noliedza, ka būtu vainīgs pretpadomju literatūras izplatīšanā un glabāšanā, un uzsvēra, ka šī literatūra ir nepieciešama viņa folkloristikas pētniecības mērķiem un tā nekad nav atstājusi viņa rakstāmgaldū.⁹² Vēsturnieks Pančenko uzskata, ka šāda vēršanās pret folkloru, kura tika uzskatīta par ideoloģiski kaitīgu, izraisījusi padomju folkloristikas degradāciju.⁹³

Kā otrs punkts, kuru inkriminēja apsūdzētajam saistībā ar pornogrāfiju, bija vairākas “nepiedienīgas” fotogrāfijas, kuras tikušas iznīcinātas un lietā nav saglabājušās. Pornogrāfija tika saskatīta arī Abizova dzīvoklī izņemtajā literatūrā – albumā “Lūk, viņa, Amerika”⁹⁴, Eduarda Fuksa

---

⁸⁷ 13. jūnijā sagatavots J. Abizova rakstāmmašīnas identifikācijas ekspertīzes akts. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 106. lp. Dziesmas “Kolima” autors un rašanās laiks nav zināms, bet tiek uzskatīts, ka tā sacerēta 40. gadu beigās. Ir zināms, ka jau 1954. gadā to dziedāja Leningradas studenti, tātad tā bijusi jau visai plaši zināma ārpus ieslodzīto aprindām. Sk.: Vaninskii port. No: Pesennik anarkhista-podpolshchika. <http://a-pesni.org/dvor/vaninskijport.php>.

⁸⁸ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 207. lp.

⁸⁹ *Ibid.*, 216. lp.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*, 21.–22. lp.

⁹³ Pančenko (sast.). *Russkii političeskii fol'klor*, 4.

⁹⁴ Gor'kii i dr. *Vot ona, Amerika*.

mākslas vēstures grāmatas “Erotiskās mākslas vēsture”⁹⁵ ilustrācijās, Žana Šarla de Latuša (*Jean-Charles Gervaise de Latouche*) 18. gadsimtā izdotajā darbā “Saturnīna memuari”, Samoilo-Babina zīmētajā un parakstītajā it kā nepiedienīgajā grafikā.⁹⁶

“Saturnīna memuari” (*Histoire de Saturnin, portier des chertreux, écrite par lui-meme*) ir 18. gs. franču literatūras piemineklis un viens no pasaules pirmajiem literārajiem bestselleriem. Šis sacerējums pirmoreiz izdots Parīzē 1741. gadā. Tas ir vairākkārt tulkots romāns divos sējumos. Par tā autoru pieņemts uzskatīt de Latušu. Grāmata uzrakstīta kā grēcīga mūka memuari. To uzskata par vienu no spilgtākajiem reliģisko liekulību un viduslaiku baznīcas divkosīgo morāli atmaskojošajiem darbiem pasaules literatūrā. Lai gan šī grāmata uzrakstīta renesanses laikmetā, tā atzīta par literatūras klasiku, piedzīvojuši vairākus izdevumus, bet šajā lietā tā kļuva par krimināli sodāmu pornogrāfiju.

Jāpiebilst, ka pazīstamas grāmatas figurē kā lietas materiāli arī Samoilo-Babina “noziedzīgās” darbības epizodēs. Piemēram, tiek aprakstīts notikums, kad viņš 1957. gada sākumā laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redakcijā ienācis ar nupat Stučkas (mūsdienās – Tērbatas) ielas antikvariātā nopirktu grāmatu. Laikrakstā “Sovetskaia Molodezh” Samoilovs-Babins bijis ārštata autors, par ko liecina redaktora izsniegta izziņa.⁹⁷ Bet nopirkto grāmatu, Eduarda Fuksa “Erotiskās mākslas vēsturi”⁹⁸, viņš “noziedzīgi” rādījis kolēģim, laikraksta redakcijas māksliniekam Aleksandram Zavgorodņevam.⁹⁹

Šī grāmata ir visnotaļ nopietna vācu mākslas zinātnieka un pazīstama karikatūrista darbs. Tā iznākusi 1908. gadā Minhenē un atrodama gandrīz visās pasaules akadēmiskās grāmatu krātuvēs. Arī PSRS tā nebija aizliegta. Tomēr grāmatas īpašniekam tika inkriminēts, ka viņš ar to iepazīstinājis citus un no tās ilustrācijām noņēmis fotokopijas. Tāpat Zavgorodņevam

---

⁹⁵ 13. jūnija lēmums par Abizova dzīvokļa kratīšanā izņemtajiem materiāliem. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 180. lp.

⁹⁶ *Ibid.*, 206.–214. lp.

⁹⁷ Laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redaktora P. Belova LPSR VDK izsniegta izziņa 1957. gada 7. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 76. lp.

⁹⁸ Eduard Fuchs. *Geschichte der erotischen Kunst. Erweiterung und Neubearbeitung des Werkes “Das erotische Element in der Karikatur”*. München: A. Langen, 1908.

⁹⁹ Ļeva Samoilo-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 68. lp.

“noziedzīgi” rādītas fotolentes un fotoplates, uz kurām, iespējams, bijuši, pēc izmeklētāju viedokļa, arī pornogrāfiska rakstura kadri.

Taču, atgriežoties pie Abizova lietas, jāpiemin, ka pie viņa veiktajā 8. maija kratīšanā figurē vēl kāda atrasta mākslas grāmata. Tas ir grafiķa Sigismunda Vidberga 1926. gadā Rīgā iznākušais albums “Erotika”.¹⁰⁰ Arī šī grāmata nebija aizliegta. Tobrīd spēkā esošajos slepenajos Galvenās literatūras pārvaldes sastādītajos aizliegtās literatūras sarakstos to meklēt ir velti.¹⁰¹ Ja grāmata būtu sarakstos iekļauta, tad glabātājam viennozīmīgi varētu inkriminēt pretpadomju literatūras glabāšanu. Piemēram, 1951. gadā apcietinātā Kurta Fridrihsona lietā ir pievienota LPSR Galvenās bibliotēku pārvaldes bibliotēku kontroles sektora darbinieka E. Egles atzinums par to, ka kratīšanā izņemtās grāmatas ir aizliegtā literatūra.¹⁰² Arī citās VDK ierosinātajās krimināllietās, kurās konfiscēta “aizliegtā literatūra”, ir Galvenās literatūras pārvaldes atzinums. Piemēram, 1951. gada 25. decembrī apcietinātās medicīnas māsas Olgas Ingēs, kurai inkriminēta apsūdzība pretpadomju literatūras glabāšanā, krimināllietā atrodams pielikums ar Galvenās literatūras pārvaldes atzinumu, kurā izņemtā literatūra iedalīta šādās grupās: izteikti pretpadomju literatūra; buržuāziski nacionālistiska literatūra; literatūra, kura ir konfiscējama kā izdota hitleriskā režīma laikā; baltēmigrantu literatūra, kura konfiscējama kā kaitīga; literatūra, kura konfiscējama kā ideoloģiski kaitīga.¹⁰³

Runājot par Samoilova-Babina u. c. lietu kopumā, jāuzsver, ka kratīšanā izņemtās grāmatas ar 1957. gada 11. jūnija VDK Izmeklēšanas daļas vadītāja Vītola akceptētu un kapteiņa Izvestnija sagatavotu pieprasījumu tika nodotas ekspertīzei Galvenajā literatūras pārvaldē LPSR Zinātņu

---

¹⁰⁰ Sigismunds Vidbergs. *Erotika. 24 zīmējumi ar V. Peņģerota priekšvārdu*. Rīga: Saule, 1926. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 121. lp.

¹⁰¹ Latvijas PSR Ministru padomes Literatūras un izdevniecību galvenā pārvalde: Apvienotais novecojušo izdevumu saraksts (Nr. 1-7), kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotēkās un grāmatu tirdzniecības tīklā, un novecojušo izdevumu saraksts Nr. 8. Rīga, 1951.

¹⁰² LPSR Galvenās literatūras pārvaldes bibliotēku kontroles sektora darbinieka E. Egles ziņojums VDM izmeklēšanas nodaļas vadītājam Fotijam Pešehonovam par Kurta Fridrihsona kratīšanā atrasto aizliegto literatūru 1951. gada 19. martā. LNA LVA, 1986-1-4657, 2. sēj., 104. lp.

¹⁰³ LPSR Galvenās literatūras pārvaldes darbinieka Gavara sagatavota izziņa 1951. gada 31. decembrī. LNA LVA, 1986-1-7085, 121.–122. lp.

akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā.¹⁰⁴ Ekspertīzē bija jāatbild uz šādiem jautājumiem:

“Vai individuālā glabāšanā dzīvoklī, ņemot vērā izdevēju un saturu, var atrasties žurnāls “Simplicissimus” un kapitālistisko valstu politiķu fotogrāfijas?

Vai brīvā aprītē privātpersonu rīcībā var atrasties buržuāziskas izcelsmes grāmatas ar ilustrācijām: [...] ?”¹⁰⁵

Kopumā viss liek domāt, ka bijusi ne tikai politiska kampaņa. Iespējams, bijusi arī pavēle par katru cenu notiesāt grupu. Tāpēc grupu saskaldīt sīkāk nevarēja, lai arī Abizovam, vismaz spriežot pēc pieejamajiem pierādījumiem, būtu varējuši daudz vieglāk inkriminēt arī politiskas apsūdzības pantu.

Interesanta ir arī Abizova savākto folkloras pierakstu izvērtēšana. Līdzās dažām izņemtās literatūras vienībām šie pieraksti ir vienīgais saglabājies lietiskais pierādījums.

Sarunās izmeklētājs visu laiku uzsvēra, ka šīs piezīmes ir pornogrāfiskas.¹⁰⁶

Kopumā runa ir par mašīnrakstā veiktiem pierakstiem 73 lappušu apjomā. Kad sāk iedziļināties tekstā un noskaidrot tā izcelšanos, tad izrādās, ka runa ir par dažāda veida tekstiem – gan rupjiem un vulgāriem tekstiem ar ieslodzījuma vietā lietotu necenzētu terminoloģiju, gan smeldzīgiem ieslodzījuma vietu un ieslodzīto dzīves aprakstiem, pie kuriem pieder arī Rafaela Peisina dzejolis “Kolima”. Tāpat tekstos sastopami izteicieni un anekdotes, kurās satīriski un izsmējīgi attēlota PSRS sadzīve un politika. Vairumā gadījumu tekstos figurē pilnīgi ikdienišķas sarunu valodas paraugi, ne necenzējami rupji izteicieni.

Piefiksēts, ka daļa izteicienu nākuši no atpūtnieku mutes un pierakstīti 1954. gada vasarā Rīgas Jūrmalā, Rakstnieku radošajā namā, un tos izteikuši dažādi literāti.¹⁰⁷ Citi fiksēti starp 1952. un 1953. gadu

---

¹⁰⁴ Lēmums 1957. gada 10. jūnijā par ekspertīzes veikšanu šādiem darbiem: E. Fuksa “Erotiskās mākslas vēsture”, nezināma autora grāmatai “18. gadsimta erotiskā dzeja”, Žervēza de Latuša grāmatai “Saturnīna memoāri, viņa paša uzrakstīti”, kuru 1911. gadā izdeva privāta izdevniecība Leipcigā, žurnāla “Simplicissimus” dažādu gadu numuri vācu valodā un ārvalstu politisko darbinieku fotogrāfiju kolekcija. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 87. lp.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 88. lp.

¹⁰⁶ Piemēram, LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 214. lp.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 215. lp.

rūpnīcā VEF.¹⁰⁸ Kā izteicienu un anekdošu avotus Abizovs minēja PSRS kultūras un sabiedriskajā dzīvē jau pazīstamos dzejniekus Vladimīru Lifšicu¹⁰⁹ un Ilju Frenkelu¹¹⁰, kā arī jaunās paaudzes kultūras, zinātnes un mākslas sabiedrībai piederošas personas – Sverdlovskas (mūsdienās Jekaterinburgas) Universitātes pasniedzēju, filozofijas zinātņu kandidātu Ļevu Koganu¹¹¹ un Rīgas Jaunatnes teātra režisoru Pāvelu Homski.¹¹²

Izmeklētājs Izvestnijs Abizovam jautāja par izņemto folkloras pierakstu 27. lappusi (sk. 1. attēlu): “Kas pamudināja jūs pierakstīt pretpadomju izteicienus?”¹¹³ Protokolā ir šāda atbilde:

“Es domāju, ka pēc 20. partijas kongresa drīkstēs pierakstīt dažas lietas, par kurām visi toreiz runāja. Es pierakstīju, jo uzskatīju, ka tā ir radošās darbības izpausme un to, kas rakstīts 27. lapaspusē, drīkstēs glabāt. Attiecīgajā mašīnraksta lapaspusē pausti uzskati, kuri ir nesavienojami ar PSKP paustajiem uzskatiem. Es kā literāts uzskatīju, ka drīkstu vākt mutisko folkloru, politiska un antidemokrātiska rakstura izteicienus, kuri [...] nav savienojami ar PSKP uzskatiem. Šeit pierakstīti atsevišķu personu, kuras es tagad vairs neatceros, izteicieni tūlīt pēc PSKP 20. kongresa.”¹¹⁴

Tā kā Abizovs uzstāja, ka attiecīgā literatūra ir folkloras un izmantojama pētnieciskos nolūkos, VDK norīkoja veikt izņemto materiālu tiesiski filoloģisko ekspertīzi. Ekspertīze notika 1957. gada 13. jūnijā, un to bija uzdots veikt LPSR Izglītības ministrijas Skolu institūta zinātniskajam līdzstrādniekam Borisam Infantjevam¹¹⁵, Latvijas Valsts universitātes Krievu un aizrobežu literatūras katedras docentam Mihailam Nikolajevam un šīs katedras pasniedzējai, filoloģijas zinātņu kandidātei Taisijai Grīnfelde-Zingurei¹¹⁶.

---

¹⁰⁸ Piemēram, LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj.

¹⁰⁹ Vladimīrs Lifšics (1913–1978), rakstnieks, dzejnieks un dramaturgs.

¹¹⁰ Ilja Frenkels (1903–1994), dzejnieks, vairāku Padomju Savienībā pazīstamu dziesmu tekstu autors.

¹¹¹ Ļevs Kogans (1923–1997), filozofs un sociologs, viens no Urālu socioloģijas skolas dibinātājiem.

¹¹² Pāvels Homskis (1925–2016), teātra režisors un aktieris, no 1948. līdz 1961. gadam darbojies kā režisors vairākos Rīgas teātros.

¹¹³ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 202. lpp.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Boriss Infantjevs (1921–2009), Latvijas krievu literatūras zinātnieks, strādājis LVU folkloras institūtā.

¹¹⁶ Taisija Grīnfelde-Zingure (1927), LVU Filoloģijas fakultātes Krievu un aizrobežu literatūras katedras vecākā pasniedzēja, vēlāk – docente.

Eksperti, iepazīnušies ar materiālu, diennakts laikā sagatavoja visai piesardzīgu, pretrunīgu un nenoteiktu slēdzienu, kurā bija minēts, ka:

- 1) lielākā daļa materiālu nevar tikt uzskatīti par literārās folkloras paraugu (nekaunīgi pantiņi un parunas, cietumnieku dziesmas un anekdotes), jo tos nedrīkst publicēt un izmantot filoloģiskos pētījumos: LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta folkloras sektors šādus materiālus neregistrē;
- 2) izņemto materiālu vidū ir tādi, kuriem nav nekādas literārās vai mākslinieciskas nozīmes (nekaunīgi pantiņi un parunas un anekdotes par politiku); citiem materiāliem ir nekaitīgs raksturs, bet tiem nav literārās nozīmes. Tos Abizovs varētu izmantot tikai lingvistiskā darbā;
- 3) daļa materiālu, kurus pierakstījis apsūdzētais (31.–32.¹¹⁷, 53.–54. un 59. lp.), un papildu materiāls, kurš pievienots pēc Abizova lūguma, varētu tikt izmantots literatūrzinātniskos nolūkos;
- 4) vērtējums par daļu no materiāliem (31.–32., 53.–54. un 59. lp.) nemainās tikai tādēļ, ka tas tika vākts un glabāts kopā ar citiem folkloras pierakstiem: to saturs ir pornogrāfisks, nav izmantojams literārajā darbā padomju sabiedrībā.¹¹⁸

Tajā pašā dienā, 13. jūnijā, kad notika minētā ekspertīze, LPSR VDK Izmeklēšanas nodaļas priekšnieks Kārlis Vītols rakstīja pieprasījumu Latvijas PSR Rakstnieku savienības atbildīgajam sekretāram Valdim Luksam.¹¹⁹ Tajā bija rakstīts:

“Valsts Drošības komiteja lūdz jūs iepazīties ar kratīšanā pie Jurija Ivana dēla Abizova (literāta) izņemtajiem materiāliem [...] un izteikt savu viedokli par to saturu. Lūdzu tāpat paziņot, vai padomju literāts ir tiesīgs nodarboties ar nepiedienīga rakstura materiālu vākšanu un drukāšanu, un – spriežot pēc materiālu satura – vai viņam var būt kādi konkrēti literāri mērķi, kuri padomju literātam būtu pieļaujami.”¹²⁰

---

¹¹⁷ Sk. 2. attēlu.

¹¹⁸ LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 116.–117. lp.

¹¹⁹ Valdis Lukss (1905–1985), latviešu rakstnieks un dzejnieks, Latvijas PSR Rakstnieku savienības pirmais sekretārs 1950.–1965. gadā.

¹²⁰ VDK Izmeklēšanas nodaļas vadītāja Kārļa Vītola lūgums Rakstnieku savienības atbildīgajam sekretāram 1957. gada 13. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 120. lp.

Zīmīgi arī, ka Latvijas Rakstnieku savienības valdes sekretārs Valdis Lukss parakstījis atbildes vēstuli [vēlāk – *krimināllietā iešūtu*] jau tajā pašā dienā – 13. jūnijā. Viņš atbildē visumā piekrīt VDK viedoklim: “Savāktais “materiāls” [...] ir pornogrāfisks un ar pretpadomju garu. Teksti no 1. līdz 35. lappusei liecina par kaut kādiem pretpadomiskiem noskaņojumiem. Īsts padomju literāts nekad nevāktu tādu “netīru” folkloru”.¹²¹

Protams, no radošās savienības atzinuma nebija atkarīgs lietas virzītāju Valsts drošības komitejā lēmums par to, vai Abizova attiecīgā rīcība uzskatāma par krimināli sodāmu vai ne, tomēr šo atzinumu VDK varēja izmantot kā papildu apsūdzības argumentu.

Pēterim Pečerskim izvirzītās apsūdzības

Lēmumu par Pečerska arestu 1957. gada 24. maijā pieņēmis LPSR VDK 4. daļas 1. nodaļas vecākais pilnvarotais kapteinis Merežņikovs, bet apstiprinājuši jau minētie Jerjomenko, Vasiļjevs un Vītols. Pamatojums – aizdomas par pornogrāfijas glabāšanu un pavairošanu.¹²² Kratišanā viņa dzīvoklī tika izņemtas 97 fotogrāfijas un negatīva fotofilmīna ar 25 kadriem, ko izmeklēšana atzina par pornogrāfiju saturošiem.¹²³

Tieši pie Pečerska tika atrasta grāmata “Saturnīna memuāri”. Šo grāmatu viņš bija kādreiz aizņēmis no sava drauga, Latvijas PSR Valsts operas un baleta teātra galvenā administratora Abrama Smušķēviča,¹²⁴ bet 1955. vai 1956. gadā to aizdevis Jurijam Abizovam.¹²⁵ Viņš sacīja: “Kā jebkurš fotogrāfs amatieris (*fotoliubitel'*), arī es aizrāvos ar nepiedienīgu fotogrāfiju kolekcionešanu, [...] tām nebija nekāda nozīme, es tās glabāju slēgtā galda skapī [...]”¹²⁶

Tāpat viņš 1953. gadā bija no rakstniekam Anatolam Imermanim pierošanās vācu grāmatas “18. gadsimta vācu erotiskā dzeja” pārфотографējis

---

¹²¹ LPSR Rakstnieku savienības valdes sekretāra Valda Luksa atbilde 1957. gada 13. jūnijā.

¹²² Lēmums par P. Pečerska arestu 1957. gada 24. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 122. lp.

¹²³ Lēmums 1957. gada 10. jūnijā par kratišanā pie P. Pečerska izņemto lietisko pierādījumu konstatāciju, 131. lp.

¹²⁴ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 30. maijā, 146. lp.

¹²⁵ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 7. jūnijā, 161. lp.

¹²⁶ *Ibid.*, 147. lp.

ilustrācijas – slavenā austriešu dekadences laikmeta mākslinieka Fransa fon Bairosa (*Franz von Bayros*)¹²⁷ jūgendstila gravīras. Šo gravīru fotokopijas izmeklēšanā arī tika klasificētas kā pornogrāfiskas un pievienotas lietai.¹²⁸

1952. gadā Pečerskis reiz bija sava paziņas, fotogrāfa Valentīna Čičkova mājas fotolaboratorijā izgatavojis fotokopijas no pārfotografētām E. Fuksa mākslas vēstures grāmatas ilustrācijām.¹²⁹

Viņš daļēji noraidīja apsūdzības izvirzītos pārmetumus par to, ka būtu ar savu fotokolekciju “iepazīstinājis citas personas”. “Savu pornogrāfisko attēlu “kolekciju” pilnībā neesmu rādījis nevienam”, viņš teicis.¹³⁰

Gunāram Rakem izvirzītās apsūdzības

Arī Gunāra Rakes aresta orderi parakstīja izmeklētājs Vladimirs Izvestnijs – 1957. gada 24. maijā.¹³¹ Lēmums tika pieņemts uz jau apcietinātā Ļeva Samoilo-Babina lietas materiālu pamata, bet konkrētāk – pēc apsūdzētā Samoilo-Babina liecībām.¹³² Tomēr nopratināts šīs lietas sakarā Rake bijis jau pirms aresta. Sākotnēji Samoilovs-Babins nopratināšanā apgalvoja, ka t. s. nepiedienīgās fotogrāfijas ir izgatavojis pats. Bet 4. jūnijā izmeklētājs Izvestnijs viņu konfrontēja ar Rakes sacīto: “Nopratināšanā 7. maijā jūs liecinājāt, ka 1949. gadā Hostā¹³³ un 1954. gadā Mežaparkā uzņemtās pornogrāfiska rakstura fotogrāfijas jūs esat izgatavojis pats. Tomēr Rake 10. maija nopratināšanā apgalvoja, ka viņš ir izgatavojis fotogrāfijas pēc jūsu lūguma.”¹³⁴

Samoilovs-Babins piekrita, ka tā varētu būt, ka vairs neatceras sīkāk šo gadījumu.¹³⁵ Līdz ar to Rake šai lietā uzskatāms drīzāk par fotogrāfiju

---

¹²⁷ Francis fon Baiross (*Franz von Bayros*, 1866–1924), austriešu grafiķis, ilustrators un gleznotājs.

¹²⁸ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 7. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 147. lp.

¹²⁹ *Ibid.*, 157. lp.

¹³⁰ *Ibid.*, 160. lp.

¹³¹ Lēmums par Gunāra Rakes arestu 1957. gada 24. maijā, 79. lp.

¹³² *Ibid.*

¹³³ Hosta – ciemats, kūrorts KPFSR dienvidos, Melnās jūras krastā.

¹³⁴ Samoilo-Babina nopratināšanas protokols 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 67. lp.

¹³⁵ *Ibid.*

izgatavošanas pasūtījumu izpildītāju, kas ir klajā pretrunā ar vēlāk laikrakstā “Cīņa” publicēto šīs lietas atreferējumu (sk. tālāk).

Saskaņā ar lietas materiāliem Gunārs Rake pēc apcietināšanas pirmo reizi tika pratināts 1957. gada 3. jūnijā. Protokols liecina, ka, salīdzinot ar citiem, šis apcietinātais nemēģināja neko skaidrot. Uz izmeklētāja jautājumiem atbildēja iespējami šauri, cenšoties nepateikt neko lieku un nevienu neiegāzt, piemēram:

“Kurš no jūsu ģimenes zināja, ka jūs izgatavojat pornogrāfiska rakstura fotouzņēmumus? – Neviens nezināja. Vispār savā istabā es dzīvoju viens. Bet sieva ar meitu no 1952. gada dzīvo tālu no manis, Neretas rajonā, kurp viņa pēc augstskolas beigšanas ir nosūtīta strādāt specialitātē.”¹³⁶

Uz jautājumu “Raksturojiet Abizova politiskos uzskatus”, Rake atbildēja: “[.] Pretpadomju izteicienus manā klātbūtnē Abizovs nav sacījis”.¹³⁷

Gunāram Vīndedzim izvīrītās apsūdzības

Par Vīndedža saistību ar aplūkojamo lietu nav viennozīmīgi nepārprotamu pierādījumu. Par viņa saistību ar šo krimināllietu un to, ka viņš ticis apcietināts lielāka procesa sakarā, liecina vairāki apstākļi: (1) Vīndedzis tika apcietināts gandrīz tai pašā dienā, kad Samoilovs-Babins; (2) aizturēšanas juridiskās noformēšanas procedūra bija diezgan sasteigta; (3) viņš tika minēts publiskajā kampaņā pret “pornogrāfistiem”. Pati krimināllieta pret Vīndedzi neatrodas VDK krimināllietu arhīvā, tur ir pieejama tikai viņa Kontroles un uzraudzības lieta.

Vispirms 1957. gada 18. aprīlī Vīndedža dzīvoklī notika kratīšana.¹³⁸ Lēmumu par Gunāra Vīndedža apcietināšanu 19. aprīlī pieņēma VDK 4. daļas vecākais pilnvarotais Fiļipovs.¹³⁹ Un arī lēmumu par krimināllietas ierosināšanu 19. aprīlī pieņēma Fiļipovs.¹⁴⁰

Šāda notikumu secība un straujā virzība liek domāt, ka Vīndedzis tika novērots jau krietnu laiku iepriekš. Arī viņu apcietināt un tiesāt šīs

¹³⁶ G. Rakes nopratināšanas protokols 1957. gada 3. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 105. lp.

¹³⁷ *Ibid.*, 106. lp.

¹³⁸ G. Vīndedža dzīvokļa pārmeklēšanas protokols 1957. gada 18. aprīlī. LNA LVA, 1986-1-41349., 7. lp.

¹³⁹ Lēmums par G. Vīndedža apcietināšanu. LNA LVA, 1986-1-41349, 2. lp.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 10. lp.

kampaņas ietvaros bijis nolemts jau iepriekš. Bet no Veldres VDK izspieda ziņojumu pēdējā brīdī tieši lietas ierosināšanas vajadzībām, lai kaut kā pamatotu sāktās darbības.

Izpēte liecina, ka sākotnēji lietas ierosinātājiem nebija skaidrs, vai par Vīndedža darbībām ierosināma atsevišķa lieta, vai tās pievienojamas jau esošai. 20. aprīlī tika ierosināta atsevišķa lieta, un tā ir uzdota izmeklētājam leitnantam Voldemāram Fridriham Gothardam.

Arī 18. aprīļa kratīšanā izņemtie materiāli liecina, ka izmeklētājus interesējuši materiāli, kuriem varētu mēģināt piešķirt politisku nokrāsu.¹⁴¹

Kratīšanā tika izņemti zīmējumi un skices (215 lapas); fotogrāfijas (90 uzņēmumi); mākslinieka dienasgrāmata (71 lappuse); stāsti mašīnrakstā vācu valodā un šo rakstu tulkojumi kopā uz 285 lapām; albums ar 16 lapām; albums ar 14 lapām; Aretino¹⁴² grāmata ar 14 ilustrācijām; kāds linogriezums – visi šie materiāli klasificēti kā pornogrāfija.¹⁴³

Vēl kratīšanā izņemtas piecas vēstules, 34 pirmskara žurnāla “Atpūta”¹⁴⁴ numuri, žurnāla “Lāčplēsis”¹⁴⁵ numurs un divi 1939. gadā iznākuša žurnāla “Stāsti un romāni”¹⁴⁶ numuri. Tāpat izņemti pirmskara Latvijā iznākušie izdevumi un ārzemju grāmatas. Šāda rakstura materiālus padomju represīvie orgāni pēc vajadzības mēdza traktēt kā pretpadomju literatūru. Jau 30. aprīlī tika sastādīta apsūdzība. Saskaņā ar to Gunārs Vīndedzis ilgus gadus esot zīmējis pornogrāfiskus zīmējumus sev un saviem paziņām, kā arī glabājis savā dzīvoklī šāda rakstura fotogrāfijas un fotoreprodukcijas. Bet pēc tam sagatavotā lieta tika nodota tālākai izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai.¹⁴⁷ Šis apstāklis ļauj domāt, ka apcietinātais, kuru nevarēja pievienot “grupai”, lietas veidotājus neinteresēja.

---

¹⁴¹ Lēmums par G. Vīndedža apcietināšanu. LNA LVA, 1986-1-41349, 7. lp.

¹⁴² Pjetro Aretino (1492–1556) dzīvojis Venēcijā vēlīnās renesanses laikmetā un ievērojams ar savu satīrisko dzeju un pamfletiem.

¹⁴³ Rīgas pilsētas 6. iecirkņa tautas tiesas spriedums G. Vīndedža krimināllietā 1957. gada 16. jūlijā.

¹⁴⁴ “Atpūta” – ilustrēts žurnāls, iznāca reizi nedēļā no 1924. līdz 1941. gadam.

¹⁴⁵ “Lāčplēsis” – Latvijas Kara invalīdu savienības izdots iknedēļas žurnāls, iznāca no 1920. gada līdz 1939. gadam.

¹⁴⁶ “Stāsti un romāni” – iknedēļas žurnāls, iznāca no 1939. gada janvāra līdz 1940. gada jūlijam.

¹⁴⁷ Lēmums par G. Vīndedža lietas nodošanu izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai. LNA LVA, 1986-1-41349, 13. lp.

Apsūdzēto grupas konstruēšana

VDK bija vajadzīga noziedzīga grupa vai organizācija. Tāpēc par ikvienu jaunu izmeklēšanas gaitā nosauktu uzvārdu tūdaļ tika uzdoti atbilstoši papildu jautājumi. Visi apcietinātie savā starpā nebija pat pazīstami. Savukārt tie, kuri viens otru zināja, pazina cits citu ne pārāk labi. Acīmredzot tādēļ sinhroni apcietinātos Ļevu Samoilovu-Babinu un Gunāru Vīndedzi nācās nodalīt divās atsevišķās krimināllietās, bet Samoilova-Babina lietai bija iespējams pievienot vēl kādus cilvēkus. Izmeklēšana Samoilova-Babina lietā sākotnēji saistījās ar interesi par viņa paziņu loku un personām, kurām viņš bija devis par pornogrāfiskiem uzskatītos materiālus. Jau otrajā nopratināšanā (22. aprīlī) izmeklētāju Pavlovski interesēja Samoilova-Babina paziņu loks, pirmām kārtām, Jurijs Abizovs, kurš, saskaņā ar Samoilova-Babina sacīto,¹⁴⁸ bija viņam iedevis daļu apsūdzībā figurējošo materiālu.¹⁴⁹ Iespējams, ka izmeklētājiem tāpat bija zināms, ka Samoilovs-Babins ar Abizovu bija mainījušies ar attiecīgajām kartītēm, un nopratināšanā tiem vien vajadzēja apstiprinājumu no apsūdzētā puses. Vēlāk izmeklētāju intereses mainījās un jautājumi par pornogrāfiskajām fotogrāfijām un zīmējumiem vairs nebija galvenie, bet interese saistījās ar Samoilova-Babina un citu viņam zināmu personu politiskajiem uzskatiem. Tā 26. aprīļa nopratināšanā izmeklētājs interesējās par vēsturnieka Vasilija Dorošenko uzskatiem, kurš it kā mēnesi pēc Abizova kāzām, kaut kad 1955. gadā, savā dzīvoklī ir sacījis, ka “mūsu tauta jau no Čingishana laikiem tiek nemitīgi apspiesta”.¹⁵⁰ Nopratināšanas protokolā pasvītrotas visas Samoilova-Babina frāzes, kuras liecināja par “pretpadomiskiem” Dorošenko izteicieniem. 26. aprīlī nopratināšanā, kura ilga no plkst. 15.50 līdz 19.30, Samoilovam-Babinam pat jautāja, kādēļ viņš nav ziņojis drošības orgāniem par Dorošenko pretpadomju uzskatiem.¹⁵¹ Spriežot pēc Operatīvo pārbaužu reģistrācijas žurnāla ierakstiem, nedaudz vēlāk, 1957. gada 27. maijā, pret Dorošenko uzsāka operatīvās pārbaudes lietu, kuru pārtrauca 1959. gadā.¹⁵²

---

¹⁴⁸ Lēmums par G. Vīndedža lietas nodošanu izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai. LNA LVA, 1986-1-41349, 21. lp.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 24. lp.

¹⁵⁰ Samoilova-Babina 26. aprīļa nopratināšanas protokols, 34. lp.

¹⁵¹ *Ibid.*, 35. lp.

¹⁵² LNA LVA, 1-24-12., 23. lp.

Arī 4. jūnija Samoilova-Babina nopratināšanas, kas ilga no plkst. 9.40 līdz 12.20, protokols liecina, ka VDK interesējās par Jurija Abizova politiskajiem uzskatiem: “Vai Abizovs ir kādreiz pieļāvis pretpadomju izteicienus vai slavējis buržuāziskās kultūras priekšrocības? [...] Vai Abizovs ir jūs iepazīstinājis ar pretpadomju vai pornogrāfisku literatūru?”¹⁵³

Attiecībā uz politiskajiem uzskatiem un pretpadomju literatūru Samoilovs-Babins atbildēja noliedzoši.¹⁵⁴ Viņa teiktais protokolā fiksēts šādi:

“1954. vai 1955. gadā J. Abizovs man rādīja pornogrāfiska satura grāmatu “Saturnīna memuāri”. Līdzās šai grāmatai Babins man rādīja arī kaut kādu grāmatu franču valodā ar erotiska rakstura zīmējumiem, vai tur bija arī pornogrāfiski zīmējumi, neatceros. Ar pornogrāfiska rakstura tekstiem Abizovs mani neiepazīstināja. Un vispār par viņa pierakstiem es neko nezinu.”¹⁵⁵

Šis pēdējais apgalvojums varētu neatbilst patiesībai, jo Abizova “pornogrāfiskās” folkloras kolekcijā ir atrodamas arī vārsmas, kuras it kā rakstījis un devis Samoilovs-Babins.¹⁵⁶ Attiecīgais nopratināšanas protokols liecina par to, ka izmeklētāju interesēja galvenokārt citas personas, kurām Babins būtu devis vai no kurām saņēmis materiālus, kurus varēja izmantot apsūdzībai pornogrāfijā.

Savukārt protokolā pieminētās ilustrācijas ir 18. gs. vara gravīras. Šīs gravīras kādreiz tika izgatavotas tieši “Saturnīna memuāru” ilustrēšanai. Tās rotāja arī 1911. gadā Leipcigā vācu valodā iznākušo grāmatas izdevumu, kuru bija šķirstījuši apcietinātie. Par noziegumu VDK uzskatīja to, ka no atsevišķām grāmatas lappusēm savām vajadzībām viņi bija izgatavojuši fotokopijas. Nav ziņu par to, ka šī konkrētā grāmata vai viss sacerējums kopumā jebkad PSRS būtu oficiāli aizliegts.

Kā vēl viena noziedzīga epizode fiksēta Samoilova-Babina sadarbība ar fotogrāfu Gunāru Raki.

Atbildot uz jautājumiem, mākslinieks skaidro, ka 1949. gada rudenī, kad nav varējis strādāt savā fotolaboratorijā, devis Rakem izgatavot bildes no saviem negatīviem. Bet ap 1955. gadu devis viņam pār fotografēt arī vienu vai divus retušētus uzņēmumus. Tāpat devis viņam pār fotografēt

---

¹⁵³ Samoilova-Babina 4. jūnija nopratināšanas protokols, 64. lp.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ LNA LVA, 1986-1-41864, Lietiskie pierādījumi, 73. lp.

franču žurnālus ar akta fotogrāfijām, kā arī lūdzis viņu izgatavot fotoreprodukcijas no kādas grāmatas ilustrācijām. Šī grāmata bija atdodama, jo pats mākslinieks to bija aizņēmis no Jurija Abizova.

Tāpat, kā lietiskais pierādījums lietā figurē Samoilova-Babina izgatavota un Rakem dāvināta grafika. Par to mākslinieks stāsta, ka darinājis to “vecfranču stilā” un, kad kolēģi nespēja to atšķirt no īstiem senlaiku darbiem, nolēmis šī darba ornamentā iešifrēt arī savu parakstu un novēlējumu: “L. Samoilov 1955”, “Iu. I”, “L. S.”, “Edgaru posviashchaju” [veltu Edgaram].¹⁵⁷ Līdz ar to izmeklēšana kā pornogrāfisku ir klasificējusi arī atzītu mākslas darbu.

Tiesas procesa norise

Tiesāšana Samoilova-Babina, Rakes, Pečerska un Abizova lietā notika 1957. gada 10.–12. jūlijā. Lietu izskatīja LPSR Augstākās tiesas krimināl-kolēģija. Priekšsēdētājs – Vladimirs Kabaškins, piesēdētāji – A. Čebaņenko un N. Ansbergs. Tomēr krimināllietā netika piespriests tik bargs sods, kā VDK to būtu vēlējusies.

Pēc rūpīgas, slēgtas lietas izskatīšanas, pēc pārdesmit liecinieku nopratināšanas, tiesa nonāca pie sprieduma: Gunārs Rake saskaņā ar Krievijas PFSR kriminālkodeksa 182.¹ pantu notiesāts uz viena gada brīvības atņemšanu; Ļevam Samoilovam-Babinam, Pēterim Pečerskim un Jurijam Abizovam saskaņā ar šo pašu pantu piespriesti vienu gadu ilgi labošanas darbi viņu līdzšinējā darba vietā bez brīvības atņemšanas, ieturot katru mēnesi 25 % mēnešalgas. Samoilovs-Babins, Abizovs un Pečerskis tika atbrīvoti tiesas zālē.¹⁵⁸

Iespējams, apsūdzētajiem visai labvēlīgā tiesas spriedumā seva loma bijusi arī advokātu profesionalitātei. Par to liecina apstākļi, ka prokurors Tarasovs pieprasīja Samoilovam-Babinam un Abizovam vienu gadu reālas brīvības atņemšanas, bet Rakem – divus gadus.¹⁵⁹ Par soda samazināšanu iestājās advokāti Milovs un Skuteļskis.¹⁶⁰ Turklāt no lietas materiāliem redzams, ka Pēteri Pečerski pozitīvi un tikai pozitīvi raksturo

¹⁵⁷ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 211. lp.

¹⁵⁸ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 83. lp.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 75. lp.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 74. o. p.

Latvijas Valsts izdevniecības direktors Pēteris Bauģis¹⁶¹, kā arī Valsts filharmonijas direktors Arvīds Darkevics¹⁶² un partijas pirmorganizācijas sekretārs Elmārs Irbe¹⁶³. Samoilovu-Babinu savukārt pozitīvi raksturojis laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redaktors Pjotrs Belovs.¹⁶⁴ Par viņu bija uzrakstīts diezgan pozitīvs oficiālais raksturojums, kuru parakstījuši LPSR Mākslinieku savienības atbildīgais sekretārs Ārijs Skride un savienības grafiķu sekcijas priekšsēdētājs Marģers Vītoliņš.¹⁶⁵ Abizova, Samoilova-Babina un Pečerska atbrīvošanas pamatojumā bija rakstīts:

“Tiesas kolēģija, ņemot vērā izteikti pozitīvās atsauksmes no Samoilova-Babina, Pečerska, Abizova darba vietām, godīgi un ar pienākuma apziņu veikto darbību noteiktās radošās mākslas sfērās, viņu vaļširdīgo atziņšanos veiktajos noziegumos un to, ka, atrodoties brīvībā, viņi varētu būt sabiedrībai ļoti noderīgi, uzskata, ka ir iespējams attiecībā pret viņiem piemērot KPFSR KK 51. pantu un piespriest sodu, kurš nav saistīts ar brīvības atņemšanu.”¹⁶⁶

Kopumā Samoilovam-Babinam bez visa minētā inkriminēja to, ka viņš 1947. un 1948. gadā atļāvis uzzīmēt dažus zīmējumus, kuri tika interpretēti kā pornogrāfiski. Savukārt 1949. gadā Melnās jūras kūrortā viņš uzņēmis vairākus kailfoto. Pečerskis izrādījās vainīgs, jo viņa mājas bibliotēkā bijušas grāmatas, kas nav aizliegtas, tomēr ir piedauzīgas. Abizovam pārņemts savāktās folkloras “pretpadomju gars”. Savukārt Rakem – svešu fotogrāfiju kopēšana un dažu kailfoto pastāvīga uzņemšana.¹⁶⁷

Līdzīgs ir Rīgas pilsētas Maskavas rajona 6. iecirkņa tautas tiesas spriedums Gunāra Vīndedža lietā. Lai arī viņš tika tiesāts atsevišķi, arī viņam uz tā paša likuma panta pamata piesprieda reālu sodu – gadu brīvības atņemšanas.¹⁶⁸

---

¹⁶¹ Pēteris Bauģis (1914–2000), rakstnieks, Latvijas Valsts izdevniecības direktors un galvenais redaktors. Sk.: Latvijas Valsts izdevniecības raksturojums par muzikālās daļas redaktoru Pēteri Pečerski. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 163. lp.

¹⁶² Arvīds Darkevics (1918–1992), LPSR Valsts filharmonijas direktors no 1954. līdz 1958. gadam.

¹⁶³ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 164. lp.

¹⁶⁴ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 76. lp.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 78. lp.

¹⁶⁶ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 83. lp.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 81.–83. lp.

¹⁶⁸ Spriedums G. Vīndedža krimināllietā. LNA LVA, 1986-1-41349, 10. lp.

Tiesa notika 1957. gada 16. jūlijā. Tā ilga dažas stundas. Spriedumā ir uzsvērts, ka tiesājamais jau no 1940. gada nodarbojies ar pornogrāfisku zīmējumu izgatavošanu, glabāšanu un fotoreprodukciju izgatavošanu no šādiem zīmējumiem. Viņš ir rādījis šādus zīmējumus pilsoņiem Koklem,¹⁶⁹ Rikmanim,¹⁷⁰ Bēmam¹⁷¹ un citiem. Tiesājamā vaina pierādīta ar liecinieku Veldres un Viktora Šmita liecībām un kratīšanā izņemtiem lietiskiem pierādījumiem.¹⁷²

Par to, kādēļ VDK bija nepieciešama par pornogrāfijas glabāšanu un izplatīšanu apcietināto grupa, liecina apstākļi, ka par šo tiesas procesu rakstīja arī LPSR prese. Process bija iecerēts kā paraugprocess, iespējams, lai vērstos pret brīvdomību radošās inteliģences aprindās. Šo aspektu piemin Boriss Ravdins 2016. gadā sarunā ar Aldi Upmali, sakot, ka Rakstnieku savienības vadība ar Samoilova-Babina notiesāšanu biedēja pārlietu brīvdomīgos latviešu padomju autorus.¹⁷³

1957. gada 1. augustā, divas nedēļas pēc tiesas procesiem, laikraksts “Cīņa” nāca klajā ar savdabīgu “reportāžu no tiesas zāles”. Redakcijas rakstā “Notiesāti pornogrāfisti” laikraksts ziņoja:

“Latvijas PSR Augstākā tiesa vairāk nekā divas dienas izskatīja šo lietu. Pavisam neparasts bija apvainoto kontingents: uz apsūdzēto sola mākslinieks, mūziķis, fotogrāfs un cilvēks, kas sevi uzskata par literātu. Visai parasts nebija arī kriminālkodeksa pants, pēc kura sauc pie atbildības par pornogrāfisku attēlu pagatavošanu, glabāšanu un izplatīšanu.

Visi apsūdzētie atzinās, ka ir vainīgi, divi – pilnīgi, divi – daļēji. Taču tiesas izmeklēšanā uzrādītā apsūdzība izrādījās pamatota gan ar liecinieku liecībām, gan ar lietišķajiem pierādījumiem. Lietpratēju ekspertīze pilnīgi noraidīja Abizova apgalvojumu, ka viņa “riebīgo vārsmu, častušku un anekdotu “kolekcija” varētu būt “folkloras vākšana”.

Augstākā tiesa piesprieda Abizovam, Pečerskim un Samoilovam vienu gadu labošanas darbos darba vietā, atvelkot no algas

---

¹⁶⁹ Acīmredzot domāts Leo Kogle (1924–1964), viens no talantīgākajiem 50. un 60. gadu pirmās puses latviešu gleznotājiem.

¹⁷⁰ Acīmredzot domāts dzejnieks Ludvīgs Ottomārs Rikmanis (1928–1989), 1957. gada oktobrī apcietināts par pretpadomju propagandu un aģitāciju.

¹⁷¹ Acīmredzot domāts Romis Bēms (1927–1993), gleznotājs un mākslas zinātnieks.

¹⁷² Spriedums G. Vīndedža krimināllietā.

¹⁷³ Alda Upmaļa saruna ar Borisu Ravdinu 2016. gada 17. novembrī.

25 procentus. Fotografū Raki kā pornogrāfisko fotoattēlu tiešo organizatoru notiesāja ar vienu gadu cietuma soda.

Dažas dienas vēlāk Maskavas rajona 6. iecirkņa tautas tiesa izskatīja līdzīgu lietu, kurā apvainotais ir mākslinieks Vīndedzis, kas zīmējis un izplatījis savu pornogrāfisko zīmējumu reprodukcijas. Ievērojot šā “daiļrades” veida neķītro raksturu, Vīndedzi sodīja ar ieslodzījumu cietumā uz vienu gadu. 31. jūlijā LPSR Augstākā tiesa nolēma tautas tiesas spriedumu atstāt spēkā.”¹⁷⁴

Gunārs Rake lietā tika parādīts kā galvenais organizators, šķiet, tikai savas biogrāfijas dēļ. Šajā krimināllietā viņa vieta ir visai nenozīmīga, bet viņš ir bijis vienīgais no visiem apsūdzētajiem, kurš agrāk sodīts. 1951. gada 12. maijā Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona tautas tiesa viņam piesprieda trīs gadus ieslodzījumā par to, ka viņš bija izvairījies no iesaukuma Sarkanajā armijā.¹⁷⁵ Zīmīgi, ka VDK vadība, par ko runa būs tālāk, šo lietu sauca galvenokārt par “Samoilova” vai “Samoilova un Abizova lietu”.

LPSR VDK bija neapmierināta ar tiesas spriedumu, par ko liecina 1927. gadā dzimušajam žurnālistam Vladislavam Gehtam rakstītā VDK atbilde.

LKP Centrālkomitejas “speciālajā mapē” ir Gehta 1957. gada 24. jūlijā VDK priekšsēdētājam Jānim Vēverim adresēta vēstule, kurā Gehts sūdzas par pārāk maigajiem sodiem lietā apsūdzētajiem.¹⁷⁶ Gehts bija liecinieks prāvā, viņam Samoilovs bija rādījis kādus nepiedienīgus materiālus. Gehts vēstulē uz četrām lappusēm izteica nožēlu, ka tiesa nav varējusi dot skaidru politisku novērtējumu Samoilova un viņa līdzinātāju noziegumam.¹⁷⁷ Tāpat viņš ir “ļoti nemierā ar tiesnešu “objektīvisko pozīciju”, kas ļāvusi advokātiem Milovam un Skuteļskim¹⁷⁸ ieslodzītos – Samoilovu-Babinu, Abizovu un Pečerski – parādīt kā nepatiesi apvainotus mocekļus. Bet lieciniekiem – Immermanim¹⁷⁹, Hermanim Braunam¹⁸⁰ [...] un citiem viņus

---

¹⁷⁴ Notiesāti pornogrāfisti. *Cīņa*, 01.08.1957.

¹⁷⁵ G. Rakes nopratināšanas protokols 25. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 102. lp.

¹⁷⁶ LPSR VDK vadītāja J. Vēvera vēstule LKP CK 2. sekretāram F. Kašņikovam 1957. gada 1. augustā. LNA LVA, PA-101-20-95, 70.–74. lp.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 72. lp.

¹⁷⁸ Mihails Skuteļskis (1912–1968) dzimis Rīgā, beidzis tieslietu studijas LU 1935. gadā. Vācījās un PSRS kara laikā evakuējies uz PSRS. No 1946. gada strādāja par advokātu.

¹⁷⁹ Anatols Imermanis (1914–1998), dzejnieks un rakstnieks. Viens no detektīva žanra aizsācējiem latviešu literatūrā.

¹⁸⁰ Hermanis Brauns (1918–1979), pianists.

“mazgāt baltus”. Immermanis pat esot aizrunājies tik tālu, ka sācis spriest par rakstnieka tiesībām iepazīt dzīvi.”¹⁸¹ Tai laikā, kad zālē klātesošie izteikuši tiesājamās atbalstošas replikas un neparasti maigo tiesas spriedumu sagaidījuši ar aplausiem, prokurors Tarasovs neesot bijis uzdevuma augstums, jo nav uzdrošinājies dot pretsparu šādam nejaukam noskaņojumam tiesas zālē. Sava daļa pārmetumu tiek arī Rīgas centrālā grāmatu antikvariāta darbiniekiem, jo visas lietā figurējušās grāmatas taču nopirkas tur. Tajā esot pieejami gan krievu emigrācijas autoru darbi, gan erotiski izdevumi. Viņš pārmeta arī avīzes “Sovetskaia Latvija” redakcijas darbiniekiem piedalīšanos dzīrēs pie Samoilova pēc viņa atbrīvošanas.¹⁸² Gehta vēstulē Vēveram aizrakstījās pat tik tālu, ka apgalvoja, ka laikrakstā “Sovetskaia Molodezh” esot publicēti pornogrāfiski materiāli.¹⁸³

VDK vadītājs Vēvers atbildi uz šo vēstuli kopā ar savu komentāru nosūtīja LKP CK otrajam sekretāram Kašņikovam, uz kuras uzliktā rezolūcija datēta ar 1. augustu. Vēvers piekrita Gehta kritiskajam vērtējumam par Augstākās tiesas spriedumu:

“Pirms Samoilova u. c. aresta es iepazīstināju ar materiāliem biedrus Kalnbērziņu un Bisenieku, pēdējo iepazīstināju ar Abizova sacerētājiem pornogrāfiska rakstura pantiem, kuri bija caurasti ar pretpadomju garu. Biedrs Bisenieks ierosināja šo pūstošo inteliģenci, šo izvirtušo jaunatni arestēt un nodot tiesai. To mēs arī izdarījām, bet, ņemot vērā atsevišķu Augstākās tiesas darbinieku politiskā mugurkaula trūkumu, lieta tika nogremdēta.”¹⁸⁴

Tātad pirms arestu sākšanas VDK vadība ar savākto kompromitējošo materiālu iepazīstināja LKP CK sekretārus Jāni Kalnbērziņu¹⁸⁵ un Nikolaju Bisenieku¹⁸⁶. Tie bijuši ar VDK vienisprātis. Gehta vēstule – neatkarīgi no tā, vai viņa paša rakstīta vai VDK darbinieku inspirēta – pauda

---

¹⁸¹ LPSR VDK vadītāja J. Vēvera vēstule LKP CK 2. sekretāram F. Kašņikovam 1957. gada 1. augustā. LNA LVA, PA-101-20-95, 73. lpp.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ Vladislava Gehta vēstule LPSR VDK vadītājam Jānim Vēveram 1957. gada 24. jūlijā, 70. lpp.

¹⁸⁵ Jānis Kalnbērziņš – LKP CK pirmais sekretārs (1940–1959).

¹⁸⁶ Nikolajs Bisenieks – LKP CK trešais sekretārs. Viņš 1957. gadā regulāri piedalījās VDK partijas komitejas sanāksmēs kā LKP CK pārstāvis. Spriežot pēc šo sēžu prezidija sastāva, viņš parasti bija vienīgais CK loceklis šajās sēdēs. Sk.: LNA LVA, PA-7962-1-52.

lietas virzītāju uzskatus viņu cīņā ar tiesu un prokuratūru un centās LKP CK pārliecināt par to, ka šajās institūcijās strādā bezprincipiāli un apolītiski darbinieki.

Kā liecina VDK partijas komitejas materiāli, 1956. gadā pieauga VDK darbinieku neapmierinātība ar to, ka tiesa un prokuratūra pārtrauca iesāktās lietas vai nepiesprieda pietiekoši bargus sodus par “politiskajiem noziegumiem”. Tā 1957. gada 15. augustā LPSR VDK partijas komitejas sēdē, kurā vairāki runātāji kritizēja prokuratūru un LPSR Augstāko tiesu, kāds Grišajevs sacīja, ka prokurora vietnieks J. Sprogis pārtraucis lietu pret LVU studentu Šperlingu¹⁸⁷, kurš 1956./57. mācību gadā publiski studentu un pasniedzēju klātbūtnē bija paudis pretpadomju uzskatus.¹⁸⁸ Tāpat viņš pauda neapmierinātību, ka Augstākā tiesa 1956. gadā 13 Krāslavas rajona jauniešu grupas dalībniekiem, “Antisemītiskās un antikomunistiskās savienības”¹⁸⁹ locekļiem, piesprieda tikai nosacītu sodu.¹⁹⁰

“Minētos faktus es minēju, [...] lai, izmantojot CK sekretāra Bisenieka klātbūtni, parādītu atsevišķu LPSR prokuratūras darbinieku

---

¹⁸⁷ Boriss Šperlings (dzimis 1937. gadā) tika arestēts 1957. gada 29. maijā par to, ka, būdams LVU 1. kursa students, 1956. gada 27. aprīlī semināra nodarbībā “atklāti uzstājās ar pretpadomju izteicieniem par sociālisma celtniecību PSRS un apmeloja PSKP un padomju valdības realizēto politiku”. Tāpat viņam inkriminēja vēl vairākas citas epizodes, kurās viņš studentu vidū uzstājies ar “pretpadomju aģitāciju”. Sk.: Lēmums par Borisa Šperlinga arestu 1957. gada 27. maijā. LNA LVA, 1986-1-41845 (Kontroles lieta), 3. lp. Ar LPSR prokuratūras 30. jūlija rezolūciju Šperlings tika atbrīvots no apcietinājuma, jo viņa izteikumus prokuratūra interpretēja kā “klūdainu semināru tēmās skatītu jautājumu izpratni”. Sk.: LPSR prokurora palīga Pahomova lēmums par lietas izbeigšanu. LNA LVA, 1986-1-41845 (personas lieta), 66.–67. lp. Savukārt 6. augustā VDK Izmeklēšanas nodaļas izmeklētāja leitnanta Paruševa sagatavotajā un nodaļas vadītāja vietnieka Pildanova apstiprinātajā slēdzienā norādīts, ka nepieciešams vērsties pie PSRS ģenerālprokurora ar lūgumu atcelt LPSR prokuratūras 30. jūlija lēmumu. Sk.: LNA LVA, 1986-1-41845, 2. sēj., 114.–123. lp. Ar tā paša gada 13. septembra LPSR prokurora palīga, jaunākā justīcijas padomnieka Ņikitina sagatavotu lēmumu LPSR prokuratūras 30. jūlija lēmums tika atcelts un izmeklēšana pret Šperlingu turpināta (124. lp.). No 1958. gada 7. līdz 9. janvārim notika tiesas sēde, kurā Šperlingam piesprieda divus gadus ieslodzījuma, un viņš tika apcietināts tiesas zālē. Sk.: LPSR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas spriedums B. Šperlinga lietā, 316.–318. lp.

¹⁸⁸ Grišajeva referāts 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 149. lp.

¹⁸⁹ Sk.: Mārtiņš Dātavs. Pretpadomju propaganda un aģitācija LPSR valsts drošības iestāžu ierosinātajās krimināllietās: pretpadomju skrejlapu izplatīšanas piemērs, 1953. – 1956. No: Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro*, 241.–294. lpp.

¹⁹⁰ Grišajeva referāts 10. jūnijā. LNA LVA, PA-101-20-95, 150. lp.

bezprincipialitāti, kuri ar vienu roku paraksta aresta sankciju, bet ar otru – atbrīvošanu, kā arī, manuprāt, atsevišķu LPSR Augstākās tiesas locekļu liberālismu.”¹⁹¹ runas nobeigumā sacīja Grišajevs.

Šādā kontekstā ir atspoguļota arī VDK attieksme pret Samoiloa-Babina un pārējo tiesas sēdi, kura pausta minētajā Pavlovska referātā. Ņemot vērā visai detalizēto “Samoilova lietas” izklāstu, secināms, ka ar tiesas lēmumu VDK vadība bija īpaši neapmierināta tieši Samoiloa-Babina lietas sakarā:

“Tālāk, izmeklējot Samoiloa lietu, tika konstatēts, ka vesela literatūras un mākslas darbinieku grupa nodarbojusies ar pornogrāfisko materiālu izgatavošanu un reklamēšanu. Ar šiem materiāliem tika iepazīstināta LKP CK un tika saņemts rīkojums saukt pie atbildības šo izvirtušo jaunatni, šo pūstošo inteligenci. Mēs izpildījām Centrālās Komitejas rīkojumu, bet acīmredzot sakarā ar atsevišķu Augstākās tiesas darbinieku – konkrēti biedra Kabaškina, Samoiloa, Abizova u. c. – politiskā mugurkaula trūkumu lieta izjaukta. Kā tiesnesis b[iedrs]. Kabaškins nav spējis principiāli novērtēt Samoiloa un viņa līdzzinātāju nozieguma politisko raksturu, bet pielika lielas pūles, lai apsūdzētiem piešķirtu “nepamatoti apsūdzēto mocekļu” oreolu. Pēc advokātu lūguma Kabaškins gandrīz divas dienas veltīja tam, lai uzklautu apsūdzēto pudeles brāļus par apsūdzēto it kā sabiedriski noderīgo darbu, kuri darbā laida visu, pat Samoiloa no laikrakstu un žurnālu redakcijām saņemto naudas pārvedumu pasakņus. Uzdevumu augstumos nav bijis arī valsts apsūdzētājs b[iedrs]. Tarasovs, kurš nedeļa pienācīgu pretsparu visām šīm nevēlamajām parādībām un tendencēm [..].

Neskatoties uz to, ka lietā bija dokumenti, kuri liecināja par Samoiloa pretpadomju noskaņojumu, Rakstnieku savienības atzinums, ka Abizova pantiņiem un dzejoļiņiem ir pretpadomju raksturs un to, ka kriminālkodeksa pants paredz sodu par Samoiloa un viņa kompānijas noziegumu tikai brīvības atņemšanu, tiesa spriedumā rakstīja [..] un piemēroja viņiem KK 51. pantu.¹⁹² [..] Pēc tiesas sprieduma nolāstīšanas, aplausiem skanot, apsūdzētie paspieda

---

¹⁹¹ Grišajeva referāts 10. jūnijā. LNA LVA, PA-101-20-95, 150. lp.

¹⁹² KPFSR Kriminālkodeksa 51. pants paredzēja iespēju piemērot sodu, kurš ir zemāks par zemāko attiecīgā apsūdzības pantā noteikto, bet tikai tādā gadījumā, ja tiesa spriedumā sniedz šādas rīcības motivāciju. Sk.: Ugolovnii kodekss PSFSR v redaktsii 1926 g. <https://coollib.com/b/124310/read>.

roku Kabaškinam un ar saviem zīmiem¹⁹³ aizbrauca prom, kur turpināja dzerstīties kopā ar avižu un žurnālu darbiniekiem par godu tādai uzvarai.”¹⁹⁴

Tomēr pat šāda veida process apcietinātajiem radīja vismaz īslai-cīgas problēmas. Tiesas zālē atbrīvotie ieslodzījumā bija pavadījuši četrus mēnešus. Viņi piedzīvoja arī piesardzīgu attieksmi no darba devējiem. Jurijs Abizovs vēstulē LKP CK pirmajam sekretāram Arvīdam Pelšem 1960. gada 23. janvārī raksta, ka jau trīs gadus dzīvo ar zīmogu, kas tam atņēmis iztikas līdzekļus. Darbā viņu nekur neņem. Strādāt par pasniedzēju nedrīkst! Tulkot – nedrīkst! Rediģēt – nedrīkst! Lasīt lekcijas – nedrīkst! Strādāt avīzē – nedrīkst! Rezultātā viņš nolemts piespiedu bezdarbam, jo pārlieku “modri biedri” visur cenšas no viņa atbrīvoties!¹⁹⁵

Līdzīgs liktenis piemeklēja arī pārējos. Pēteris Pečerskis slimoja, ilgstošā neziņa un VDK kamerā izmeklēšanas laikā pavadītie mēneši bija stipri sagrāvuši viņa veselību. Bet Ļeva Samoilova-Babina ģimenei pēc kāda laika vispār Latviju nācās atstāt.

Vēl viena krimināllieta, ko VDK uzskatīja par izgāztu Augstākās tiesas “politiskās tuvredzības” dēļ un kuru minēja Pavlovskis jau iztirzātajā referātā VDK komunistiem, bija 1957. gada 1. martā arestētā Latvijas Neatkarības kara dalībnieka, 1900. gadā dzimušā Aleksandra Grīnberga lieta.¹⁹⁶ Par to Pavlovskis sacīja:

“Mēs šī gada janvārī arestējām kādu G., kurš tieši darba vietā gaišā dienas laikā lasīja strādniekiem laikrakstu “Cīņa” un komentēja to pretpadomju interpretācijā. Tresta strādnieki šo G. tā arī sauca – “pretpadomju aģitators”. Izmeklēšanas gaitā un tiesā tika pierādīts, ka viņš nav jauniņais pretpadomju darbā, jau 1925. gadā viņš piedāvāja savus pakalpojumus ohrankai¹⁹⁷ cīņai ar komunistisko kustību. Tomēr Augstākā tiesa šo niknāko padomju varas ienaidnieku notiesāja tikai uz vienu gadu ieslodzījumā. Gribētos

---

¹⁹³ Par “zīmiem” sauca ZIM markas sešvietīgus limuzīnus, ražotus no 1949. līdz 1959. gadam.

¹⁹⁴ Kapteiņa Pavlovskā referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 140. lp.

¹⁹⁵ Vēstules kopija no Borisa Ravdina privātā arhīva.

¹⁹⁶ Sk.: Jānis Ķeruss. LPSR Valsts drošības komitejas vērsšanās pret “pretpadomju propagandu un aģitāciju”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Jarinovska (red.). *Liels Brālis Tevi vēro*.

¹⁹⁷ Domāta Latvijas Republikas Politiskā pārvalde.

jautāt, vai sabiedrībai kādu labumu dod šādi tiesu procesi. Nē, nedod. Tie kompromitē padomju varu un rada nesodāmības sajūtu par veiktajiem noziegumiem. Līdz tiesu darbiniekiem acīmredzot vēl nav nonākusi PSKP CK vēstule par to, ka proletariāta diktatūras orgāniem arī turpmāk ir jāsoda īstenie padomju varas ienaidnieki.”¹⁹⁸

LPSR Augstākās tiesas materiālos atrodama tikai neliela informācija par konfliktu ar citām varas institūcijām sprieduma bardzības jautājumos. Piemēram, 1957. gada 30. septembrī LPSR Augstākās tiesas partijas organizācijas sanāksmē Valfrīds Kauke¹⁹⁹ skaidroja:

“Pēdējā gadā Augstākā tiesa samazinājusi spriedumus 15 % gadījumu. Mums nākas uzklaustīt pretenzijas, ka nepamatoti samazinām soda ilgumu. Tomēr lielākā daļā gadījumu pretenzijas bijušas nepamatotas. Piemēram, pretenzijas nākušas no Krustpils rajona, bet pēc pārbaudes konstatēts, ka soda samazināšana bija pamatota. Šīs pretenzijas liecina par pagātnes pieradumu, kad mūs aicināja pastiprināt represijas. Tagad soda prakse ir stabilizējusies un vajag uzmanīgi risināt sodu samazināšanas jautājumus.”²⁰⁰

Destalinizācijas un liberalizācijas procesi veicināja dažādu institūciju un pārvaldes struktūru interešu partikulārisma veidošanos. Līdz ar to etniska, ideoloģiska vai cita rakstura motivēti konflikti starp VDK un LPSR Augstāko tiesu 50. gadu beigās nav nekas neparasts. LPSR VDK partijas organizācijas 1958. un 1959. gada protokolos vairs nav atrodamas sūdzības par tiesu sistēmas darbību. Vēlāko gadu protokoli nav saglabājušies.

Secinājumi

Pētījumā tika aplūkota LPSR VDK 1957. gadā ierosinātā krimināllieta pret vairākiem latviešu inteliģences pārstāvjiem no dažādām etniskajām grupām. Lieta sākās ar karikatūrista Ļeva Samoilova-Babina arestu 1957. gada 20. aprīlī, bet vēlāk – 25. maijā – šīs lietas ietvaros tika arestēti vēl trīs cilvēki. Lieta nav tipiska, tā atšķiras no citām VDK attiecīgā laika lietām gan apsūdzēto etniskās un profesionālās piederības, gan arī izvirzīto apsūdzību dēļ.

---

¹⁹⁸ Kapteiņa Pavlovska referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 140. lp.

¹⁹⁹ Valfrīds Kauke (1906–1988), LPSR Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieks.

²⁰⁰ LNA LVA, PA-357-1-8, 74. lp.

Lietas izpēte ļauj izteikt pieņēmumu, ka tā ir bijusi saistīta ar laika periodā no 1956. līdz 1958. gadam notikušo politisko represiju pastiprināšanos, kuras bija vērstas uz brīvdomības apkarošānu.²⁰¹ Arestētie tomēr nepiederēja tipiskākajām attiecīgā laika politiski represēto kategorijām – jauniešiem, strādniekiem vai zemāka līmeņa intelligences slāņu pārstāvjiem no latviešu etniskās grupas. Ļevs Samoilovs-Babins un Jurijs Abizovs bija iebraucēji, Samoilovs-Babins pat PSRS līmenī atzīts mākslinieks.

Vienīgās izvirzītās apsūdzības par pornogrāfisku materiālu glabāšanu un izplatīšanu arī bija netipiskas VDK darbībai. Šķiet, sākotnējo apsūdzību pēc 182.¹ panta bija mēģināts papildināt un vismaz Samoilovam-Babinam un Abizovam izvirzīt arī apsūdzību pēc KPFSR KK 58. panta par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Tomēr šāda apsūdzība nebija iespējama ne apsūdzēto sociālā statusa, ne arī attiecīgo pierādījumu trūkuma dēļ. Kā tika konstatēts, tad, lai VDK varētu uzsākt krimināllietu, bija nepieciešams pat LKP CK akcepts. Tomēr Abizova vāktā folklorā un tajā konstatētā ironizēšana par padomju dzīves īstenību vai Samoilova-Babina sarakstē ar paziņām minētās brīvdomīgās frāzes nebija pietiekams pamats destalinizācijas periodā ierosināt krimināllietu par pretpadomju propagandu un aģitāciju. Līdz ar to lieta virzījās kā apsūdzība par pornogrāfijas glabāšanu un izplatīšanu, “nozieguma” nopietnības uzsvēršanai tika skatīta kā “pornogrāfistu grupas” lieta, par to rakstīja presē. Varbūt šāda grupas konstruēšana un lietas publicitāte bija saistīta ar mēģinājumu iebiedēt mākslinieku vidi? Vēl viena šīs lietas īpatnība ir tā, ka VDK vadībai neizdevās panākt notiesājošu spriedumu lietā. Par to liecina gan tās vadītāja Vēvera rakstītais, gan arī VDK kapteiņa Pavlovska referāts šīs iestādes partijas organizācijā.

Kopumā par šo “pornogrāfistu grupas” lietu atrodami daudz dažādu institūciju avoti, tomēr viens no galvenajiem jautājumiem joprojām nav līdz galam skaidrs – kāds bija šīs lietas mērķis, kādā institucionālā līmenī tā sākotnēji tikusi ierosināta.

---

²⁰¹ 1957. gadā konstatējams lielākais VDK uzsāktu politiski motivēto krimināllietu skaits gan PSRS kopumā, gan Latvijā kopš 1953. gada. Vēlākajos gadu desmitos, vismaz LPSR, VDK vairs neierosināja tik daudz krimināllietu (Sk: Jānis Ķeruss. LPSR VDK vērsšanās pret “pretpadomju aģitāciju un propagandu”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Kristīne Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro*.

Approach of the KGB of the LSSR against the Creative Intelligentsia of Latvia at the End of the 1950s: An Example of the 1957 Case of Riga Artists “Pornography Group”

Summary

The article analyses the only criminal case of the KGB (Committee for State Security) of the Latvian SSR, in which only the possession and distribution of materials of pornographic nature were incriminated. The case is not typical of the KGB cases of the time neither due to the ethnic and professional affiliation of the accused, nor because of the charges brought forward. The study examined the criminal case initiated by the KGB of the LSSR in 1957 against four representatives of the Latvian intelligentsia, three of whom had no connection with the Latvian pre-war society and one of them (Lev Samoilov-Babin) was a recognised graphic artist and cartoonist in the USSR. The case started with the arrest of the cartoonist Samoilov-Babin on April 20, 1957, followed by three more arrests on May 25.

The study allows to make the assumption that the case was related to the period between 1956–1958 known as intensification of political repressions which were aimed at combating freedom of thought. However, those arrested did not belong to the most typical categories of the politically repressed at the time – young people, workers or representatives of the lower intelligentsia from the Latvian ethnic group. Samoilov-Babin and Abizov were newcomers.

The single charges of possessing and distributing pornographic material were also atypical for KGB activities. It seems that an attempt was made to escalate the original charge under Article 1821, and Samoilov-Babin and Yuri Abizov were also charged under Article 58 of the Criminal Code of the Communist Party for anti-Soviet agitation and propaganda. Such accusation was impossible, however, both due to the social status of the accused and the lack of relevant evidence. The KGB initiated a criminal case with the approval of the Central Committee of the LKP (Communist Party of Latvia), which was quite unusual for the practice of the time. However, the folklore collected by Abizov and the irony found in it about the reality of Soviet life or the free-spirited phrases mentioned in Samoilov-Babin’s correspondence with acquaintances were not a sufficient basis to initiate

a criminal case for anti-Soviet propaganda and agitation during the de-Stalinisation period. Therefore, the KGB filed the case as an accusation of possession and distribution of pornography, to emphasise the seriousness of the “crime” a “group of pornographers” was created, which was written about by the press. Perhaps this construction of the group and the publicity of the case is related to an attempt to intimidate the artists’ environment. Another peculiarity of this case is that the leadership of the KGB failed to obtain a conviction in the case.

Keywords: pornography, KGB, Lev Samoilov-Babin, Yuri Abizov, de-Stalinisation, political repression.

Ķeruss, Jānis

*Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte /
Faculty of History and Philosophy, University of Latvia*

Upmalis, Aldis

Mg. sc. pol.

Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta

Sexual Revolution, Mobilization or Civil War: How to Understand the Soviet Transformation of Sexuality (The Case of Soviet Lithuania)

Abstract

The article raises a question whether the concept of sexual revolution could be applied to the changes of sexuality in the Soviet Union. The case of one of the republics of the USSR, Soviet Lithuania is analysed. The dynamics of sexual policy, norms and behaviour that took place in 1944–1990 are examined to demonstrate what problems arise when applying the concept of the sexual revolution and a new solution is offered – the concept of sexual civil war. It is argued that this new concept points to implications that contradict the sexual revolution: the changes of sexuality are elongated and viscous, the conflicting traditional and modern norms and behaviour can overlap or entrench in separate social and cultural groups to create a kind of stalemate. Therefore the concept of sexual civil war does not stress on the changes themselves but a particular conflict in the process of a transformation of sexuality.

Keywords: sexuality, sexual revolution, sexual mobilization, sexual civil war, Soviet Lithuania.

Introduction

20th century sexuality research and debate are inseparable from the concept of the sexual revolution. It usually helps to define and explain the changes in sexual norms, values, and behaviours that took place in this century. This concept is characterized by a kind of academic immortality. It has been repeatedly heavily criticized for not being in line with historical reality; not being theoretically, ideologically or normatively neutral and

implying certain ways and direction of thinking about important social and cultural processes of the 20th century. However, despite a wide field of criticism, the concept of the sexual revolution continues to be actively used, even if only as a freely used metaphor. Such immortality could be explained by the fact that it is a convenient methodological tool which does not clearly define what processes in the field of sexuality actually took place in the last century but serves as a base and look for more precise definitions, names and interpretations.

In this article, we will raise the issue of the application of the concept of sexual revolution to changes in sexuality in the Soviet Union: does this concept make it possible to understand and explain the Soviet transformation of sexuality? This case of Soviet transformation of sexuality is valuable because it challenges the concept of the sexual revolution differently from, for example, the cases of Western societies. First, historiography shows the changes in sexuality in the USSR after the Second World War but this change is usually not associated with the sexual revolution, which itself took place in the 1980s.¹ However, in the 1960–1970s, as will be shown later, there were obvious structural changes in the field of sexuality, therefore such an interpretation, which reduces the sexual revolution only into the expression of sexuality in public space, seems unsatisfactory. In recent years there has been more discussion on the importance of private space. Yulia Gradszkova, Alexander Kondakov and Maryna Shevtsova propose the concept of a “revolution of intimacy”² but they still apply it more to the post-socialist period. Secondly, it has already been observed that “The Soviet Union has largely been left out of the broader discussions of European and global gender history, because the complexities of its gender ideology and outcomes have not easily fitted prevailing models elsewhere in the past or in the present day”.³ The same could be said about sexuality research. It is difficult to apply the Western concept of the sexual revolution in the case of the USSR, therefore there is a tendency to abandon it or

---

¹ E. g., Anna Rotkirch „the sexual revolution in the public sphere“ dates the beginning of 1987: Anna Rotkirch, *The Man Question: Loves and Lives in Late 20th Century Russia* (Helsinki: University of Helsinki, 2000), 23.

² Yulia Gradszkova, Alexander Kondakov, Maryna Shevtsova, “Post-socialist Revolutions of Intimacy: An Introduction,” *Sexuality & Culture* 24 (2020): 359–370, <https://doi.org/10.1007/s12119-020-09706-8>.

³ Erica L. Fraser, “Soviet Masculinities and Revolution,” in *Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR*, ed. Catherine Baker (London, New York: Palgrave, 2017), 127.

seek reservations, in the sense that the changes have taken place “beneath the ice”.⁴

Therefore, in this article we aim, on the one hand, to show more the history of change in sexuality in the Soviet Union in the context of global research on sexual history, and on the other hand to look at this change from a theoretical perspective – through the prism of the sexual revolution – and also to contribute to the conceptualization of sexuality changes and gender history. We will examine the dynamics of the sexual policy, norms and behaviour that took place in 1944–1990 and demonstrate the problems that arise when applying the concept of the sexual revolution to the sexual processes that took place during the Soviet era and we will offer a new solution – our own concept of sexual civil war. We will do this by using and analysing the elements of different concepts of the sexual revolution found in historiography and the implications inherent to the concept. We will also introduce a new concept of sexual mobilization that allows a new interpretation of Soviet family and gender policies. It is important to emphasize that the article will only analyse what was then considered the norm, therefore it will not talk about topics such as homosexuality, which would require a separate study.⁵

The article will analyse the case of one of the republics of the USSR – Lithuania. Although a lot of space is given to the general processes of the USSR, the specifics of Lithuania are discussed separately. This republic was not quite typical: occupied by the USSR in 1940, it did not undergo a revolutionary Soviet sexual policy phase til the mid-1930s.⁶ Until 1940 Lithuania was a conservative peasant dominated state that did not even have a marriage law. Therefore, subsequent changes in the field of sexuality here may have been even more favourable to the application of the concept

---

⁴ Dan Healey, “The Sexual Revolution in the USSR: Dynamics Beneath the Ice,” in *Sexual Revolutions*, eds. Gert Hekma, Alain Giami (London, New York: Palgrave, 2014), 236–248.

⁵ For further reading: Dan Healey, *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent* (Chicago, London: University of Chicago Press, 2001); Dan Healey, *Russian Homophobia from Stalin to Sochi* (London, Oxford: Bloomsbury, 2018); Rustam Alexander, *Regulating Homosexuality in Soviet Russia, 1956–91: A Different History* (Manchester: Manchester University Press, 2021), <https://doi.org/10.7765/9781526155771>.

⁶ Wendy Z. Goldman, *Women, The State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Gregory Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005); Dan Healey, *Homosexual Desire in Revolutionary Russia*.

of sexual revolution. The dynamics of sexuality in Lithuania will be examined since its reoccupation in 1944.⁷ However, Soviet Lithuania could not pursue any of the relatively more independent family, gender and sexual behaviour policies. All union laws and other legal and administrative provisions were transposed and adapted into it. Therefore, in order to understand the policy of sexuality in Soviet Lithuania, it is necessary to talk about the policy of the entire Soviet Union.

This article summarizes part of a broader study of sexuality change in the 20th century, in Lithuania,⁸ and seeks to conceptualize it. While investigating the USSR's sexuality policy, sources of Soviet law were examined, ranging from family law (such as family and marriage codes) to various laws and ordinances managing the gender situation. The Soviet Lithuanian press was the most important source for studying the cultural level of changes in sexuality. All periodicals for teachers (*Tarybinis mokytojas* [Soviet teacher], *Tarybinė mokykla* [Soviet school]), women (*Tarybinė moteris* [Soviet woman]), youth (*Jaunimo gretos* [Ranks of Youth], *Nemunas*), family (*Šeima* [Family]), popular magazines for a wide audience (*Švyturys* [Lighthouse], *Šluota* [Broom], *Mokslas ir gyvenimas* [Science and Life]) were reviewed. Family counselling and sexological literature published in soviet Lithuanian were also analysed. The big help for study of social practices was 28 interviews collected by the authors.⁹

1 Levels of Sexual Revolution

There is no single concept of sexual revolution. Different concepts of sexuality and sexual development – different meanings, causes and consequences attributed to the sexual revolution; ideological attitudes,

---

⁷ During the Soviet occupation in 1940–1941 much more liberal laws were in force (as compared to 1944), but there was no time for them to have a greater impact on society (only a year later the Soviet occupiers were replaced by the Nazis, who introduced their own law).

⁸ The research project *The Change of Sexual Norms and Behavior in Modern Society of Lithuania* was conducted 2017–2019 in Vilnius University, funded by Research Council of Lithuania. As a part of the project a monograph on the culture of sexuality in soviet Lithuania was published: Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje* (Vilnius: Baltos lankos, 2022).

⁹ Interviewees were women and men who lived in the Soviet era. All were born no later than 1960. In the text, they are coded by indicating gender and year of birth (for example, a woman born in 1952 will be marked W52).

expectations, inclusion or rejection of political, cultural and social phenomena according to various criteria determined the existence of many concepts of sexual revolution. Here we will not discuss in detail the notions of sexual revolution determined by different ideological approaches, which are, in principle, normatively defined.¹⁰ Despite different ideological and value assumptions, the transformation of sexuality in society is recognized in all cases. This transformation consists of three main components: gender (its role and relationship), sexuality (its private and public expression, sexual behaviour, including contraception and abortion, forms of love, etc.) and family (its patterns, marriage, divorce, etc). It also encompasses three structural levels: (1) the political level, which defines the relationship between the state and society; (2) the social level, which defines sexual behaviour and interpersonal relationships; (3) the cultural level, which defines provisions, attitudes, values, discourses (about what and how we talk) about sexuality, and the state of public culture. The authors investigating the sexual revolution disagree on whether changes at all levels are equally important and significant, which of them should we consider first in relation to others, i. e. which became factors driving other change, or whether all factors must necessarily be captured in order for certain changes to be termed a sexual revolution.¹¹ Here, all three structural levels will be

---

¹⁰ These approaches vary from the radical utopian proclamation of the liberation of sexuality from the repressive bourgeois society, relations, norms and ideological constraints (about the emergence and development of this concept, see John Levi Martin, "Structuring the Sexual Revolution," *Theory and Society* 25, no. 1 (February 1996): 105–51) to the conservative, which sees the process of liberation as the disintegration of the traditional moral order, the destruction of traditional values and the moral decline (e.g., Francis Fukuyama, *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order* (New York: The Free Press, 1999)).

¹¹ For a broader discussion see, for example, Stephen Garton, *History of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution* (London: Routledge, 2004), 210–228; David Allyn, *Make Love, Not War. The Sexual Revolution: An Unfettered History* (London, New York: Routledge, 2016), 3–9; Alan Petigny, "Illegitimacy, Postwar Psychology, and the Reperiodization of the Sexual Revolution," *Journal of Social History* 38, No. 1 (Autumn 2004): 63–79, <https://doi.org/10.1353/jsh.2004.0100>; Jeffrey Weeks, *Sexuality and Its Discontents: Meaning, Myths and Modern Sexualities* (London, New York: Routledge, 1985), 15–32; Hera Cook, "The English Sexual Revolution: Technology and Social Change," *History Workshop Journal*, No. 59 (Spring 2005): 109–128, <https://doi.org/10.1093/hwj/dbi009>; Jeremy Greenwood, Nezhil Guner, "Social Change: The Sexual Revolution," *International Economic Review* 51, No. 4 (November 2010), 893–923, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2354.2010.00605.x>.

considered as interactive and treated with equal importance. Looking for answer to whether the concept of sexual revolution allows us to understand and explain the Soviet transformation of sexuality, we will first examine the processes that took place in the USSR in general and Soviet Lithuania in particular at all three levels, not only identifying changes but also describing their nature. We will then assess these changes in terms of the implied features of the concept of sexual revolution.

1.1 Policy Level: Mobilization and Manoeuvring

The political (including legal) changes are often considered to be the most obvious factors driving the process of sexual revolution. On the one hand, various social and cultural groups or movements fought against government policies and laws that restricted people's freedom and choice: These movements politicized private and everyday life, identities and culture.¹² On the other hand, there is a visible policy pursued by the government on sexuality in the broadest sense: the applied laws and other policies, the extent of state intervention, the extent to which the state and its institutions (legal, medical, scientific, media) restrict or allow freedom of choice, restraint or support the expression of sexuality, whether the said movements are allowed to appear and act in response to their demands. It is no coincidence that one of the most important criteria of the sexual revolution was "permissiveness" – a certain level of freedom granted by the government or the state in the field of sexuality, which was changing the boundaries in the public and private spheres.¹³ In Soviet society, the emergence of independent emancipation (rights of feminists, homosexuals' etc.) movements and coming into the public sphere was impossible due to the state's monopoly in the public sphere that precluded any independent movement. Soviet postwar policy was also strictly heteronormative, criminalizing the male homosexual intercourse. Therefore it makes no sense to talk about a sexual revolution in this regard. On the other hand, the issue of political "permissiveness", i. e. what sexuality policy the Soviet state pursued, is much more complicated.

In the most general sense, the USSR has emerged as a modernizing state from the very beginning, as it perceived not only reproduction but also

---

¹² Gert Hekma, Alain Giami, "Sexual Revolutions: An Introduction," in *Sexual Revolutions*, eds. Gert Hekma, Alain Giami (London, New York: Palgrave, 2014), 2.

¹³ Jeffrey Weeks, *The World We Have Won: The Remaking of Erotic and Intimate Life* (London, New York: Routledge, 2007), xii.

gender relations and sexual behaviour as the object of active policy (intervention and regulation). Especially since adopting pro-natalist policies in the mid-1930s, the Soviet state resembled the Western states and began to operate largely on the principles of modern biopolitics.¹⁴ In this respect, the reproductive behaviour of citizens, like their economic activities, was no longer a purely private matter, but acquired the status of responsibility and even commitment to the state. At the same time, however, sexuality and the sexual behaviour of citizens in private space were not significantly interfered during Stalin's rule. It was simply not talked about in the public space, which meant that it was left on its own, and was thus uncontrolled: "Stalinism was not only repressive; it also encouraged some kind of privacy and comfort in family life".¹⁵ Findings of our research shows that the Soviet state cared about sexuality only insofar as it helped or at least not harmed the reproduction of society, the economic activity of the state and its military power. These goals determined the USSR's policy on sexuality throughout the Soviet era.

Family, gender and sexual behaviour policies throughout the USSR are best summarized by the concept of mobilization. It shows that the "liberalization" or "conservative constraint" observed in any period was not an end in itself, but only a means to reach a true end – mobilization of one type or another. We suggest that, according to the concept of mobilization, Soviet policies can be defined as two mobilization waves and one manoeuvring phase: the wave of the political and economic mobilization till the mid-1930s, the wave of sexual mobilization since then until the 1960s and manoeuvring state policy till the end of 1960s. This timeline is common for USSR but Lithuania didn't experience first, most liberal gender policy phase although inclusion of women in the labour market was constant process.

Starting from 1917 until the mid-1930s, the Soviet state carried out primarily political and economic mobilization, the main goal of which was to bring out women's political and social activism and include them in the labour market.¹⁶ The aim was to transform society through measures

---

¹⁴ David L. Hoffmann, "Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in Its Pan-European Context," *Journal of Social History* 34, no. 1 (Autumn 2000): 35–54, <https://doi.org/10.1353/jsh.2000.0108>.

¹⁵ Rotkirch, *The Man Question*, 20.

¹⁶ Men's economic mobilization was self-evident – they were subject to a constitutional obligation to work; an unemployed woman could legally be just a "housewife".

that often liberalized and equalized gender relations.¹⁷ Since the mid-1930s, the Soviet state began a new way of transforming society – sexual mobilization, i. e. it undertook an active attempt to direct the sexual behaviour of women and men in a way that would achieve the state’s pro-natalist goals. This modern policy, by its very nature, began to be implemented through measures that largely encouraged and upheld conservative norms (the traditionally interpreted institute of society – the family and the traditional role of women – motherhood). The apogee of conservative sexual mobilization is the Decree of 1944,¹⁸ revoking the recognition of a de facto marriage and making divorce particularly difficult, etc.¹⁹

The Decree of 1944 and the legislation supplementing it were the last significant manifestations of the mobilization policy of the Soviet state. Economic mobilization remained, however law liberalization of 1950–1960s (the legalisation of abortions and simplifying divorce procedures were probably of particular importance) essentially meant the abandonment of sexual mobilization. The refusal of this mobilization was slowed down by Nikita Khrushchev, who was the author of the Decree of 1944 and sought to continue pronatalist policies.²⁰ Sexual mobilization was finally abandoned after his removal in 1964: as early as 1965 divorce was greatly simplified and in 1968 union laws and The Soviet Lithuanian Family and Marriage Code of 1969 again provided an opportunity for parents to recognize their illegitimate children and for mothers to be granted alimony for

---

¹⁷ For example, the formal legal consolidation of gender equality in all areas took place immediately after the revolution and lasted throughout the Soviet era: “the formal commitment of the Soviet regime to sexual equality is not in doubt” (Gail Warshofsky Lapidus, “Sexual Equality in Soviet Policy: A Developmental Perspective,” in *Women in Russia*, eds. Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), 115).

¹⁸ Decree of the Presidium of the Supreme Soviet USSR “On increase of State aid to pregnant women, mothers with many children and lone mothers; on strengthening measures for the protection of motherhood and childhood; on the establishment of the title “Heroine Mother”; and on the institution of the order “Motherhood Glory” and the “Motherhood Medal”” (1944-07-08), in Rudolf Schlesinger, *The Family in the USSR: Documents and Readings (Changing Attitudes in Soviet Russia)* (London: Routledge & Kegan Paul, 1949), 367–376.

¹⁹ More on the Decree and its emergence: Nakachi Mie, “N. S. Khrushchev and the 1944 Soviet Family Law: Politics, Reproduction, and Language,” *East European Politics and Societies* 20, No. 1 (February 2006): 40–68, <https://doi.org/10.1177/0888325405284313>.

²⁰ Nakachi, “N. S. Khrushchev and the 1944 Soviet Family Law,” 42.

them. Although there was no complete return to the liberal 1920s: actual marriages were not recognized, and the mother's testimony was no longer enough to grant alimony – the man's paternity had to be proven.²¹

The abandonment of sexual mobilization marked a fundamental change in the field of sexual policy: from now on, the state sought to no longer actively (trans)form society but to manoeuvre more passively, adapting the Soviet system to a changing, modernizing society and its needs and demographic targets to overcome declining natality that was not abandoned. Gary Lee Bowen calls such a policy a compromise between state priorities and greater personal freedom and equality in personal relationships.²² But it would be possible to argue that the Soviet state took more into account the processes of society as a whole, the deepening social problems, rather than the interests of the individual. The increased freedom of the individual and the family as a result of the changes can be seen as an indirect consequence of the refusal of sexual mobilization. Therefore, by the end of 1960s, not much of the pronatalist policy was “hesitant pronatalism,” as Mona Claro describes it,²³ but rather this refusal of sexual mobilization in order to adapt to society contradicted the almost unchanged pronatalist aims.

There were also strong contradictions in other areas, such as the desire to preserve a strong family, but the promotion of women's work, financial independence unequivocally contributed to the weakening of the then traditional family institute. Economic mobilization remained throughout the Soviet era, but in the 1920s it was carried out as part of the transformation of society, and now these changes were already well established (women were included in the labour market), while there was no return to the attempt to truly equalize gender roles. Political liberalization made it possible to adapt to what is inevitable. It was an attempt to cushion past consequences not only of family, gender, and sexual behaviour, but also of industrialization, collectivization, and urbanization, or social policy in general, while maintaining the economic and demographic impact of

---

²¹ Whitmore Gray, “Scholarship on Soviet Family Law in Perspective,” *Columbia Law Review* 70 (1970): 248.

²² Gary Lee Bowen, “The Evolution of Soviet Family Policy: Female Liberation Versus Social Cohesion,” *Journal of Comparative Family Studies* 14, No. 3 (Autumn 1983): 306.

²³ Mona Claro, “Interpreting the World or Changing It? The ‘Woman Question’ and the ‘Sexual Question’ in Soviet Social Sciences,” *Clio. Women, Gender, History* 41, No. 1 (January 2015): 55.

both mobilizations for the benefit of the State. The State began to act here as a force trying not to lose control and basically a force which could no longer solve social problems and to realize its interests. The state's path to the manoeuvring phase is well illustrated by the shift from efforts to encourage large families to have as many children as possible in an effort to encourage smaller families to have children – initially several and later on at least one child²⁴. It is true that, none of the mobilizations (the political-economic till the mid of the 1930s and sexual till the end of the 1960s) were radical, but rather selective²⁵ (for example, seeking to change family models but not seeking to abandon the family altogether), and at the manoeuvring stage from the 1960s the Soviet state continued to care more about its own political and economic interests than about reforming of society.

1.2 Social and Cultural Levels: Processes and Meanings

At the social level, the sexual revolution is primarily understood as changing daily practices and more general sexual behaviours in the field of sexuality, measured or at least reflected statistically and significantly for a larger part of the population (extramarital sex, illegitimate children, abortion, divorce, etc.). Often, in the context of the sexual revolution, factors that may have had a sudden impact, such as the prevalence of birth control pills, are cited.²⁶ However, there is a greater tendency to value long-term social structural change or wider, even sudden, social change.²⁷ The cultural level, meanwhile, basically means an increase in the level of “visibility” of sexuality (similar to the “permissiveness” at the political level) and the change in

---

²⁴ For example, under the Decree of 1944, not only childless citizens who have reached the age of 20 but also families who had less than three children had to pay special tax (see *Instrukcija dėl viengunių, vienišų ir mažaseimių TSRS piliečių mokesčio* (Vilnius: Lietuvos TSR Finansų ministerija, Mokesčių ir rinkliavų valdyba, 1948), 1–4), whereas the instruction of 1961 shows that the obligation to pay the tax for families with one or two children has already been revoked and only families without children had to pay it (see *Instrukcija dėl viengunių, vienišų ir mažaseimių TSRS piliečių mokesčio* (Vilnius: TSRS Finansų ministerija, 1961), 1–3).

²⁵ Andrea Stevenson Sanjian, “Social Problems, Political Issues: Marriage and Divorce in the USSR,” *Soviet Studies* 43, No. 4 (1991): 633.

²⁶ Hera Cook, “The English Sexual Revolution: Technology and Social Change,” *History Workshop Journal*, no. 59 (Spring 2005): 109–128, <https://doi.org/10.1093/hwj/dbi009>.

²⁷ e.g., Alan Petigny, “Illegitimacy, Postwar Psychology, and the Reperiodization of the Sexual Revolution,” *Journal of Social History* 38, No. 1 (Autumn 2004): 63–79, <https://doi.org/10.1353/jsh.2004.0100>.

norms associated with it: beginning (allowing) to speak and show what was previously hidden, forbidden, restricted and censored, the limits of acceptability and tolerance are expanding, the ideals and standards are changing. In this way, a fundamentally new relationship of society with the culture of sexuality is formed.²⁸ Theoretically separated social and cultural levels should be jointly considered in the practical analysis of sexuality transformation: social behaviour is active or is influenced by cultural motives and attitudes, and the meaning and influence of the latter cannot be understood without comparing them with real human behaviour.

Statistics on the changing sexual behaviour of the Soviet Lithuanian population are not unambiguous. The population grew during the Soviet era, but families decreased and their nuclearization took place.²⁹ In the late Soviet era, the family norm of 2 children began to take effect. An extensive survey of women of 1974 in Soviet Lithuania showed that 64% of families with one child planned to have more, and only 22% of families with two children, and although a large proportion of respondents considered three to be the ideal number of children, in reality the majority had 1–2 children.³⁰ Such a decline in the family was influenced by the inability of the Soviet economy to satisfy growing needs of population, poor State support for mothers mobilized to work, a chronic lack of housing and similar socio-economic factors. However, the change of cultural norms – individualization, strengthening of the child-centred family model – also had a profound effect. The interviewee W48b named the new modern norm as follows: “Well, because you shouldn’t have too many kids. [...] One, two – it’s [normal], and if more, it’s something ... something not good. [...] It’s just a shame here.” On the other hand, the statistically observed family nuclearization does not show the other side of this process – the family’s maintained

---

²⁸ It is sometimes pointed out that it was precisely the cultural revolution that took place in the 1950s and 1960s, because only the cultural environment in which sexual relations are established and maintained can change rapidly and radically (see Jeffrey Escoffier, “Pornography, Perversity and the Sexual Revolution,” in *Sexual Revolutions*, eds. Hekma, Giami, 208; Jonathyne Briggs, “Sex and the Girl’s Single: French Popular Music and the Long Sexual Revolution of the 1960s,” *Journal of the History of Sexuality* 21, No. 3 (September 2012): 524), <https://doi.org/10.7560/JHS21306>.

²⁹ *Soviet Lithuanian Women: A Short Collection of Statistics* (Vilnius, 1985), 17.

³⁰ Stasys Vaitiekūnas, Petras Adlys, Leonas Perkumas, *Karta keičia kartą* (Vilnius: “Mokslas”, 1986), 74–77.

relationship with its parents (grandparents) and other relatives who helped this “nuclear” family to survive – by raising children, providing food from the countryside, etc.³¹ In the absence of effective State aid to accelerate the consolidation of those links (e.g. the slow development of the nursery network), “nuclear” families often continued to resemble extended ones in their practices.

Divorce and its growth are also generally perceived as a sign of the modernization of society and sometimes of the sexual revolution, driven by increasing women’s economic independence and cultural autonomy, generally declining individual dependence in the context of increasing role of “welfare state” on traditional family institution and similar factors, although none of them are unquestionable.³² In Soviet Lithuania after the liberalization of the divorce process in 1965 their sudden growth was recorded (it is true that it started before the legal changes).³³ This divorce process is also related to the cultural motives of the marriage. It is generally accepted that in the 2nd half of the 20th century “romantic love” came into being in Soviet Lithuania as one of the main factors of marriage.³⁴ If so, it probably also contributed to the fragility of marriage, with relationships based on feelings rather than economic pragmatism being more likely to break. The establishment of romantic love could be explained, at least partially, by one of the most striking tendencies in Soviet Lithuania in the 2nd half of the 20th century – a decrease in marital age. This trend contradicts the development of the sexual revolution in the West, where it has led to delays and declines in marriages.³⁵ We could say that with the replacement of economic pragmatism by romantic love, young people no longer waited

---

³¹ Similar processes in Russia are discussed: Rotkirch, *The Man Question*, 120–124.

³² Aušra Maslauskaitė, Marė Baublytė, *Skyrybų visuomenė: ištuokų raida, veiksniai, pasekmės* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Demografinių tyrimų institutas, 2012), 21, 32–34.

³³ If 2611 divorces were registered in the 1965, in 1970 – already 6918, and in 1980 – 11038 (see *Soviet Lithuanian Women*, 16).

³⁴ Aušra Maslauskaitė, *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje* (Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004), 63–65.

³⁵ For example, the published data of Vilnius residents show that in 1939, the average age of marriage for male workers was 30.1, for women 26.8, and in 1975 – 23.2 and 22.2 respectively (see Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai* (Vilnius: “Mintis”, 2008), 230), and it steadily declined until the collapse of the USSR (see Vladas Gaidys, *Sem’ya v Litovskoj SSR (social’nyj i demograficheskij aspektj)* (Vilnius, 1986), 14).

to accumulate sufficient capital to enter into marriage. And then it should be said – as sociologist Anthony Giddens does – that romantic love is one of the most important signs of modernization.³⁶ Its entry into force seems to be confirmed by Soviet statistics: 70% of the respondents of the surveys conducted after 1970 named the feelings as the motive for marriage.³⁷

But the different trajectories of the age of marriage in the USSR and the West may also have been caused by economic differences. Compared to capitalist countries, marriage did not require such large financial investment (it was not possible to buy an apartment and make a financial commitment accordingly), therefore there was no need to raise capital. During the Soviet era, some young people acquired a specialty early on through vocational schools and were able to start living independently earlier, even if they were not very well-off. Some applicants mentioned that some students were in a hurry to marry in the third or fourth year of studies, which may have been caused by anxiety that post-graduation assignments could separate the couple (they could be sent to work in different locations).

Pre-marital sex (similarly as a dominance of romantic love), which is even more commonly associated with the sexual revolution, could be considered as a sign of modernization. One of the statistical indicators that can reflect them is the number of first pregnancies and changes in it. Most of those born in cohorts until 1949 took place in marriage (about one-fifth were out of wedlock), in 1950–1959 in cohort pregnancies out of marriage were 29%, in 1960–1969 in cohort – it went up to 33 percent. This trend is confirmed by the results of anonymous survey of 15–25-year males published in 1973: 38% named sexual curiosity as a trigger of the first intercourse, 25% – a wish of the partner and only 22% – love. Moreover, 28,5% respondents stated that they knew their partners only from several hours to several days, 45% characterised their partners as adventitious acquaintance, and main criteria of partner choice for 26.7% of respondents was “easy of access.”³⁸ This means that not only “the union of marriage and sexuality was dismantled in the Soviet era,”³⁹ but that union between sex

---

³⁶ Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (Stanford: Stanford University Press, 1992).

³⁷ Gaidys, *Sem'ya v Litovskoj SSR*, 7.

³⁸ Kestutis P. Jocius, “Motivy nachala polovoj zhizni sredi yunoshej g. Kaunasa,” *Mokslo darbai* 3 (Kaunas: Šviesa, 1973): 178–181.

³⁹ Vlada Stankūnienė, Aušra Maslauskaitė (eds.), *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, (Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2009), 59.

and love was also dismantled at the end of 1970s and in 1980s. Here we find a process that could be called one of the most important elements of the sexual revolution. This trend is reinforced by another turning point, when even 20% of young people from the 1970s started living together in cohabitation, whereas before, number of people starting to live in a partnership in cohabitation rather than marriage was twice as low.⁴⁰ Increasing birth control, which reduced fear of pregnancy a bit, also contributed to the modernization of sexuality. Even the fact that in 1960–1970s there were significantly fewer abortions in Lithuania than in Russia,⁴¹ although testify to a greater conservatism of society, but still show a clear separation of sexual life from the reproductive function. All this makes it possible to state that part of the statistically significant changes in sexuality in the social sphere attributed to the sexual transformation began in the late 1960s or in the 1970s and then intensified.

In the cultural field, we see during this period a rather active attempt by the state to adapt to and influence ongoing changes through sex education, maintaining a conservative approach to sexuality, while at the same time trying to modernize gender (especially male) roles (there are a lot of discussions in the press⁴²) and provide more knowledge of the psychology and physiology of sexual intercourse, which was in great demand in a liberalizing society. Historiography is still dominated by the view that the extremely

---

⁴⁰ Aušra Maslauskaitė, Marė Baublytė, “Education and Transition from Cohabitation to Marriage in Lithuania,” *The History of the Family* 20, no. 4 (2015): 569–570, <https://doi.org/10.1080/1081602X.2014.984238>.

⁴¹ About 80–90 abortions to 100 new borns in Lithuania (calculated according: “Historical Abortion Statistics, Lithuania”, *Abortion Statistics and Other Data – Johnston’s Archive*, compiled by Wm. Robert Johnston, last updated 14 January 2020, <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-lithuania.html>), about 200 in Russia (see “Chislo abortov na 100 rodivshihsyia zhivymi, 1960–2016,” *Demoskop Weekly*, last updated September 13, 2018, <http://www.demoscope.ru/weekly/app/app40ab.php>).

⁴² We can see the confusion of what modern masculinity is in such discussions. Often even the titles of articles are eloquent, for example, *Where Are Your Don Quixotes, Dulcineas?* (M. Survila, “Kur jūsu don kichotai, dulcinėjos?,” *Jaunimo gretos*, No. 8 (1966): 29); *Waiting for the Masculinity* (Birutė Mackonytė, “Vyriškumo belaukiant”, *Švyturys*, No. 16 (1968): 22–23); *Men! Are You Deficit Gender?* (Giedrė Kazlauskaitė, “Vyrai! Jūs deficitinė lytis?,” *Švyturys*, No. 20 (1968): 9) and so on. More about the soviet crisis of masculinity: Elena Zdravomysova, Anna Temkina, “The Crisis of Masculinity in Late Soviet Discourse”, *Russian Social Science Review* 54, No. 1 (2013): 40–61.

rigorist sexual policy changed little in the post-Stalinism period, and until the 2nd half of 1980s only “research on sexuality was again partially allowed, and some kind of information and advice featured in medical journals”, but due to Soviet censorship on practically all matters of what was referred to as “intimate life” [...] was impossible to debate publicly.”⁴³ However, this does not quite correspond to the situation in Lithuania. Here in 1950–1960s, as the efforts of public discipline intensified⁴⁴ and at the same time when the press became more open to the public, more and more education was imparted on how to behave in the intimate life of the family. In Lithuania, first books dedicated to the etiquette of family life appeared in 1959,⁴⁵ and in 1960 – the first major popular book on sexual education.⁴⁶ A couple more books of this kind appeared in 1960’s but most importantly, in the 2nd half of 1960’s (exactly during the classic sexual revolution), the debate on family, love and sexuality intensified greatly in the press⁴⁷. After a slight decline in 1968⁴⁸ such discussions continued into the 1970’s.

Of course, the public discourses continued to be strictly heteronormative. The ‘question of homosexuals’ was tended to be silenced in a public, and in those rare cases when it was mentioned the rhetoric and narrative was mostly homophobic. Also there were not many descriptions of sexual techniques in the press, and those which appeared were quite modest.⁴⁹ However, quite a few open discussions about a woman’s sexual needs were published in the press. As early as 1967, it was stated that 60–80% of women “suffer from the coldness of the feeling of love,”⁵⁰ but the call to combat

---

⁴³ Rotkirch, *The Man Question*, 22.

⁴⁴ For more information: Oleg Kharkhordin, *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices* (Berkeley: University of California Press, 1999).

⁴⁵ Julija Šalkauskienė, *Tai liečia ir tave* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959).

⁴⁶ Tigranas Atarovas, *Lytinio auklėjimo klausimai* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960).

⁴⁷ Klumbys, Vaiseta, *Mažasis o*, 141–142.

⁴⁸ Stricter censorship after events in Czechoslovakia.

⁴⁹ For example, a doctor in a family magazine states: “Because men and women reach orgasm at different times, it is necessary to prolong the functioning of a woman’s erotic zones before sexual intercourse” (see Česlovas Grizickas, “Negalia ar nepasitikėjimas?,” *Šeima*, No. 6 (1978): 44). The use of an almost comical “wooden” medical language and the diligent avoidance of specificities show an inability to speak on such topics in general, and perhaps a shame because of the subject.

⁵⁰ Aleksandras Alekseičikas, “Meilės psichologija,” *Jaunimo gretos*, No. 10 (1967): 34.

it is very abstract – by raising people’s cultural level. From the mid-1970s the sexual dissatisfaction of women is more pronounced, although it is only one part of the image of “suffering femininity”, which also emphasizes the double burden of women, them becoming more masculine, etc. Medical professionals turned the question of female sexual frustration and orgasm into a one of the most important public topics of sexuality, in which they attempted to decentralize the position of men by moving them away from the centre of sexual relationships and giving more significance to women. Although the problems of sexuality were seen and discussed in the press, most of such texts offered a rather conservative image of family and love as a way out of the situation.

The debate on sexuality had, on the one hand, an increasing impact on the family and sexual space, and, on the other hand, gradually became more open and more clearly expressed in the changing sexuality of society.⁵¹ The state’s attempt to respond to the growing needs of society in the field of sexuality education and to control and direct them in the 1970–1980’s is testified by the publication of the magazine *Family*. It was launched in 1970, and its circulation increased from 8,000 to 140,000 in five years. The circulation of books dedicated to sexual education (mostly very conservative) shows an even clearer breakthrough. These books were translated, mainly by socialist Poland and East Germany (GDR) authors. 60,000 copies each of the two editions of the first book, Rudolf Neubert’s *New Book on Family Life*,⁵² were sold. It was very large, even on the scale of Soviet publishing. The circulation of other books varied between 60,000 and 100,000 copies. Although the titles of the books themselves were not many, however the sum of all copies of their circulation was close to one million in 15 years. A sizeable amount for a Republic with a population of 3 million. Thus, sexuality themes, albeit very limited, still took root in the public sphere. Importantly, this was clearly due to societal pressures⁵³ to which the State was forced to adapt, at least partly.

---

⁵¹ For example, in 1982 a letter of teenager, adherent of free love was published claiming that families practicing this kind of love are happy (see R. Dalia, “Noriu paneigti...,” *Jaunimo gretos*, No. 4 (1982): 30).

⁵² Rudolf Neubert, *Nauja knyga apie vedybinį gyvenimą: santuoka kaip dabarties ir ateities problema* (Vilnius: “Mintis”, 1971, 1972).

⁵³ Articles on love, family, gender, and sexuality received a large number of readers’ letters, and these topics were constantly debated in them.

Public pressure also led to the visual sexualization of the public discourse which took place from the post-Stalinist period until the end of the 1960s, evident first in popular magazines, when there was a visible increase in the usage of images of half-naked, highly sexualized women. This sexualization partially echoed the same processes simultaneously taking place in Western countries (and even used some Western images at times) and had the potential of growing into a visual sexual revolution. However, it was halted by the Soviet government in 1968, when magazine editors were ordered to decrease the number of sexualized images in print. However, from then on, the sexualization of public discourse did not stop entirely, but took place in a slower and more reserved manner. It regained speed only in the 80s.⁵⁴

In more general sense, influence from Western countries was hindered by the State. It means that public circulation of western texts was strongly limited. On the other hand, the press, especially in the late Soviet period, often published articles directly condemning or criticising the changes of sexual culture in the capitalist West, but such texts could also be read by the audience as informative. From the late 1950s, the influence of Western culture came through people's contacts with relatives and friends who had fled to the West at the end of the war (they sent, for example, jeans and music records), and sometimes they could have come to Soviet Lithuania. From the "thaw" period, particularly the younger generations were increasingly influenced by Western trends, from pop culture and its fashions (for example, the mini-skirt, invented in the early 1960s, became fashionable in Soviet Lithuania a few years later) to local adaptations of modernist⁵⁵ and countercultural ideas,⁵⁶ including the idea of free love (for example, Jack Kerouac's *On the Road* was published in Lithuanian as an entire book in 1972, while in Russian a decade earlier only individual chapters were published). It is difficult to assess how much Western culture arrived through informal and illegal channels. But it is known that both sex education literature translated from English into Russian and published as samizdat

---

⁵⁴ For broader discussion see: Klumbys, Vaiseta, *Mažasis o*, 82–102.

⁵⁵ Rimantas Kmita, "Barzdoti, liūdni ir su Kafkos tomeliu rankose: auksinis 7-ojo dešimtmečio jaunimas lietuvių prozoje," *Colloquia* 41 (2018): 89–111; Solveiga Daugirdaitė, "Ar jos buvo tylios, ar jos buvo modernistės? Moterų vaidmenys XX a. 7–8 dešimtmečio lietuvių literatūros pasaulyje," *Acta Academiae Artium Vilnensis* 95 (2019): 198–228.

⁵⁶ For further readings on Soviet hippies culture see: Juliane Fürst, *Flowers Through Concrete: Explorations in Soviet Hippieland* (Oxford: Oxford University Press, 2021).

and also visual pornography were distributed through the black market and reached the population of Soviet Lithuania.⁵⁷

In reality, since the 1970s Western societies have not only experienced liberalisation but also strong opposition to it,⁵⁸ but because of the strict control in Soviet Lithuania, Western ideas were associated with liberation and it was these ideas that may have had the greatest influence on the youth. Meanwhile, the Catholic Church had to act as a conservative force. Only a separate study could give a clearer answer to the question of what its role was in the context of the changing sexual norms of Soviet Lithuania's society, but the Soviet policy of atheisation severely constrained its activities. As Nerija Putinaitė writes, a part of society became irreligious, but it did not so much as become atheistic as morally, and in terms of worldview, indifferent.⁵⁹ On the other hand, a certain part of society retained its faith, or at least its values in line with Catholic teaching. For example, even after a civil marriage, couples looked for opportunities to get married in church (often in a remote location). This also seems to have been a source of intergenerational conflict at times. One respondent (W55b) stated that her husband's parents were angry that the couple were getting married without a church and there were fears that they would not attend the wedding at all. But the generally conservative Catholic attitude towards the changing sexual culture could paradoxically coincide with the Soviet official discourse. For example, in underground Catholic publications attitudes toward modernisation of sexual culture replicated official Soviet view in general and often were far more conservative than in legal press. Western influence in this sphere was condemned fiercely in samizdat.⁶⁰

Thus, in Soviet Lithuania, the field of sexuality underwent cultural changes, albeit moderate and incomplete,⁶¹ with many different influences that may have promoted or hindered this change.

---

⁵⁷ Klumbys, Vaiseta, *Mažasis o*, 109–127.

⁵⁸ David Allyn, *Make Love, Not War*, 270–294; Dagmar Herzog, *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 172–174.

⁵⁹ Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje* (Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015), 327–338.

⁶⁰ See: Valdemaras Klumbys, “Sovietinis seksualumas savilaidos veidrodyje,” *Genocidas ir rezistencija*, No. 2 (52) (2022): 25–44.

⁶¹ For comparison with the case of Soviet Latvia, see: Ineta Lipša, “Silencing Sex Education in Soviet Latvia in the early 1980s: the Case of the Destruction of the Book *Mīlestības vārdā* by Jānis Zālītis,” *Acta medico-historica Rigensia* XV (2022): 97–124, https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/10176/1/IPD-2589_ActaMedico-XV_04.pdf.

2 Implications of Sexual Revolution

The discussed political, social and cultural levels show that one or another kind of sexuality transformation took place in Soviet Lithuania. However, this is not enough to conclude that this change was a sexual revolution. The term “sexual revolution”, and in particular the second part the “revolution”, implies not only political, social and / or cultural changes, but also the fact that these changes must have certain characteristics. These assumptions or implications in the concept are another reason why the sexual revolution should be considered a problematic definition. In the context of the changes in sexuality that took place in Soviet Lithuania, we will highlight the most important of these implications (there are more of them): the suddenness, radicality and homogeneity of the changes.

2.1 Suddenness of Change

The word “revolution” implies the assumption that the changes that have taken place in the field of sexuality must have been sudden, i. e. occurred within a relatively short period of time, when “quantity became quality”.⁶² Historiography based on this assumption usually sees such a period in the 2nd half of 1960’s, sometimes extending to the whole decade or covering part of the 1970s.⁶³

The processes of Soviet Lithuania and the entire USSR examined at the political, social and cultural level raise reasonable doubts as to whether they would meet the criterion of “suddenness” required for the revolution. We take only one case – the dynamics of illegitimate children. Researchers looking for sudden processes that mark the sexual revolution point to the rapid increase in the number of illegitimate children in the post-war years of the USSR: 62.8 million children were born in the USSR between 1945 and 1958, of which 16% (10.6 million) out of wedlock.⁶⁴ Mie Nakachi

---

⁶² Martin, “Structuring the Sexual Revolution,” 111.

⁶³ Of course, we can find other interpretations. For example, some scholars talk about two 20th-century sexual revolutions (in the 1920s and 1960s): Stephen Garton, *History of Sexuality*, 211, 214. But far more often, there is a tendency to preserve the concept of sexual revolution by adjusting it and adding the epithet “long” or “incomplete”, thus abandoning the presumption of abrupt change, but maintaining other presumptions: for instance, Hekma, Giarni, “Sexual Revolutions: An Introduction,” 2; Hera Cook, *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex, and Contraception, 1800–1975* (Oxford: Oxford University Press, 2004), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199252183.001.0001>.

⁶⁴ Evgenij Andreev, Leonid Darskij, Tat’yana Har’kova, *Naselenie Sovetskogo Soyuz, 1922–1991* (Moskva: Nauka, 1993), 66.

even talks about the “sexual liberation” from above by the Decree of 1944.⁶⁵ Indeed, observing the statistics, it seems that top-down sexual mobilization very quickly changed people’s sexual behaviour and sparked a sexual revolution, one of the important features of which is the separation of sex from marriage. However, a more detailed analysis changes the situation: immediately after the war, there were as many as 25% of illegitimate children in the Soviet Union, and then this number steadily declined till 1969 when reached 8–9% and stabilized at this rate,⁶⁶ indicating that the sexual revolution had not taken place. Exactly the same process took place in post-war Bavaria, which had completely different laws.⁶⁷ This situation was caused by a huge gender disproportion. Which led to an increase in the number of illegitimate children in the USSR, rather than sexual liberation.

The shortage of men in Lithuania was much lower than in Russia⁶⁸, which also led to a lower share of illegitimate children. In the mid-1950s there were 17% of illegitimate children in the USSR⁶⁹, whereas in Lithuania there were 12.5% of illegitimate children registered in 1950, and in 1955 – 9.7%, then stabilized at 6–7% (the same percentage of illegitimate children was in interwar Lithuania),⁷⁰ although sexual mobilization was finally abandoned in 1968. Even if we take into account that the birth rate of illegitimate children was somewhat slowed down by the increase in the number

---

⁶⁵ Mie Nakachi, “A Postwar Sexual Liberation? The Gendered Experience of the Soviet Union’s Great Patriotic War,” *Cahiers du Monde russe* 52, No. 2/3 (Avril–Septembre 2011): 423–440, <https://doi.org/10.4000/monderusse.9345>.

⁶⁶ Andreev, Darskij, Har’kova, *Naselenie Sovetskogo Soyuz*, 83; Galina Bondarskaja, Leonid Darskij, “Brachnoe sostojanie zhenshhin i rozhdaemost’”, *Demograficheskie processy v SSSR* (Moskva: Nauka, 1990), 32–35.

⁶⁷ Michael Kvasnicka, Dirk Bethmann, “World War II, Missing Men, and Out-of-wedlock Childbearing,” *The Economic Journal* 123, No. 567 (March 2013): 162–194, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02526.x>.

⁶⁸ In Russia the ratio of women to men in the 30–69 age cohort was 0.62, in the USSR as a whole 0.66 (see Nikolaj Savchenko, “Podrobno o poteryah Velikoj Otechestvennoj,” *Demoskop Weekly*, No. 559–560 (June 2013), <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0559/tema02.php>), in Lithuania 0.77 (calculated according to: *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos TSR* (Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1963), 24).

⁶⁹ Liubov Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia* (London, New York: Routledge, 2010), 76–77.

⁷⁰ Aušra Maslauskaitė, “Nesantuokinis gimstamumas Lietuvoje: lyginamoji laiko perspektyva,” *Demografija visiems*, No. 1 (2014): 12–13, https://smf.vdu.lt/wp-content/uploads/2017/05/demografija_visiems_nr_1.pdf.

of abortions after 1955, there is still doubt that post-war policies made a significant contribution to the increase in the number of illegitimate children, as historiography suggests.⁷¹

The increase in the number of premarital first pregnancies in the younger cohorts, which we discussed earlier, suggests that sexual behaviour really was changing, but the process was much slower and more complex. The share of children born to unmarried parents in Lithuania from 1960 to 1990 fluctuated very little, without significant changes. In comparison, for example, in Latvia, where in 1960 such share of children was higher than in Lithuania, there is a clear upward trend since 1970, whereas in Denmark this share is 4 times higher in the same period.⁷² It could be said that this speaks of the non-prevalence of extramarital sex, but considering the abortions and early marriages that are very common in the USSR and Lithuania, the low percentage of illegitimate children mainly indicates the reluctance to have children out of wedlock, and thus the unfavourable attitude towards such children, unmarried couples or single mothers. In the absence of significant material barriers to marriage and in the presence of both cultural and state pressures to marry at the onset of pregnancy, an uninterrupted pregnancy very often resulted in marriage. This situation, in turn, also contributed to the premature marriage.

2.2 Radicality of Change

If authors who question the presumption of abrupt change can defend the concept of a sexual revolution by appealing to an industrial revolution that is also perceived as having taken place for several decades or even centuries, so the radicality of change implied by the revolution poses a different kind of problem. Radicality indicates that the changes must have taken place not only suddenly but also radically,⁷³ i.e. almost all (traditional, conservative) norms and patterns of behaviour are replaced by other (modern, more liberal) norms and patterns of behaviour, and this is essentially an irreversible process. Thus, the radicality of change includes their universality and irreversibility. However, such an assumption is also doubtful, when

---

⁷¹ O. M. Stone, "The New Fundamental Principles of Soviet Family Law and Their Social Background," *International and Comparative Law Quarterly* 18, No. 2 (1969): 395.

⁷² *Demografija visiems*, No. 1 (2014): 5, https://smf.vdu.lt/wp-content/uploads/2017/05/demografija_visiems_nr_1.pdf.

⁷³ Gert Hekma, "A Radical Break with a Puritanical Past: The Dutch Case," in *Sexual Revolutions*, eds. Hekma, Giarni, 61.

raising a question as to what extent different social and cultural groups were affected by these changes,⁷⁴ whether they are not only partial and do not hide “traditional” or “conservative” motives under the external form of “modern” or “liberal” behaviour, or changes are not reversible, at least in part. Moreover, the radicality of change is called into question by the fragmentation and inconsistency of change itself. After all, these changes and the activists who fought for them, in fact, immediately met with strong resistance from other groups in society and the process was marked by uncertainty,⁷⁵ while Angus McLaren argues that in the 1960s and in 1970s we were able to observe the clash of different sexual views and narratives (sexual scripts) and not the liberation.⁷⁶

An example of questioning the radicality of change could be a divorce. It shows a modernized approach to the family – it is no longer an institution that is perceived as immovable, indestructible, possible only once in a lifetime by sacrificing one’s personal happiness. However, the family remained a traditional value. After all, most people intended to start a family and tried to start a new one after the divorce, as evidenced by the growing number of remarriages during the Soviet era.⁷⁷ What is more, divorces can also show the strength of traditional norms. Their motives may have been the non-fulfilment of expectations formed by such norms. Here is the story of the W47 about her first marriage: “Actually, I got married, in my understanding, because most of the friends were already married back then, and somehow it was even weird to me how I am still single. And I thought from the beginning, well, if I don’t like it – I’ll divorce.” Such a narrative in itself shows a merged partly traditional (marriage not out of romantic love, but not a pragmatic-economic union, and it occurs due to the pressure of traditional norms forcing marriage) and modern (easy to end a marriage) approach. After the unsuccessful marriage, the divorce took place on her initiative – again a clearly modern act. However, the reason for the W47’s divorce reflects the traditional approach – the man did not fulfil

---

⁷⁴ Matt Cook, “Sexual Revolution(s) in Britain,” in *Sexual Revolutions*, eds. Hekma, Giami, 123.

⁷⁵ Dagmar Herzog, *Sexuality in Europe*, 135–136.

⁷⁶ Angus McLaren, *Twentieth-Century Sexuality: A History* (Oxford: Blackwell Publishers, 1999), 167.

⁷⁷ Ernesta Platūkytė, “Pakartotinių santuokų kūrimo Lietuvoje ilgalaikės tendencijos,” *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 8, No. 1 (2017): 60, <http://dx.doi.org/10.7220/2335-8777.8.1.3>.

the traditional role: “Anyway, the man has to be masculine, and the boy has to be masculine, well, not just some milksop. [...] A man must take care, in my understanding, and [...] with a man I have to feel safe” and “I think woman should be the softer side of the family, the man should be strong [...]”. Therefore, divorce in this case was a modern act, but determined by traditional norms. Quite a number of similar examples showing modern practices aimed at upholding traditional norms or values could be found.

When discussing structural changes at the social level, we also explained the increase in divorce by the establishment of romantic love. But the dominant answer in the surveys of 1970’s that feelings are the most important basis for marriage is suspicious. In the public sphere, the only reason for marriage recognized in the post-Stalinism period was love. Therefore respondents to official surveys may have tended to adapt to the norms dictated by public discourse. According to Rotkirch’s study, marriage for money “is not viewed as acceptable in any autobiography of the Soviet period.”⁷⁸ According to the survey data, due to material motives, only 2.5 percent of marriages (22.2% by 1941) were arranged.⁷⁹ But the interview material suggests that the real situation may have been different. Here, the interviewee W52 says that “some girls in the company of boys boasted about their parents’ wealth or their “prestigious” job, or acquaintances [...]. There were some who took the bait [...] There were still such parents [...] who, until their daughters were married, adorned them like dolls. Not only during the holidays, but also every day they were exceptionally dressed. Because it was necessary for them to get married fast.” This suggests that the unambiguous link between marriage and love may oversimplify reality. Romantic love could only be a convenient, culturally acceptable answer, given to sociologists who conducted surveys, in order to hide the real motives against the background of the motive of love that dominated public discourse. Unsustainable marriages could have been created on the basis of more pragmatic interests. One of the examples were given by our presenters: “We were friends for two years, and then it kind of got boring [...]. I tell him straight: you know what, if you don’t date me because of love, at least help me to get an apartment. We laughed, and later, well, he helped. We got married and [...] we have lived for eighteen years.” (W55)

---

⁷⁸ Rotkirch, *The Man Question*, 12.

⁷⁹ Gaidys, *Sem’ya v Litovskoj SSR*, 7.

In addition, the respondents of our study often repeated the explanation that love is not primarily passion but trust and respect. This could be interpreted as a more pragmatic motive than romantic love, as such a concept of love appeals to (in this case probably traditional) gender roles.⁸⁰ In this sense, love as respect and trust could be called a transitory motive in the transition from traditional economic pragmatism to modern romantic love and this transition is not necessarily happening till the end (at least in the Soviet era).

2.3 Homogeneity of Change

The sexual revolution, when used in the singular, implies the assumption that at least one revolution, one wave of change, took place in at least one certain geographical and cultural space (Europe and the USA), albeit not at the same time and scale, but with equal or very similar political, social and cultural changes. In this case, the sexual revolution is seen as a single phenomenon with the same causes, spreading in parallel or dispersing in different societies and even in its separate groups. However, such an approach could be seen not only as keeping the colonial assumption that a value-positive, positive change-making process is spreading from the Western Centre (Paris, New York, etc.), but also as artificially homogenizing the political, social and cultural environment of regions, states or individual societies, the diversity of groups, and perhaps even forcing to rate societies with different political, social, and cultural characteristics according to Western norms. As a result, some authors use the term plural – “sexual revolutions”, but often distinguish them only geographically (by country).⁸¹ And this does not always disregard the fundamental presumption of homogeneity of change.

This assumption is also very important in the context of research on sexuality in the Soviet Union. Firstly, the differences between the political, social, and cultural levels may be much greater here than in democratic societies, because the Soviet system was particularly in control of the political and cultural (public space) level, with less effective action on social level. Secondly, the Soviet Union is perceived as a political entity, but it consisted of republics with different historical, political and cultural

---

⁸⁰ Respect and trust are earned by performing certain duties and meeting the expectations of the other partner, ensuring stability, peace, etc.

⁸¹ Hekma, Giambi (eds.), *Sexual Revolutions*.

experiences and traditions, in which even the same Soviet policy could have different effects, so even in the Soviet Union itself (at least in theory) it might make sense not to talk about one, but several different (simultaneous) transformations of sexuality. This is especially evident in the above-mentioned differences in the number of abortions comparing Lithuania and other republics of the USSR. Finally, not only political but also economic and social differences between the USSR and Western capitalist countries determined the peculiar development of sexuality.

Soviet policy on gender, family, and sexuality, previously described as having two mobilizations and one manoeuvring phase, if it sought to transform society as a whole, had very different effects on its individual groups. With regard to the case of Lithuania, it is worth emphasizing once again that until 1940 there was a fundamentally different model, similar to the Western one, of modernization with a much slower inclusion of women in the labour market than in the USSR, a more conservative concept of the family – the society did not experience economic mobilization of women and more liberal Soviet transformation phase. As a result, the then conservative policy of the USSR had a partially opposite effect here – economic mobilization could have been more significant than the pronatalist goals that the Soviet government was more concerned at the time. The economic mobilization of women started only since 1944 in Lithuania, which began to fundamentally change gender relations in Lithuania. Thus, even conservative (given the recent past of the USSR) processes could have had a liberalizing effect here (at least to shake up traditional norms, if not yet behaviour). For example, the possibility of judicial divorce emerged (albeit difficult to implement), which was almost non-existent in interwar Lithuania, and the employment of women significantly accelerated.

The emerging economic and sexual mobilizations that began to shift traditional norms of family, gender, and sexual behaviour and, over time, created more and more contradictions, tensions, and conflicts in society, both within one gender group and between the sexes. The wave of sexual mobilization that followed economic mobilization did not abolish the previously enshrined statutory gender equality. The surviving economic mobilization of women modernized their role, and the sexual mobilization supported the traditional role of the mother more and more.⁸²

---

⁸² Soviet motherhood was not modern because it did not form a symmetrical relationship with the man in the family.

And after the liberalization of 1960's there was a clear tendency to support pro-reproductive trends, but instead of mobilization, it used elements of maternal privilege: maternity, post-natal and maternal leave were increasingly extended, as well as other privileges for mothers. And such tendencies further intensified after the resolution of the Central Committee of the LCP in 1981 on the improvement of the demographic situation in Soviet Lithuania.⁸³ Measures provided there (the possibility for women with children to work part-time and part-week, on rolling shifts, extended maternal leave, etc.) large gap in women's inequality with men. This conflict of women's roles, caused by two mobilizations, manifested itself in everyday life as a phenomenon of "double burden". However, even the phenomenon of "double burden" already widely described in historiography does not cover all sources of tension in women's cultural and social roles, as this tension was rising not between two roles, the working woman and the mother, but between the three, as their growing cultural capital increased their cultural awareness, which does not allow the Soviet woman to be portrayed only as a victim of the above-mentioned "double burden".⁸⁴

Meanwhile, in regard to men, there was little change in State policy since the introduction of sexual mobilization. Until the 1980s men were essentially pushed out of the family institute, made either completely irresponsible for the family (children), or made mere maintenance payers. Apart from the material supporter, the state did not propose any other models of masculinity in the family (as women were offered worker's and social worker's role outside the family) that would allow men to contribute to the upbringing of children as well. On the contrary, men were even pushed out of the family by legal means (e.g., only the mother could take leave due to the child's illness). Thus, the state did not try to create a more liberal family model even by liberalizing other areas. In principle, it can be

---

⁸³ "Resolution of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and the Council of Ministers of the Lithuanian SSR" On Measures to Increase State Support for Families with Children and to Improve the Demographic Situation in the Republic," *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, No. 16 (1981): 446–456. It reflected a similar union resolution.

⁸⁴ Yulia Gradszkova, "Women's Everyday Life in Soviet Russia: Collecting Stories, Dealing with Silences and Exploring Nostalgia," in *The Soviet Past in the Post-Socialist Present: Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies*, eds. Melanie Ilic, Dalia Leinarte (New York, London: Routledge, 2016), 48.

argued that men were dominated by economic mobilization for work, military activity and state governance, while their sexual mobilization was only an additional manipulation of their role in promoting reproduction. From the 1970s intensified attempts in the press to involve men in the family. For example, magazine for youth *Jaunimo Gretos* constantly published articles and discussions about everyday life and problems of the young couples with such advices, from 1977 there was constant rubric “Together” for such texts. Magazine *Šeima* for families employed another strategy – a lot of publicity articles depicting idealized portraits of the fathers in their families and emphasizing importance of father to spouse and children.⁸⁵ Even in a book for youngsters “Be a man!” there were multiple morals that no work is solely a man’s work or a woman’s works at home.⁸⁶ These tendencies were somewhat at odds with economic mobilization of men and therefore had little effect in changing informal gender inequality.⁸⁷

Looking at gender relations, this situation created not so much a contradiction between the roles of men (worker and father) as more of a contradiction between men as compared to women. In addition, the state promotion of men’s irresponsibility created tensions with increasing woman’s responsibility to the family and thus encouraged conflict between them. The discrepancy between the declared gender equality and reality also increased tension, as the role of woman and mother being the most important family members was clearly distinguished in the family, whereas in society and workplace gender inequality and traditional gender roles were not opposed. Attempts to “return” women to the family in the late Soviet era did not coincide with their changed situation and self-awareness, and the double burden at work and in the family increased women’s dissatisfaction and fatigue.

Conclusions: Sexual Civil War Instead of Sexual Revolution?

The transformation of sexuality in Soviet Lithuania did take place, but its scale, depth, and speed varied greatly in various fields. In this case, it is impossible to talk about any entirely fulfilled implications of the concept

---

⁸⁵ For example, J. Ramoškienė, “Tėvas,” *Šeima*, No. 1 (1973): 12–15.

⁸⁶ S. Gričiuvienė, *Būk vyras!* (Vilnius: Mintis, 1971), p. 90–92, 100–104 etc.

⁸⁷ Vladas Gajdis, *Sem’ja v Litovskoj SSR (social’nyj i demograficheskij aspekty)* (Vilnius: Litovskoe obshhestvo družby i kul’turnoj svyazi s zarubezhnymi stranami, 1986), p. 23–24.

of sexual revolution. The changes were not abrupt, and those that seemed abrupt could hide a process that had begun a long time ago or return to previous tracks after a short period of time. The changes were not radical, as neither state policy, nor human behaviour, nor cultural norms became truly modern. On the contrary, both inconsistent and contradictory state policies and people's attitudes and views, as well as social and economic characteristics of society, often hindered, restricted or distorted the development of modern norms. Change brought relative freedom, but it was always fairly limited, so there can be no talk of real freedom. We should not talk about modern norms that replaced traditional ones, but about their protracted or stuck confrontation – what has been the norm from earlier times, typically does not give in to modernization so easily, and there are also conservative manifestations of state policy, which was implementing traditional norms.

Therefore, after abandoning the concept of sexual revolution, we should look for a more accurate name for the sexual transformation that took place in Soviet Lithuania, and perhaps throughout the USSR, and in other countries with a complicated history of sexual change. At the beginning of this article we suggested the concept of sexual mobilization. It helps to clearly identify and understand the logic of the Soviet state's family, gender and sexual behaviour policies, to separate goals from measures, to deconstruct the constructs of Soviet ideology (for example, what was declared “women's emancipation” should be seen as their economic mobilization). However, the concept of sexual mobilization does not cover all the processes and phenomena of sexual transformation, but only highlights the role of the state, its nature and, in part, its impact on society. Therefore, it cannot change the concept of the sexual revolution either.

This requires a concept that reveals the different speeds, heterogeneity, incompleteness, contradictions and especially conflicts of the processes. Therefore, just as sexuality research deals with the interaction and overlap of different discourse traditions,⁸⁸ the transformation process can also be seen not as a finite process in which one type of norms and patterns of behaviour are displaced by others, but as a kind of long-term coexistence with various forms of interaction. As we have shown in this article, these interactions were by no means always smooth and non-conflicting.

---

⁸⁸ David H. Halperin, *How to Do the History of Homosexuality* (London: The University of Chicago Press, 2002), 108–110.

The overlapping of modern norms and behaviours with traditional norms and behaviours at the political, social and cultural level has been extremely difficult, causing conflicts between traditional and modern norms both in state-society relations and in different groups (gender), within each group and finally within each individual person (the person himself does not necessarily reflect reality as a conflict, taking modern action, but adhering to traditional values). Both the contradictorily programmed state policy and the diversity of society's own attitudes suggest that both traditional and modern norms shone more or less clearly in the palimpsest of Soviet-era sexuality, with not one of them clearly replacing the other.

In this context, a more precise concept could be not the sexual revolution but sexual civil war. This concept points to the opposite implications than the sexual revolution. If in the first case the changes are sudden, then in this case they are elongated and viscous: they take place slowly, inconsistently, not necessarily in one direction (the process can change direction and, for example, start to return to the previous situation). The radical change of the sexual revolution, in which previous norms, values, attitudes, or behaviours are irreversibly pushed out by new norms, values, attitudes, or behaviours, here is replaced by a long, usually conflicting interaction between the old and the new (tradition vs. modernization, conservatism vs. liberalism, etc.). This conflicting interaction, which can take the form of both the clash of direct norms or forms of behaviour and their overlapping or entrenching in separate social and cultural groups, is not only a temporary, albeit unavoidable, stage, as in case of a revolution, but a peculiar *modus operandi* of sexual transformation. Therefore, the transformation is taking place, but by following a completely different logic as compared to that during the revolution. The concept of sexual civil war refers precisely to a kind of stalemate in such a state where the forces are distributed approximately evenly between the different sides and neither side is clearly winning. It does not eliminate the dynamics of the processes themselves, that changes are happening, only they are highly complicated and do not necessarily end in a complete change in the state of society, a dramatic transition to a new reality. Finally, the changes in the concept of sexual civil war are not homogeneous, as different sides could lead on different front lines, without a clear winner, without a clear loser. In short, the concept of sexual civil war does not stress on the changes, but a particular conflict in the process of a transformation of sexuality.

The concept of sexual civil war basically speaks of a protracted and complicated process of transition from one sexuality, gender and family model to another, which is considered a “crisis” from the perspective of traditional values and modern values respectively – “backwardness” which is necessary to overcome. In reality, however, this should be seen neither as a “crisis” nor as a “backwardness”, but as a complication of a protracted transition period, which in the case of Soviet Lithuania was later moved, but by no means ended by political change of 1990 when Lithuania regained independence.

The Soviet Union was made up of politically, culturally and socially very different republics over a relatively long historical period. Some of them underwent Western modernisation and were then occupied by the Soviets, while others essentially experienced only a rapid Soviet version of modernisation. Some republics experienced both waves of mobilization, while others experienced essentially only one. On the other hand, they were also shaped by common Soviet policies and the attempt to homogenise Soviet space, often without regard to local particularities. All this suggests that the changes in sexuality in other Soviet republics were no less, and sometimes even more, complicated than in Soviet Lithuania, and that the concept of a sexual civil war could at least be tested in the case of other Soviet republics.

Seksuālā revolūcija, mobilizācija vai pilsoņu karš: kā izprast seksualitātes padomju transformāciju? (Padomju Lietuvas piemērs)

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkots jautājums, vai seksuālās revolūcijas jēdzienu var attiecināt uz izmaiņām, kas notika seksualitātes attīstībā Padomju Savienībā. Šim nolūkam tiek analizēta situācija vienā no bijušajām PSRS republikām, Padomju Lietuvā. Raksturojot seksuālās politikas, normu un uzvedības dinamiku Lietuvā 1944.–1990. gadā, tiek parādīts, ka seksuālās revolūcijas jēdziena piemērošana ir problemātiska, un tiek piedāvāts jauns risinājums – seksuālā pilsoņu kara koncepts. Autori apgalvo, ka seksuālā pilsoņu kara koncepts atšķirībā no seksuālās revolūcijas koncepta norāda

uz pretējām sekām, proti, kara situācijā seksualitātes izmaiņas ir ilgstošas un neelastīgas, konfliktējošās tradicionālās un modernās normas un uzvedība var pārklāties vai nostiprināties atsevišķās sociālajās un kultūras grupās, radot sava veida strupceļu. Tādējādi seksuālā pilsoņu kara jēdziens akcentē nevis pašas izmaiņas, bet gan tieši konfliktu seksualitātes transformācijas procesā.

Padomju Lietuvā seksualitātes transformācija notika, taču tās mērogs, dziļums un ātrums dažādās jomās bija ļoti atšķirīgs. Šajā gadījumā nav iespējams runāt par pilnībā notikušu seksuālo revolūciju. Izmaiņas nebija pēkšņas, un tās, kuras šķita pēkšņas, varēja sevī slēpt jau sen sākušos procesu vai arī šīs pārmaiņas varēja pēc neilga laika atgriezties situācijā pirms izmaiņām. Izmaiņas nebija arī radikālas, jo ne valsts politika, ne cilvēku uzvedība, ne kultūras normas nekļuva patiesi modernas. Gluži pretēji, gan nekonsekventa un pretrunīga valsts politika un cilvēku attieksme un uzskati, gan arī sabiedrības sociālie un ekonomiskie raksturlielumi bieži vien kavēja, ierobežoja vai deformēja moderno normu attīstību. Izmaiņas atnesa relatīvu brīvību, taču tā vienmēr bija pārāk ierobežota. Nav pamata runāt, ka modernās normas bija aizstājušas tradicionālās, bet gan par to, ka moderno un tradicionālo normu konfrontācija bija ieligusi vai iestrēgusi. Kā zināms, normas, kas mantotas no agrākiem laikiem, parasti modernizācijai tik vienkārši nepadodas, turklāt valsts politikai piemita arī konservatīvās izpausmes un tā pat īstenoja tradicionālās normas.

Tādējādi, atsakoties no seksuālās revolūcijas jēdziena, būtu jāmeklē precīzāks apzīmējums seksuālajai transformācijai, kas notika Padomju Lietuvā un, iespējams, visā PSRS, kā arī citās valstīs ar sarežģītu seksuālo pārmaiņu vēsturi. Piemēram, mūsu sākotnēji ierosinātais seksuālās mobilizācijas jēdziens (koncepts) palīdz skaidri identificēt un izprast padomju valsts ģimenes, dzimumu un seksuālās uzvedības politiku loģiku, nodalīt mērķus no līdzekļiem, dekonstruēt padomju ideoloģijas konstruktus (piemēram, par sieviešu emancipāciju dēvētais būtu jāuzskata par sievietes ekonomisko mobilizāciju). Tomēr seksuālās mobilizācijas jēdziens neapver visus seksuālās transformācijas procesus un parādības, bet tikai izceļ valsts lomu, tās būtību un daļēji arī ietekmi uz sabiedrību. Tādējādi ar to nevar aizstāt seksuālās revolūcijas jēdzienu.

Šim nolūkam nepieciešams jēdziens (koncepts), kas atklāj procesu dažādos ātrumus, nevienādīgumu, nepabeigtību, pretrunas un īpaši – konfliktus. Tādējādi, tāpat kā seksualitātes izpēte ir saistīta ar dažādu

diskursa tradīciju mijiedarbību un pārklāšanos, arī transformācijas procesu var skatīt ne tikai kā ierobežotu procesu, kurā viena veida normas un uzvedības modeļus aizvieto citi, bet arī kā sava veida ilgstošu līdzāspastāvēšanu, kurā darbojas dažādi mijiedarbības veidi. Turklāt šī mijiedarbība nekad nav bijusi neproblemātiska un nekonfliktējoša. Moderno normu un uzvedības praksi pārklāšanās ar tradicionālajām normām un uzvedības praksēm politiskā, sociālā un kultūras līmenī ir bijusi ārkārtīgi sarežģīta; tā izraisījusi konfliktus starp tradicionālajām un modernajām normām gan valsts un sabiedrības attiecībās, gan dažādās (dzimumu) grupās, tāpat katrā grupā atsevišķi un beidzot – katrā individuā (pats cilvēks, rīkojoties moderni, bet pieturoties pie tradicionālām vērtībām, ne vienmēr atspoguļo realitāti kā konfliktu). Gan pretrunīgi ieprogrammētā valsts politika, gan pašas sabiedrības attieksmju daudzveidība liek domāt, ka padomju ēras seksualitātes palimpsestā vairāk vai mazāk skaidri parādās gan tradicionālās, gan modernās normas, turklāt neviena no tām tā arī viennozīmīgi nenomaina otru.

Tādā kontekstā precīzākais apzīmējums seksualitātes pārmaiņām varētu būt nevis seksuālā revolūcija, bet gan seksuālais pilsoņu karš. Kara jēdziens norāda uz pretējām implikācijām, nekā tas ir seksuālās revolūcijas gadījumā. Ja pēdējā gadījumā izmaiņas ir pēkšņas, tad seksuālā pilsoņu kara gadījumā tās ir ilgstošas un neelastīgas: notiek lēni, nekonsekventi, ne vienmēr vienā virzienā (process var mainīt virzienu un, piemēram, sākt atgriezties iepriekšējā situācijā). Seksuālās revolūcijas izraisītās radikālās pārmaiņas, kurās iepriekšējās normas, vērtības, attieksme vai uzvedība neatgriezeniski tiek izspiestas ar jaunām normām, vērtībām, attieksmi vai uzvedību, seksuālā pilsoņu kara gadījumā tiek aizstātas ar ilgu, parasti konfliktējošu mijiedarbību starp veco un jauno (tradīcija pret modernizāciju, konservatīvisms pret liberālismu utt.). Šī konfliktējošā mijiedarbība, kas var izpausties gan kā tieša normu vai uzvedības veidu sadursme, gan kā to pārklāšanās vai nostiprināšanās atsevišķās sociālajās un kultūras grupās, ir ne tikai īslaicīgs, kaut arī neizbēgams, posms, kā tas ir revolūcijas gadījumā, bet savdabīgs seksuālās transformācijas modus operandi. Tādējādi transformācija notiek, bet tā notiek, vadoties pēc pavisam citas loģikas nekā seksuālās revolūcijas situācijā. Seksuālā pilsoņu kara jēdziens tieši attiecas uz sava veida strupceļu tādā stāvoklī, kad spēki starp dažādām pusēm ir sadalīti aptuveni vienmērīgi un neviena no tām neuzvar nepārprotami. Tas neizslēdz pašu procesu dinamiku – to, ka notiek pārmaiņas,

tikai tās ir ļoti sarežģītas un ne vienmēr beidzas ar pilnīgu sabiedrības stāvokļa maiņu, striktu pāreju uz jaunu realitāti. Visbeidzot, izmaiņas seksuālā pilsoņu kara konceptā nav viendabīgas, jo dažādas puses var veidot dažādas frontes līnijas, kur neredz ne skaidra uzvarētāja, ne skaidra zaudētāja. Proti, seksuālā pilsoņu kara koncepts uzsvēr nevis pašas izmaiņas, bet gan konkrētu konfliktu seksualitātes transformācijas procesā.

Seksuālā pilsoņu kara jēdziens galvenokārt aptver ilgstošu un sarežģītu pārejas procesu no viena seksualitātes, dzimtes un ģimenes modeļa uz citu, kas no tradicionālo vērtību viedokļa tiek uzskatīts par “krīzi” un no moderno vērtību viedokļa – par “atpalcību”, kas jāpārvar. Taču patiesībā šis process nav jāuztver ne kā “krīze”, ne kā “atpalcība”, bet gan kā sarežģījums ieilgušā pārejas periodā, ko Padomju Lietuvas gadījumā vēlāk gan iekustināja, bet tomēr pārtrauca 1990. gada politiskās pārmaiņas, kad Lietuva atguva neatkarību.

Padomju Savienību salīdzinoši ilgā vēstures periodā veidoja politiski, kultūras ziņā un sociāli ļoti atšķirīgas republikas. Dažas no tām bija piedzīvojušas Rietumu modernizāciju, bet pēc tam tās okupēja padomju vara; savukārt citas piedzīvoja strauju padomju modernizācijas versiju. Dažas republikas piedzīvoja abus mobilizācijas viļņus, bet citas piedzīvoja tikai vienu. Turklāt tos veidoja arī kopējā padomju politika un mēģinājums homogenizēt padomju telpu, bieži vien neņemot vērā vietējās īpatnības. Tas viss liek domāt, ka izmaiņas seksualitātē citās padomju republikās bija ne mazāk sarežģītas un dažkārt pat sarežģītākas nekā padomju Lietuvā un ka seksuālā pilsoņu kara koncepta skaidrojošo potenciālu varētu pārbaudīt, pētot seksualitātē notikušās izmaiņas arī citās padomju republikās.

Atslēgvārdi: seksualitāte, seksuālā revolūcija, seksuālā mobilizācija, seksuālais pilsoņu karš, padomju Lietuva.

Klumbys, Valdemaras

*PhD, Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte, Lietuva /
Vilnius University, Faculty of History, Lithuania*

Vaiseta, Tomas

*PhD, Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte, Lietuva /
Vilnius University, Faculty of History, Lithuania*

Daina Bleiere, Daiga Dupate, Juris Salaks

Kara medicīnas ārstu–rezervistu sagatavošana padomju armijas vajadzībām Rīgas Medicīnas institūtā 1950.–1991. gadā (atmiņās un dokumentos)

Anotācija

Pētījuma¹ mērķis ir, konfrontējot bijušo studentu atmiņas ar arhīvu un preses dokumentu liecībām, aplūkot Rīgas Medicīnas institūta (Rīgas Stradiņa universitātes nosaukums no 1950. līdz 1990. gadam) Kara katedras darbību, ietekmi uz topošo mediķu sagatavošanu un studentu pretošanos militārajai apmācībai. Kara katedra Rīgas Medicīnas institūtā pastāvēja no 1951. līdz 1961. gadam un no 1968. līdz 1991. gadam. Tās uzdevums bija sagatavot mediķus – Padomju armijas rezerves virsniekus (pārsvarā iespējamā kara gadījumam).

Lai gan formāli Kara katedra bija Rīgas Medicīnas institūta struktūrvienība, institūta vadība tās darbību nespēja ietekmēt, jo katedra atradās PSRS Aizsardzības ministrijas pakļautībā. Nodarbības notika krievu valodā, tās bija ideoloģizētas, obligātas visiem studentiem. Mēģinājumi izvairīties no Kara katedras nodarbībām vai ignorēt tās prasības tika sodīti. Smagākais sods bija izslēgšana no institūta, bet varēja izmantot arī citus ietekmes līdzekļus. Tā 1961.–1963. gadā vairākus desmitus absolventu piespiedu kārtā nosūtīja dienēt par kadru virsniekiem līdz izdienas vecuma sasniegšanai. Vismaz dažiem no viņiem tas bija sods par protestēšanu pret militāro dresūru un sadzīves apstākļiem militārās apmācības vasaras nometnēs.

---

¹ Dainas Bleieres pētniecību finansē Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta Bāzes un snieguma finansējuma projekts “Latvijas teritorijas kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (ZD2015/AZ85).

Rezerves virsnieku sagatavošana Kara katedrā atbrīvoja studentus no vispārējā obligātā karadienesta. Šis princips tika pārkāpts 80. gados, kad studentus iesauca armijā pēc 1. kursa, bet pēc studiju atsākšanas viņi bija spiesti atkal apmeklēt Kara katedras nodarbības. Sākot ar 1988. gadu, Rīgas Medicīnas institūta studenti pieprasīja mainīt Kara katedras darbības stilu un saturu, taču līdz pat Latvijas neatkarības atgūšanai izdevās panākt tikai minimālu PSRS aizsardzības resora piekāpšanos.

Atslēgvārdi: militārā apmācība, militarizācija, padomju ideoloģija, kara medicīna, Rīgas Medicīnas institūts.

Ievads

Medicīnas studentu sagatavošana par rezerves virsniekiem tika ieviesta 1947. gadā, kad Medicīnas fakultāte pastāvēja Latvijas Valsts Universitātē (LVU) un no LVU Kara katedras nodalīja Kara medicīnas katedru.² Šo nosaukumu katedra no 1950. līdz 1955. gadam saglabāja arī Rīgas Medicīnas institūtā (RMI). Pēc tam to sauca par Kara katedru. Taču no 1961. līdz 1967. gadam kara katedras PSRS augstskolās tika likvidētas. Pēc atjaunošanas 1968. gadā RMI katedra darbojās ar iepriekšējo nosaukumu, bet savas pastāvēšanas pēdējā posmā (1990.–1991. gadā) – ar nosaukumu Kara un katastrofu medicīnas katedra.³

Lai gan formāli Kara katedra bija institūta struktūrvienība, faktiski tā bija pakļauta PSRS Aizsardzības ministrijai, tāpēc RMI un LPSR Veselības aizsardzības ministrijas arhīva fondos tās darbība ir atspoguļota fragmentāri, jo dokumenti par tās darbību atrodas PSRS Aizsardzības ministrijas fondos Krievijas arhīvos. Gandrīz nav arī publicētu pētījumu par kara katedru darbību PSRS civilajās augstskolās un it sevišķi medicīnas profila augstskolās, kas dotu skaidru priekšstatu par rezerves virsnieku darbības sagatavošanas kopējo kārtību Padomju Savienībā.

---

² Arnis Vīksna, “Profesors Pauls Stradiņš un viņa dekāna darbības laiks LVU Medicīnas fakultātē,” *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 55. sēj., Nr. 3./4. (614./615.) (2001): 89.

³ Jānis Vētra, sast., “Kara medicīnas katedra”, no *No universitātes līdz universitātei: Rīgas Stradiņa universitātes akadēmiskās darbības vēsture dokumentos un atmiņās* (Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2010), 501.

Raksta tapšanas laikā, 2023./2024. m. g. rudens semestrī, RSU uzsāka kursa “Militārās medicīnas pamati” integrēšanu studiju programmā “Medicīna”. Šī programma būtiski atšķiras no padomju laikā apgūstamās, kas idejiski bija balstīta padomju ideoloģijas un kara propagandā.

Izpētes pakāpe un avoti

Džūliens Kūpers, viens no pirmajiem pētniekiem, kas ir mēģinājis aprakstīt PSRS civilo augstskolu attiecības ar militāro apmācību, 1989. gadā atzīmēja, ka problēmas izpēti bremzē “pārsteidzošais publicēto materiālu trūkums”.⁴ PSRS presē 80. gadu beigās tika publicēti kritiski materiāli par militāro jomu un tās attiecībām ar augstskolām, kas padarīja iespējamu Kūpera pētījumu, kā arī Stīvena V. Popera (*Steven W. Popper*) ekonomiski demogrāfiskais pētījums, kurā aplūkota studentu iesaukšana armijā 80. gados.⁵ Tomēr arī pēc Padomju Savienības sabrukuma būtisks progress problēmas izpētē nav vērojams. Neliels ieskats problēmas vēsturē sniegts Aleksandra Abramova publikācijā.⁶

Arī Latvijā vēsturnieki līdz šim tikai fragmentāri ir pievērsušies tam, kā notika rezerves virsnieku sagatavošana augstskolā, kā mainījās PSRS militārā resora politika un intereses. Lai gan kara katedru darbība ir aplūkota dažās atmiņu publikācijās,⁷ sistemātisku pētījumu nav. Arī par Kara katedras darbību RMI ir zināms ļoti maz. Tās pirmsākumi ir meklējami laikā, kad Medicīnas fakultāte atradās LVU sastāvā, un ieskatu tajos sniedz Arņa Vīksnas publikācija.⁸ Neliels apraksts atrodams Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) izdotajā grāmatā “No universitātes līdz universitātei”,⁹ pa kādai rindkopai var atrast RMI absolventu izdotajos memuāros.¹⁰

Arī RSU muzejā informācijas par Kara katedras darbību apkopotā veidā ir ļoti maz. Muzeja krājumā ir vairākas fotogrāfijas. Jāatzīmē dažas informatīva rakstura publikācijas laikrakstā “Padomju Mediķis” – 70. un

---

⁴ Julian Cooper, “The striking scarcity of published evidence” in *The Military and Higher Education in the USSR* (The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1989) Vol. 502, Issue 1, March, p. 108.

⁵ Steven W. Popper, *The Economic Cost of Soviet Military Manpower Requirements* (Santa Monica, CA: RAND, 1989).

⁶ A. N. Abramov, “Fakultet voennogo obucheniiia v grazhdanskom vuze,” *Vestnik NNGU*, Vyp. 1(5) (2004): 28–41.

⁷ Par studentu apmācību Rīgas Politehniskā institūta Kara katedrā 70. gados: Viktors Strunskis “Kā mani par virsnieku taisīja,” *Latvija Šodien*, nr. 10 (1. janvāris, 1982): 1–7.

⁸ Arnis Vīksna, “Profesors Pauls Stradiņš un viņa dekāna darbības laiks LVU Medicīnas fakultātē,” 87–98.

⁹ Jānis Vētra, sast., “Kara medicīnas katedra,” 501–502.

¹⁰ Piemēram, Ivars Siliņš, *Mans gājiens. Profesora Ivara Siliņa atmiņas* (Rīga: Skaldus raksti, 2016), 36.

80. gadu pirmajā pusē ir publikācijas par studentu dalību Kara katedras organizētajos pasākumos, piemēram, ikgadējā RMI olimpiādē “Dzimtenes sardzē” (*Na strazhe Rodiny*), kas veltīta uzvarai pār Vāciju t. s. Lielajā Tēvijas karā.¹¹ Preses materiālu skaits jūtami pieauga 1988.–1989. gadā, kad Latvijas augstskolu, to skaitā arī RMI, studenti uzsāka cīņu par kara katedru apmācības sistēmas reformēšanu un/vai likvidāciju. Būtiski ir tas, ka tieši šā laika raksti atšķirībā no slavējošajām agrāko gadu publikācijām sniedz samērā daudz informācijas ne tikai par studentu prasībām, bet arī par reālo kara katedru darbību.

Atsevišķus dokumentus par Kara katedras darbību var atrast Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) Rīgas Stradiņa universitātes / Rīgas Medicīnas institūta fondā Nr. 507, taču tie neaptver visu katedras darbības laiku, it sevišķi to var teikt par 50. un 60. gadiem, un ir fragmentāri arī saturiskā ziņā. LPSR Veselības aizsardzības ministrijas dokumentācija (1022. fonds) sniedz samērā labu ieskatu studentu obligātās pēcdiploma sadales organizācijā un procesā, tajā skaitā arī par PSRS Aizsardzības ministrijas rīcībā nodoto absolventu skaitu. Ministrijas kolēģijas sēžu protokoli liecina, ka tā tikai retumis apsprieda ar militāro resoru saistītus jautājumus – acīmredzot tie neietilpa ministrijas kompetencē.

Nemot vērā dokumentu bāzes nepilnības, problēmas izpētē īpašu nozīmi iegūst RMI bijušo studentu atmiņas. Tā kā publicēto atmiņu skaits ir neliels, tika intervēti augstskolas absolventi, fokusējoties uz tiem, kuri beidza RMI ap 1960. gadu. Aptaujāti 10 bijušie studenti. Viņu liecības skaidroja arhīvu dokumentus, ļāva izprast Kara katedras īpašo vietu un lomu studentu apmācības procesā (1. attēls), studējošo attieksmi pret militāro apmācību, kā arī vispārējo politisko gaisotni RMI un vadības lomu ideoloģisko konfliktu nogludināšanā. Atmiņas ne vienmēr ir precīzas, it sevišķi saistībā ar atsevišķu notikumu hronoloģiju. Atmiņu autoriem bieži nebija pietiekamu zināšanu par notikumu politisko un administratīvo kontekstu. Šo trūkumu vismaz daļēji palīdz novērst atmiņās minēto faktu konfrontācija ar pieejamajiem arhīva un preses materiāliem.

Pētījuma mērķis ir aplūkot RMI Kara katedras darbību, militārās apmācības ietekmi uz topošo mediķu sagatavošanu, uz viņu integrāciju padomju sistēmā, kā arī studentu pretošanos militārajai apmācībai.

---

¹¹ “Khoroshaia tradiciia,” *Padomju Mediķis*, 31. oktobris, 1974, 2.

1. attēls. Militārās mācības nodarbība RMI studentiem, domājams, Padomju bulvārī 14, Rīgā, 20. gadsimta 70.–80. gados. RSUMz 238/212

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tika analizēti un konfrontēti ar arhīvu un preses dokumentu liecībām vairāki bijušie studentu pieminētie konflikti 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā, kas deva iespēju dziļāk izprast, kā studenti uztvēra rezerves virsnieku sagatavošanu padomju bruņoto spēku interesēs un kā militārā apmācība ietekmēja viņu pašu likteni.

Ierosme pētījumam un atmiņu kritiska analīze

RSU Vēstures muzejā 2021. gada jūnijā vērsās Zigurds Kalmanis no biedrības “Aleksandra Pelēča lasītava” Talsos. Viņš interesējās par RMI 1961. gada izlaiduma fotoattēliem, kas glabājas RSU muzeja krājumā, jo gatavojās izdot bijušā Talsu novada ārsta Jāņa Zviedrāna (01.10.1935.–19.11.2020.) memuārus. J. Zviedrāns no 1955. līdz 1961. gadam studēja RMI Ārstniecības fakultātē (mūsdienās – RSU Medicīnas fakultāte). Z. Kalmanis RSU Vēstures muzejā iesniedza J. Zviedrāna 2005. gadā paša rakstītas īsas biogrāfijas (uzziņas) kopiju, kurā bija teikts: “1959. gadā ieskaitīts buržuāziskajos nacionālistos, pāraudzināšanai kopā ar 22 absolventiem “labprātīgi” mobilizēts padomju armijā medicīnas dienesta virsniekos 25 gadu garumam [garumā – *aut.*]” (2. attēls.).

Uzruna

Jānis Zviedrāns, dzimis Ilkstenes apriņķa Bebrīņu pagastā
"Scaijņos" 1835. gada 1. oktobrī - latviski zemnieku ģimenē un
Kārlis Zviedrāns ģimenē.

Izglītība: Bebrīņu 7-gadīgu skola, Ilkstenes l. vidusskola,
Rīgas medicīnas institūta vispārējās ārstniecības fakultāte.

1959. gadā iecelšs tās būvnieciskajās nodaļās, paraudzi-
nāšanai kopā ar 12 absolventiem "laborātorij" mobilizētā padomju
armijas medicīnas dienesta vienībās 22 gadu garumā.

Ļēnests bija Arhangeloskas guberņa, Tšaķogorcas tuvinā,
beidzot 7-gadījumā 1965. gada maijā izdevās pārcelties uz
karagūsteku dzīvotājs Talsos. Pararēģis tika atkārtoti Talsu
rajona centrālajā slimnīcā kvalifikācijas noturēšanai nolūkā.
1981. gada 13. augustā pensionēti. Divpadsmit gadu
bijis ārsts Talsu slimnīcā, kopš 1995. gada dubults
pensionārs.

Neizspaidījās veids, divi vien bezdarbība, atjaunot
skolas skolotāju Emma Indāne un Anna Smagare atstātās
"arstnieka" tūlīt. Tapa apraksts par Talsu slimnīcā,
ārstiem - kolēģiem, Talsu novada aptiekām un dozi
citi. Katrums iegūt arstnieka slavu nebija, šādas
radējās mekas un daļas publicācijā sagādāja miniatūru
kristiņu krustceļu.

Par mākslas pasauli gaumes kopšanu esmu patācīgs skolotā-
jiem Pēterim Indānam, Voldemāram Kažokam, Emma Indānei,
Annai Smagarei, Scaijlītei Sprīnei, Rīgas medicīnas

institūta Nemātes fizioloģijas katedras docenti Alīnei Pavlei,
profesoram Aleksandram Brezīnam, Latvijas Nacionālās operas
solistiem Artūram Vanaganam, Arnoldam Jekobsonam, koncertmā-
ksīnei Maijai Pūdelei un nedrīšā veids balētniektari, beļevīnai,
balētniektari Helēnai Tanjjevai - Biznīcei.

2005. gada 10. oktobrī

2. attēls. RSU muzejam iesniegtā Jāņa Zviedrāna biogrāfijas
(uzziņas) kopija. RSUMz 492

Citētais biogrāfijas fragments izraisa uzreiz vairākus jautājumus.

Pirmkārt, vai ir kādas liecības par to, ka J. Zviedrāns un viņa kolēģi tika uzskatīti par buržuāziskajiem nacionālistiem, vai arī šis apzīmējums jāsaprot metaforiski kā norāde uz to, ka viņu politiskā lojalitāte tika apšaubīta? Jāatceras, ka tas bija laiks, kad pēc nacionālkomunistu sagrāves 1959. gada jūlijā buržuāziskā nacionālisma birka tika piekarināta daudziem, kas izrādīja jebkādu neapmierinātību ar padomju režīma politiku Latvijā.

Otrkārt, vai patiešām RMI absolventus varēja pēc institūta beigšanas iesaukt armijā uz 25 gadiem?

Treškārt, vai ir runa par kādu konkrētu incidentu, kas noticis 1959. gadā?

Uzsākot izpēti par šo “buržuāzisko nacionālistu lietu” RMI, konstatējām, ka RSU nav arhīva dokumentu par incidentiem saistībā ar Kara katedru 50. gadu otrajā pusē un 1960. gadā. Tomēr izdevās noskaidrot, ka sadursmes ar Kara katedru, kā arī ar militārajām mācībām saistīti incidenti ir bijuši. Tā laikrakstā “Padomju Mediķis” 1959. gada 29. decembrī ir teikts:

“Komjaunatnes komitejas š. g. 14. decembra sēdes darba kārtībā bija vairāki, tā sakot, lieli jautājumi. [...] VI kursa studenti O. Bieziņš un K. Rudzāts bija nepiedienīgi uzvedušies vilcienā, atgriežoties no speciālo mācību nometnes. Viņu pārkāpumu jau nosodīja kursa birojs, izsakot stingru rājienu un dodot abiem komjaunatnes uzdevumu.”¹²

Lietas apstākļus plašāk izklāsta 1960. gada absolvents, pensionētais ārsts Artūrs Henkels:

“Mūsu kursam tā sauktie sbori¹³ Padomju Armijā notika 1959. gada vasarā Bēnē, Dobeles rajonā. Atpakaļceļā vilcienā daži kursa biedri dziedāja “Zilo lakatiņu”, kas bija latviešu leģionāru dziesma, tādēļ PSRS aizliegta. Tas nebija gājis secen kādam, kurš bija tā saucamais ziņu pienesējs. Iespējams, ka tas bija Uldis Goba no Ērgļiem, kurš sāka studēt vienu gadu pirms manis, bet beigās nonāca mūsu kursā. Gobam iepriekš bija nepatīkšanas ar to, ka, būdams vasaras praksē Ērgļos, nejauši “nogulēja” braucienu uz sboriem, jo bijis iedzēris. Viņu no studijām par šo pārkāpumu atskaitīja. U. Goba izdomāja, ka brauks uz Maskavu, uz ASV vēstniecību lūgt atļauju studijas

¹² “Komjaunatnes dzīves hronika,” *Padomju Mediķis*, 29. decembris, 1959, 3.

¹³ *Sbori* (krievu val.) – gatavošanās, pulcēšanās.

turpināt ASV. Ticis tur pie vēstnieka un atļauju saņēmis. Pēc tam devies uz ēdnīcu ieturēties, bet tur piesēdušies klāt divi krievi, kas uzsākuši sarunu, piedāvājuši iedzert un izprovocējuši kautiņu. Par to U. Gobu apcietināja un piesprieda divu gadu cietumsodu. Taču jau pēc gada viņš atgriezās Latvijā un atsāka studijas RMI, nonākot manā kursā. [..]

Kādas soļošanas reizē¹⁴ jautāju viņam, kā viņš ticis tik sveikā cauri no cietuma un atkal uzņemts RMI? Viņš paskaidroja, ka tas par nopelniem cietumā, jo tur strādājis par “šinderi”¹⁵. [..] Šo jautājumu pārcilājām ar dažiem kursa kolēģiem pēc notikušā fakta. To, ka viņš savervēts kā ziņu pienesējs, apliecina tas, ka viņu “apžēloja”. Jādomā, ka viņš nesaprata, ka tas viņa sirdsapziņai būs tik grūti un ka varēs čekistiem formāli melst kādus niekus. [..]

Notika kursa studentu sapulce, kurā kāds čekists nosodoši izklāstīja situāciju diezgan garā runā un ierosināja izlemt jautājumu, vai nu mūsu dziedātājus izslēgt no RMI vai nodot tautas apspriešanai avīzēs. Par studentu “pāraudzināšanu” uzstājās mūsu kursa komjau-natnes sekretārs Herberts Zandersons, un kaismīgu runu teica Mārtiņš Rempe – komjaunatnes komitejas loceklis [RMI 1961. gada absolvents – *aut.*]. Tomēr laimīgā kārtā nekādu represiju vai izslēgšanas no augstskolas nebija. [..]

Uldi Gobu kā ķirurgu pēc absolvēšanas nozīmēja darbā Aizputē, kur viņš nostrādājis tikai divus gadus, jo izdarīja pašnāvību pakaroties.”¹⁶

RMI partijas pirmorganizācijas slēgtajā¹⁷ sapulcē 1960. gada 14. janvārī apsprieda Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas slēgto (*zakrytoie*) vēstuli par sabiedrības lomas paaugstināšanu cīņā ar noziedzību un sabiedriskās kārtības pārkāpumiem. Bijušais Kara katedras vadītājs Aleksejs Čukalovskis minēja vairākus sliktos studentu un darbinieku uzvedības piemērus, to skaitā gadījumu ar studentu grupu, kuri vasaras militārajā nometnē un vilcienā dziedāja leģionāru dziesmas.

---

¹⁴ Domāta ierindas mācība kursantiem, kurā jāmācas soļot ierindā.

¹⁵ Šinderēt – strādāt par mēslu izvedēju vai atkritumu savācēju (Tezaurs.lv). Šajā stāstā tas domāts pārnēstā nozīmē – savākt ziņas par saviem cietuma biedriem un nodot tās uzraugiem.

¹⁶ Daigas Dupates intervija ar Artūru Henkelu 2022. gada 23. martā, kura glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/2.

¹⁷ Partijas organizāciju sēdes bija vai nu slēgtas, kad piedalījās tikai attiecīgajā organizācijā uzskaitē esošie komunisti, vai arī atklātas, kad varēja (nereti bija spiesti) piedalīties arī bezpartejiskie.

Viņa skatījumā īpaši slikti bija tas, ka kursa sapulcē daži studenti bija aizstāvējuši vainīgos un apgalvojuši, ka pasniedzēji vāji politiski izglītoju studentus.¹⁸ Sapulces protokolam bija pievienots “Leģionāru dziesmas dziedājušo studentu saraksts” ar norādēm, kādu institūta vadības sodu katrs no viņiem ir saņēmis. No 10 sarakstā minētajiem studentiem tikai trīs bija komjaunieši – Ilmārs Asars un “Padomju Mediķi” minētie O. Bieziņš un K. Rudzāts. Lielākā daļa tika sodīti ar rājienu, bet par lielākajiem vaininiekiem bija atzīti Jānis Paleps (viņu sodīja ar stingro rājienu), kā arī Leopolds Ozoliņš un Oļģerts Putniņš (viņiem uz diviem mēnešiem atņēma stipendiju).¹⁹

No minētajiem materiāliem izriet, ka leģionāru dziesmu dziedāšana bija notikusi ne tikai vilcienā mājupceļā no nometnes, bet arī pašā nometnē. Incidents tika uzskatīts par pietiekami nozīmīgu, lai pret vainīgajiem tiktu lietota t. s. profilakse, Valsts drošības komitejas (VDK) prakse cīņai ar pretpadomju izteikumiem un darbībām, ko izmantoja kopš 50. gadu vidus. Profilakse varēja izpausties kā pārrunas un iebiedēšana, arī vervēšana par slepenajiem ziņotājiem VDK kabinetos (Rīgā t. s. Stūra mājā) vai arī kā VDK darbinieku inspirēta publiska apspriešana darba vai mācību vietā.²⁰ Šajā gadījumā profilakse notika kursa studentu sapulcē, kaunināšanu kombinējot ar draudiem izslēgt no augstskolas un materiālus publicēt presē. Šādu publiskas kaunināšanas praksi VDK kopš 50. gadu beigām un 60. gadu pirmajā pusē lietoja samērā bieži, lai cīnītos ar “pagātnes paliekām” cilvēku apziņā un atturētu no līdzīgām darbībām nākotnē, protams, gadījumos, kad politiskais pārkāpums netika uzskatīts par pietiekami nopietnu, lai uzsāktu kriminālvajāšanu.

Artūra Henkela atmiņas deva norādi uz vēl vienu notikumu – U. Gobas (3. attēls) izslēgšanu no institūta par izvairīšanos no *sboriem*. Arhīva dokumenti – U. Gobas krimināllieta²¹ – par viņa notiesāšanu precīzē studiju biedra teikto. U. Goba 1956. gada septembrī pēc Kara katedras pieprasījuma patiešām bija izslēgts no RMI, bet uzskatīja, ka tas

---

¹⁸ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), PA-7222. f., 1. apr., 13. l., 32. l.

¹⁹ LNA LVA, PA-7222. f., 1. apr., 13. l., 39. lp.

²⁰ Edward D. Cohn, “Coercion, Reeducation, and the Prophylactic Chat: “Profilaktika” and the KGB’s Struggle with Political Unrest in Lithuania, 1953–1964,” *The Russian Review* 76, No. 2 (April 2017): 275–276.

²¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 43982. l. U. Gobas krimināllieta.

izdarīts nepamatoti, jo viņam kājas traumas dēļ bijis ārsta atbrīvojums. Kā U. Goba skaidroja pēc aresta, atbilstošos dokumentus viņš bija iesniedzis institūtā tikai augustā, jo RMI direktors Ernests Burtnieks bijis atvaļinājumā, bet kancelejā atteikušies pieņemt attaisnojošos dokumentus bez direktora akcepta.

Iespējams, U. Goba patiešām nebija laikus nokārtojis nepieciešamās birokrātiskās procedūras, taču Kara katedras prasība izslēgt viņu no institūta,²² kurai direktors bija spiests pakļauties, neskatoties uz labajām U. Gobas sekmēm mācībās un viņa sabiedrisko aktivitāti, nozīmēja pielikt punktu piecus gadus ilgajām, visai grūtajām studijām un cerībām iegūt ārsta diplomu. Turklāt U. Gobam draudēja arī iesaukšana armijā obligātajā karadienestā. U. Goba visiem spēkiem centās panākt atjaunošanu institūtā. Tā kā vizītes pie E. Burtnieka un LPSR Veselības aizsardzības ministrijā neko nedevisa, viņš vērsies ASV vēstniecībā Maskavā ar lūgumu atļaut mācības pabeigt ASV, bet nekādu atbildi nebija saņēmis. Šķiet, ka U. Gobas vērsšanās ASV vēstniecībā bija demonstratīvs žests – ar mērķi nevis reāli mēģināt nokļūt ārzemēs, bet gan pievērst savai problēmai padomju varas iestāžu uzmanību.

3. attēls. Foto no Ulza Gobas krimināllietas. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 43982. l., 8. lp. o. p.

²² RMI direktora pavēlē norādīts, ka tās pamats ir “spec. katedras priekšnieka ziņojums”. Sk. pavēles kopiju: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 43982. l., 81. lp.

U. Goba 1957. gada 29. jūnijā ieradās Maskavā, kur izklāstījis savu lietu amatpersonai, kas strādāja PSRS Augstākās padomes pieņemšanas telpās. Viņam ieteikuši vērsties PSRS Veselības aizsardzības ministrijā. ASV vēstniecībā viņš šajā reizē palīdzību nebija lūdzis. Taču 30. jūnija vakarā restorānā U. Goba alkohola reibumā iesaistījies politiskā diskusijā ar kādu vīrieti. Vai viņš tika apzināti izprovocēts, vai arī tā bija notikumu sakritība, no lietas materiāliem nav skaidrs. Armijas virsnieki, kas dzirdējuši diskusiju, bija izsaukuši milicijas patruļu un ziņojuši VDK. Nekāda kautiņa nav bijis. U. Goba arestēts un 4. septembrī Maskavā notiesāts uz diviem gadiem par pretpadomju aģitāciju. Lietā nav nekādu dokumentu par to, kur viņš izcietā sodu un kāpēc pēc gada tika atbrīvots. U. Goba tika reabilitēts 1998. gada augustā. Nav arī iespējams noteikt, vai viņš varēja būt iespējamais ziņu pienesējs.

Partijas organizācijas protokolos atbalsojās arī U. Gobas izslēgšana no RMI. Slēgtajā partijas sapulcē 1957. gada 10. janvārī viņa neierašanos militārajā nometnē institūta administrācijas pārstāvji raksturoja kā nacionālistisku uzskatu izpausmi.²³ Nav skaidrs, uz ko balstījās šādi apgalvojumi, jo incidenti, kas to apstiprināja un atspoguļojās krimināllietā, notika vēlāk. Tomēr U. Gobas gadījumu RMI administrācija 1957. gada sākumā uztvēra kā daļu no ideoloģiski nevēlamām izpausmēm saistībā ar Ungārijas revolūciju un tās apspiešanu 1956. gada oktobrī un novembrī. Jāatzīmē, ka tajā laikā valdošā zināma liberālisma gaisotnē Kara katedru atļāvās kritizēt ne tikai studenti, bet arī administrācija. Tā pulkvedis Ivans Bracslavskis 1957. gada februārī žēlojās, ka institūta direktors bieži runājot, ka vajag samazināt stundu skaitu militārajai sagatavošanai. Šādas runas dzirdot, arī studenti izdarot secinājumu, ka ar militāro apmācību nevajag nodarboties.²⁴

Kas attiecas uz J. Zviedrāna pašrocīgi rakstīto biogrāfiju (2. attēls), viņš acīmredzot ir kļūdījies. Obligātās karalauka mācības topošiem mediķiem notika pēc 5. kursa, vienu mēnesi vasaras brīvlaikā. Tā kā J. Zviedrāns RMI absolvēja 1961. gadā, speciālās mācības notika 1960. gada (nevis 1959. gada) vasarā:

““Brīvā dabā” pēc V kursa baudījām vasaras militārās nometnes jaukumus kādā nošifrētā, noslepenotā karaspēka meganovietnē Dobeles apkārtnē”.²⁵

²³ LNA LVA, PA-7222. f., 1. apr., 10. l., 7., 8., 11. lp.

²⁴ *Ibid.*, 95. lp.

²⁵ Jānis Zviedrāns, *Atkal* (Talsi: Biedrība “Aleksandra Pelēča lasītava”, 2022), 36.

J. Zviedrāns uzskatīja, ka nosūtīšana dienēt Padomju Armijā par kadru virsnieku bija saistīta ar studentu dumpošanos gan pret slikto ēdināšanu, gan militāristu pazemojošo attieksmi pret viņiem militārajās mācībās jeb speciālo mācību nometnē, sarunvalodā – *sboros*, ko organizēja RMI Kara katedra un kas notika Dobeles apkaimē:

“VI kursa martā–aprīlī 24 topošie absolventi 1961. gada buržuāziskā nacionālisma apkarošanā, iecementētie “labprātīgos” žņaugos, tapa nostatīti nevis pie “komunāru” sienas nošaušanai, bet anketu aizpildīšanai. Padomju armijas medicīnas virsnieku dienestā uz 25 gadu garumu. [...] Atklājums: galvenie dumpinieki Dobeles militār-nometnē v i s i bija laimīgajos sarakstos.”²⁶

Dienestu 25 gadu garumā piemin arī citi aptaujātie. Tas nav jāsaprot burtiski, bet gan kā metafora, kuras saknes, iespējams, ir meklējamas nostāstos par dienestu Krievijas cara armijā 18.–19. gadsimtā. J. Zviedrāna un viņa kolēģu gadījumā ar 25 gadiem jāsaprot tas, ka jaunieši tika iesaukti armijā kā kadru virsnieki, kurus no armijas atvaļināja tikai pēc noteikta vecuma sasniegšanas (parasti 50–65 gadi, atkarībā no dienesta pakāpes). Tādējādi dienesta laiks varēja būt mazāks par 25 gadiem (J. Zviedrāns atvaļinājās pēc 20 gadiem) vai arī ilgāks, ja bija sasniegta augstāka dienesta pakāpe. Situācijas dramatisms slēpās tajā apstākļī, ka studentiem, kuriem 1961. gadā obligātajā absolventu sadalē pa darba vietām piedāvāja darbu Padomju armijā, gandrīz nebija iespējams no tā atteikties. Vienīgais reālais iemesls atteikumam bija nopietnas veselības, ļoti īpašos gadījumos – arī ģimenes, problēmas.

Tā 1959. gada RMI absolvents Georgs Andrejevs, kuru pēc institūta beigšanas arī bija paredzēts nosūtīt uz PSRS Tālajiem Austrumiem – Kuriļu salām – kā kara ārstu, atcerējās:

“Nelīdzēja ne atteikšanās, ne viengadīgs bērns ģimenē – iesaukšanas komisija bija nepielūdzama savā lēmumā. [...] Sapnis par anestezioloģiju draudēja attālināties par 25 gadiem. Māca izmisums, taču talkā nāca vēl profesora Stradiņa laikā diagnosticēts veidojums padusē, kuru nu operēja, apstaroja, pētīja, līdz Rīgas kara slimnīcas ārsti bija spiesti mani “norakstīt” kā armijai nederīgu.”²⁷

²⁶ Jānis Zviedrāns, *Atkal* (Talsi: Biedrība “Aleksandra Pelēča lasītava”, 2022), 40.

²⁷ Georgs Andrejevs, “Tā, tas nu ir pateikts! Atklāta vēstule,” *Diena*, speciālizlaidums, 28. maijs, 1994, 18.

Iespējams, ka atbrīvošanu no karadienesta varēja panākt arī koruptīvā ceļā, taču lielai daļai studentu nebija atbilstošu sakaru kara komisariātos. Dienests pārsvarā bija ārpus Latvijas, nereti attālos, klimatisko un sadzīves apstākļu ziņā smagos Padomju Savienības reģionos, kultūras un sadzīves ziņā svešā vidē. Atgriezties Latvijā, pat paliekot armijas dienestā, bija sarežģīti, lai gan dažkārt tas izdevās. No armijas kadru virsniekiem pirms noteiktā izdienas laika beigām bija gandrīz neiespējami atvaļināties, izņēmumi tika pieļauti vien invaliditātes un slimības gadījumos.

J. Zviedrāns atceras, ka divi studenti esot mēģinājuši izvairīties un armijā nonākuši 22 studenti. Lai gan kāds dokuments liecina, ka Rīgas Ļeņina rajona Kara komisariāts saskaņā ar Baltijas kara apgabala direktīvu Nr. 0014297 darbam Padomju armijā 1961. gadā pieprasīja nosūtīt 37 absolventus (gan no latviešu, gan krievu plūsmas).²⁸ J. Zviedrāna atmiņās minētie skaitļi ir tuvāki Veselības aizsardzības ministrijas dokumentos minētajiem, kas galvenajos vilcienos atspoguļo sadales galīgos rezultātus.²⁹ No Ārstniecības fakultātes 290 absolventiem 1961. gadā armijā iesaukti 26 (no farmaceitiem un stomatologiem – neviens). Nav gan skaidrs, vai visus 26 absolventus iesauca kā kadru virsniekus, vai arī starp viņiem bija tādi, kas nebija izgājuši militāro apmācību un dienēja kā ierindnieki. Jāatzīmē, ka valsts plāns sadelei uz PSRS bruņotajiem spēkiem tajā gadā bija 45 cilvēki.³⁰ Kā redzams, plānotie un reālie skaitļi varēja diezgan stipri atšķirties, studentu sadales procesā tos vairākkārt korigēja.

Pēc studiju beigšanas 1961. gadā valsts sadales rezultātā J. Zviedrānu nosūtīja ārsta darbam Padomju armijas kara daļā Arhangeļskā, kas atrodas apmēram 1700 km uz ziemeļiem no Rīgas. Pēc pieciem gadiem viņam izdevās atgriezties Latvijā, bet no karadienesta atbrīvoties nebija iespējams. Viņš bija armijas ārsts kādā no PSRS karaspēka daļām, kas atradās pie Talsiem, un tur nostrādāja līdz 1981. gadam, kad devās izdienas pensijā.

Jāatzīmē, ka J. Zviedrāna kursabiedrs, RMI 1961. gada absolvents Mārtiņš Rempe intervijā apšaubīja, ka nosūtīšanu dienestam armijā ir ietekmējusi studentu dumpošanās militārajā nometnē:

---

²⁸ LNA LVA, 507. f., 1a apr., 2. l., 39.–60. lp.

²⁹ LNA LVA, 1022. f., 14. apr., 288. l., 4. lp.

³⁰ *Ibid.*, 247. lp.

“1955. gadā iestājos Medicīnas institūtā. Toreiz bija milzīgs konkurss uz mediķiem. Mēs bijām kādi 18 uz vienu vietu. Daudzas meitenes jau kuru reizi mēģināja tikt institūtā. Man izdevās uz pirmo rāvienu, kaut gan es gribēju mācīties pavisam ko citu – gribēju būt arhitekts. [...] Un Zviedrāns, visa grupa (vīrieši), nebija nekādi īpaši, bet visi bija pakļauti karaklausībai, un tie bija dažādu vecāku bērni. Man nav dokumentu, un diez vai tādus man kāds vispār rādīs, varbūt arhīvā varētu atrast, ka bija pavēlēts no augšas, ka jāuzņem zināms skaits puīšu neatkarīgi no atzīmēm, lai tad vēlāk tos visus var ņemt armijas vajadzībām.”³¹

Jautājums par centieniem palielināt vīriešu īpatsvaru studentu vidū tiks aplūkots tālāk. Taču te jānorāda uz to, ka J. Zviedrāna apgalvojums, ka viņš un viņa kolēģi esot uzskatīti par buržuāziskajiem nacionālistiem un tāpēc nosūtīti dienēt par Padomju armijas virsniekiem, ir pārspilējums. Kā buržuāzisko nacionālismu nosacīti varēja traktēt leģionāru dziesmu dziedāšanu, lielākā mērā tā varēja vērtēt atsevišķus U. Gobas izteikumus. Taču J. Zviedrāna un viņa kolēģu darbības, lai gan bija dumpīgas (īpaši bada-streiks sliktā uztura dēļ), tautasdziesmu dziedāšana un dažādas ēvergēlības nekvalificējās kā nacionālistiskas.

Nav arī nekādu dokumentāru liecību par to, ka studentu uzvedība nometnēs būtu piesaistījusi RMI vadības vai citu institūciju īpašu vērību un ka studenti būtu sodīti par savu uzvedību. Vēl jo vairāk, krievu plūsmas studenti arī solidarizējās, lai gan aicināja izturēties mērenāk (“Krievu grupas students klusi: – Pusi, nesēj vētru.”³²). Galu galā noņemnes vadība bija spiesta piekāpties. Tomēr nebūtu jābrīnās, ka Kara katedras vadība aktīvākos dumpiniekus vēlējās iekļaut armijā iesaucamo sarakstā. Tas varēja būt arī visai efektīvs līdzeklis, lai turpmāk panāktu studentu pakļaušanos Kara katedras prasībām. Vienlaikus, ja studentu uzvedība būtu uztverta kā politiska akcija, viņus noteikti nenosūtītu uz armiju par virsniekiem, jo bija svarīgas “anketas” prasības, respektīvi, viņu izcelšanās, tas, ka ārzemēs nebija radnieku, un vispār politiskā lojalitāte.

Kā liecina arhīva dokumenti, 1959. gadā Aizsardzības ministrijas rīcībā tika nodoti vien divi absolventi.³³ Lielāka studentu skaita nosūtīšana

³¹ Daigas Dupates intervija ar Mārtiņu Rempi 2022. gada 5. aprīlī, kura glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/3.

³² Jānis Zviedrāns, *Atkal* (Talsi: Biedrība “Aleksandra Pelēča lasītava”, 2022), 37.

³³ LNA LVA, PA-7222. f., 1. apr., 11. l., 99. lp.

par armijas kadru virsniekiem notika tikai 1961.–1963. gadā, un tā bija saistīta ar kadru deficītu, kas bija radies 1955.–1960. gadā vairākkārtējas liela mēroga PSRS bruņoto spēku samazināšanas rezultātā.³⁴

Ārsts radiologs, 1962. gada absolvents Edmunds Pakers liecina:

“No mūsu, 1962. gada, absolventiem 30 nosūtīja darbā Padomju armijā uz 25 gadiem. Bijām kopā pieci no Latvijas, kuri pēc absolvēšanas nonācām Minskā. Sākumā trīs mēnešus bija mācības Baltkrievijas kara apgabala hospitālī. Tālāk tad es paliku Baltkrievijā, vienu nosūtīja uz Vāciju (Gertners Andris), vienu uz Gomeļu vai Grodņu – precīzi neatceros, arī Laudiņu Jāni atstāja Baltkrievijā.

Sāku strādāt vienā no Baltkrievijas kara apgabala medicīnas sanitārajiem bataljoniem. Piecus gadus strādāju, nodienēju. Tas bija kā cietumā. [...] 1967. gadā atgriezās Latvijā, strādāju Talsos par rentgenologu. No 1976. gada – Paula Stradiņa Klīniskajā universitātes slimnīcā.”³⁵

Veselības aizsardzības ministrijas atskaites ļauj precizēt šīs atmiņas. Tās liecina, ka 1962. gadā 28 jaunos ārstus – vīriešus – nosūtīja militārajā dienestā kā kadru virsniekus,³⁶ lai gan PSRS Aizsardzības ministrijas pieprasījumā bija paredzēts pat lielāks skaits – 35 ārsti.³⁷ Rīgas Ļeņina rajona kara komisāra 1962. gada 14. jūlija vēstulē institūtam teikts, ka trīs studenti (Andrejs Lasmanis, Ingvars Žukovskis un Boruhs Freiduss) no paredzētajiem Padomju armijas kadros nav iesaukti. Iemesls nav minēts, un viens no izskaidrojumiem varētu būt tas, ka atsijāti veselības stāvokļa vai ģimenes apstākļu dēļ. Savukārt kara komisariāts lūdza aizturēt diploma izdošanu Zigurdam Zariņam, kas bija iesaukts kā kadru virsnieks, bet nebija ieradies pēc norīkojuma uz kādu kara daļu un izbraucis no Rīgas nezināmā virzienā.³⁸ Izrādījās, ka Z. Zariņš strādā Maltas slimnīcā. Ļeņina rajona kara

---

³⁴ Paļaujoties, ka kodolraķetes nodrošina valsts aizsardzību, PSRS vadītājs Ņikita Hruščovs 1955.–1957. gadā vienpusēji samazināja bruņotos spēkus par vairāk nekā diviem miljoniem cilvēku. 1958. gada janvārī – vēl par 300 tūkstošiem, savukārt 1960. gada janvārī tika paziņots par armijas samazināšanu vēl par 1,2 miljoniem, ieskaitot 250 tūkstošus virsnieku. Viljams Taubmans, *Hruščovs un viņa laikmets* (Rīga: Atēna, 2003), 384.

³⁵ Daigas Dupates intervija ar Edmundu Pakeru 2023. gada 14. martā, kura glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/1.

³⁶ LNA LVA, 1022. f., 14. apr., 292. l., 1. lp.

³⁷ *Ibid.*, 115. lp.

³⁸ *Ibid.*, 284. lp.

komisārs 27. jūlijā Maltas slimnīcas galvenajam ārstam pieprasīja nosūtīt Z. Zariņu komisariāta rīcībā,³⁹ un 31. jūlijā tika izdota attiecīga Veselības aizsardzības ministrijas pavēle.⁴⁰

PSRS Aizsardzības ministrijas pieprasījums 1963. gadā bija mazinājies – armijā tika iesaukti tikai deviņi RMI absolventi⁴¹ no 10 plānotajiem.⁴² Taču šajā gadā pēc plāna bija paredzēts iesaukt arī piecus stomatologus. Faktiski nosūtīja četrus, bet galu galā vienam izdevās atbrīvoties no armijas ģimenes apstākļu dēļ.⁴³

Kā liecina Veselības aizsardzības ministrijas atskaites par kadru sadali, turpmākajos gados atsevišķi absolventi sadalē dažkārt tika nodoti PSRS Aizsardzības ministrijas rīcībā, tomēr šķiet, ka tas notika nevis piespiedu kārtā, bet brīvprātīgi. Var pieļaut, ka tie bija absolventi, kas jau strādāja Baltijas kara apgabala medicīnas iestādēs vai arī paši bija noorganizējuši pieprasījumu, pārsvarā krievu plūsmas studenti ar izcelsmi militārajās aprindās. Jāatzīmē arī, ka 50.–60. gados tika praktizēta absolventu sūtīšana darbā ārpus Latvijas, arī uz neskartajām zemēm (*Celina*)⁴⁴ Kazahstānā, civilās aviācijas institūciju rīcībā uz PSRS ziemeļu apgabaliem, kā arī uz Baltkrieviju. Tā 1961. gadā uz neskartajām zemēm nosūtīja 13 ārstus,⁴⁵ savukārt 1964. gadā – 12 ārstus un astoņus stomatologus.⁴⁶ Piespiedu nosūtīšana darbā ārpus Latvijas 70.–80. gados netika praktizēta.

Dažkārt absolventi paši bija noorganizējuši pieprasījumus no citu republiku institūcijām vai arī aizbrauca no Latvijas, jo ģimenes apstākļu dēļ ieguva “brīvo diplomu”, t. i., tiesības iekārtoties darbā saviem spēkiem. Pārsvarā tas attiecās uz sievietēm, kas bija precējušās ar virsniekiem vai citām personām, kas strādāja ārpus Latvijas. Jāatzīmē, ka precēto studentu sadalē izšķiroša nozīme bija studentes vīra darba vietai – ne tikai mediķiem,

---

³⁹ LNA LVA, 1022. f., 14. apr., 292. l., 283. lp.

⁴⁰ *Ibid.*, 281. lp.

⁴¹ *Ibid.*, 294. l., 2. lp.

⁴² *Ibid.*, 50. lp.

⁴³ *Ibid.*, 295. l., 8. lp.

⁴⁴ *Celina* (krievu val.) – neapgūtas, neartas, bet auglīgas zemes. Tā tika saukta 50.–60. gados īstenotā PSRS valsts labības audzēšanas rajonu paplašināšanas programma 43 milj. ha apjomā, galvenokārt Kazahstānas stepēs, bet arī Pievolgā, Sibīrijā un Tālajos Austrumos.

⁴⁵ LNA LVA, PA-7222. f., 1. apr., 13. l., 58. lp.

⁴⁶ LNA LVA, 1022. f., 14. apr., 298. l., 79. lp.

bet arī citās specialitātēs strādājošajiem. Tas gan bija jāapstiprina ar izziņu, kurā vīra darba devēja institūcija apliecināja, ka viņš ir neaizstājams speciālists. Absolventu sadale notika aprīlī, bet valsts eksāmeni – jūnijā. Piemēram, 1958. gadā institūta vadība želojās, ka valsts eksāmenu laikā vai pēc tam daudzas sievietes apprecas un viņas vairs neizdodas nosūtīt uz paredzētajām vietām. Militārpersonu gadījumā vīra dienesta vietai sadalē automātiski bija prioritāte. No obligātās sadales sievietes varēja atbrīvoties arī tad, ja viņām bija nesen piedzimuši bērni. Jāatzīmē, ka ārstes – virsnieku sievas – nereti iekārtojās darbā karaspēka daļās, kurās dienēja viņu vīri, tādējādi papildinot kara mediķu skaitu.

Līdz ar to var teikt, ka lielāka skaita absolventu – rezerves virsnieku – iesaukšana armijā kadru virsnieku statusā tika praktizēta samērā neilgu laiku, taču tiem, kurus tā skāra, tā bija ļoti sāpīga, jo viņu iespējas un cerības veidot mediķa karjeru pēc saviem ieskatiem tika sagrautas vai arī viņiem nācās pielikt lielas pūles, lai no armijas atbrīvotos. Rezerves virsniekiem vīriešiem tipiskāka bija iespēja laiku pa laikam tikt iesauktiem uz mācībām 1–3 mēnešu garumā rezerves virsnieku militārajās nometnēs. Arī tās sarunvalodā mēdza saukt par *sboriem*, bet šādi iesaukumi skāra ne visus. Rezerves virsnieku iesaukumu uz apmācībām izmantoja arī tāpēc, lai patiesībā mobilizētu cilvēkus lielu katastrofu seku novēršanai, piemēram, 1986. gadā notikušās Černobiļas atomelektrostacijas avārijas gadījumā. Sākot ar 1968. gadu, rezerves virsniekus varēja uz diviem gadiem iesaukt armijā (parasti uzreiz pēc augstskolas absolvēšanas). A. Abramovs apgalvo, ka 60.–70. gados PSRS uz šādu termiņu iesauca kopumā līdz trešdaļai augstskolu absolventu,⁴⁷ tomēr iespējams, ka dažādu militāro specialitāšu virsniekiem iesaukšanas kvotas bija atšķirīgas.

Kas bija Kara katedra?

Rezerves virsnieku sagatavošana dažās PSRS augstskolās sākās jau pirms Otrā pasaules kara. Pēc kara militāro sagatavošanu atjaunoja un attiecināja uz arvien lielāku augstskolu skaitu. Īpaši plaši tas notika 70.–80. gados. Kara katedras pastāvēšana augstskolās bija sava veida privilēģija, jo tas nozīmēja, ka vīriešiem nebija jādienē obligātajā karadienestā kā ierindniekiem vai seržantiem. Kad kara katedras 1961.–1967. gadā civilajās

---

⁴⁷ A. N. Abramov, “Fakultet voennogo obucheniia v grazhdanskom vuze,” 29.

augstskolās bija likvidētas, RMI absolventus – vīriešus – iesauca armijā uz vienu gadu kā ierindniekus vai seržantus. Pēdējie, kas bija pakļauti šādam iesaukumam, bija 1971. gada absolventi. Dienesta noslēgumā bija iespēja kārtot virsnieka eksāmenu un iegūt rezerves virsnieka statusu, bet ne visi to vēlējās, un ne visiem to piedāvāja.

Kara katedras tika atjaunotas 1968. gadā. Diemžēl nav pētījumu par to, vai tas notika pēc PSRS Aizsardzības ministrijas vai Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas iniciatīvas. Abiem resoriem bija noteiktas intereses šajā ziņā. Militārais resors ar augstskolās sagatavotajiem rezerves virsniekiem varēja nosegt kadru virsnieku deficītu periodos, kad armijā bija izveidojies virsnieku trūkums. Savukārt augstākās izglītības iestādes bija ieinteresētas kara katedru pastāvēšanā pie augstskolām, jo jaunie vīrieši labprātāk stājās šādās augstskolās, lai nebūtu jādienē obligātajā karadienestā, un aizpildīja vietas arī nepopulārās specialitātēs. Astoņdesmito gadu beigās kara katedras bija apmēram pusē PSRS augstskolu.

Iepriekš citētajās M. Rempes atmiņās apgalvots, ka centienus uzņemt RMI pēc iespējas vairāk studentu – vīriešu, nereti ar sliktākiem iestājesāmenu rezultātiem nekā meitenēm, noteica militārā resora intereses (vēlēšanās sagatavot pēc iespējas vairāk mediķu ar virsnieka pakāpi kara gadījumam). Iespējams, tas bija populārs uzskats studentu vidū, tomēr dokumenti liecina, ka RMI patiešām vēlējās palielināt studentu vīriešu īpatsvaru,⁴⁸ taču tas notika nevis PSRS bruņoto spēku papildināšanai, bet gan LPSR Veselības aizsardzības ministrijas interesēs. Jāatzīmē, ka ministrija vispār nebija ieinteresēta RMI absolventu nodošanā citiem resoriem, kā arī nosūtīšanā darbā ārpus Latvijas, jo ārstu trūkums, īpaši lauku rajonos, bija hronisks. Sevišķi lielas problēmas ar ārstu skaitu bija Latgalē, piemēram, Dagdā, Maltā, Zilupē. Viens no ceļiem šīs problēmas risināšanā bija RMI absolventu obligātā sadale, saskaņā ar kuru augstskolas beidzējiem vajadzēja trīs gadus nostrādāt piespiedu kārtā tur, kur tas bija nepieciešams, nevis tur, kur absolvents pats vēlējās.

Ministrija gribēja panākt, lai RMI studētu vairāk lauku jauniešu, jo cerēja, ka vismaz daļa no viņiem vēlēšies atgriezties savās dzimtajās vietās. Tā kā laukos, īpaši attālākos rajonos, dzīves un darba apstākļi nereti bija ļoti smagi (nebija dzīvokļu, dažkārt jaunie ārsti dzīvoja slimnīcu un poliklīniku

---

⁴⁸ Sk. RMI partijas biroja protokolu 14.04.1958. LNA LVA, PA-7222. f., 1. apr., 11. l., 100.–101. lp.

telpās), bija vēlams arī lielāks vīriešu īpatsvars, taču 50.–80. gados RMI 1. kursa studentu vidū tas nepārsniedza trešdaļu. Pēc nostrādātajiem obligātajiem trīs gadiem RMI absolventi centās no nomales rajoniem pārcelties uz Rīgu vai vismaz uz lielākiem centriem, bet Veselības aizsardzības ministrija acīmredzot bija cerējusi, ka vīriešiem būs vieglāk iedzīvoties lauku rajonos. Lielāks vīriešu īpatsvars arī absolventu sadali varētu padarīt prognozējamāku, jo studentes pēdējos kursos nereti apprecējās, viņām piedzima bērni un viņu vīru darba intereses bija prioritāras, viņas nevarēja nosūtīt darbā uz attāliem rajoniem, turklāt viņas ieguva tiesības iekārtoties darbā saviem spēkiem, nerēķinoties ar ministrijas prioritātēm.

Veselības aizsardzības ministrijas 1961. gada 11. maija kolēģijas sēdes protokols apstiprina to, ka Veselības aizsardzības ministriju un RMI vadību uztrauca studentu vīriešu relatīvais trūkums un ka tās nebija ieinteresētas viņu nodošanā militārā resora rīcībā. Sēdē apsprieda jautājumu par lauku jaunatnes piesaistīšanu studijām RMI. Problēmas būtība – lauku rajonos hroniski trūkst ārstu. Kā apgalvoja ministrijas kadru daļas priekšniece Alma Girgensone, viens no iemesliem esot tas, ka RMI pirmajos trijos kursos mācoties 56 % rīdzinieku un tikai 31 % lauku rajonu iedzīvotāju.⁴⁹ Viņa aplūkoja dažādas metodes RMI studiju propagandēšanai laukos.

RMI direktors Vasilis Kalbergs norādīja: lai veicinātu uzlabojumus lauku iedzīvotāju ārstēšanā, institūta mērķis esot panākt, lai vismaz 50–60 % studentu būtu vīrieši. Taču situāciju sarežģījot tas, ka studentiem nepienākas iesaukuma atlikšana armijā.⁵⁰ RMI varot uzņemt vīriešus, bet oktobrī vai novembrī 50 % no viņiem tiks iesaukti obligātajā karadienestā.⁵¹ V. Kalbergs uzskatīja, ka problēmu varētu risināt, karaspēka daļās propagandējot studijas RMI, vēl jo vairāk tādēļ, ka izdienējušajiem iestājoties bija paredzētas priekšrocības. Savukārt 1961. gadā esot praktizēts tas, ka demobilizējamajiem dažās karaspēka daļās ir atļauts kārtot iestājeksāmenus, vēl esot armijā. Veselības aizsardzības ministrs Vladimirs Ozoliņš arī izteicās, ka situāciju sarežģījot tas, ka vīrieši, pat studējot institūtā, esot pakļauti obligātajam karadienestam.⁵²

---

⁴⁹ LNA LVA, 1022. f., 4. apr., 97. l., 99. lp.

⁵⁰ *Ibid.*, 103. lp.

⁵¹ *Ibid.*, 104. lp. Acīmredzot šāda iespēja bija saistīta ar kara katedru likvidāciju augstskolās. Mūsu rīcībā esošie arhīva dokumenti un pieejamā literatūra neizskaidro obligāto karadienesta iesaukšanas principus 1961. gadā.

⁵² *Ibid.*, 106. lp.

Taču LPSR Veselības aizsardzības ministrija un RMI vadība nekādi nevarēja pretoties PSRS Aizsardzības ministrijas prasībām. Tas ļoti skaidri izpaudās gan 60. gadu sākumā, kad, kā jau minēts, vairākus desmitus absolventu obligātās sadales sistēmā nācās nosūtīt dienestā padomju bruņotajos spēkos, gan arī 1980. gadā, kad tika ieviestas izmaiņas 1967. gada likumā “Par vispārējo karaklausību”.⁵³ Atbilstoši izmaiņām studentus pēc 1. kursa varēja iesaukt obligātajā karadienestā (kā ierindniekus) arī tajās augstskolās, kurās bija kara katedras. Šie noteikumi sāka darboties 1982. gadā un bija spēkā līdz 1989. gadam. Lai gan sākumā lauksaimniecības un medicīnas augstskolas tika saudzētas, 1984.–1988. gadā arī tās tika pakļautas iesaukumam. Tas attiecās arī uz RMI.

Šādu politiku izraisīja PSRS intervence Afganistānā (1979.–1989. gadā) un tai sekojošā starptautiskā stāvokļa saasināšanās kombinācijā ar iesaucamo skaita strauju samazināšanos (t.s. “demogrāfisko bedri”), kas sākās 1980. gadā, bet visjūtāmākā bija 1986.–1988. gadā.⁵⁴ Šī politika vēl vairāk samazināja puīšu motivāciju uzsākt studijas augstskolās, to skaitā RMI, jo iestāšanās institūtā vairs nepaglāba no karadienesta, kas bija kļuvis ārkārtīgi nepopulārs gan armijā valdošās vardarbības dēļ, gan arī tādēļ, ka pastāvēja reāla iespēja nokļūt PSRS kontingentā Afganistānā. Tā 1982. gadā starp jaunuzņemtajiem RMI studentiem bija tikai 27 % vīriešu, 1983. gadā – 30 %, bet 1984. gadā – 27,4 %.⁵⁵ Ne mazāk slikti bija tas, ka daudzi jaunieši, kas bija uzsākuši studijas, pēc dienesta armijā tās vairs neatsāka.

RMI 1983. gada absolvents Jānis Vētra atceras:

“Strādājot Traumatoloģijas un ortopēdijas institūtā, viens no mūsu laborantiem bija RMI Ārstniecības fakultātes students. Un viņu 1980. gadu vidū pēc 1. kursa iesauca uz diviem gadiem armijā. Diemžēl viņš pēc armijas vairs studentu rindās neatgriezās, bet bija ļoti apdāvināts puisis.”⁵⁶

⁵³ Ukaz Prezidijuma Verkhovnogo Soveta SSSR ot 17 dekabريا 1980 g. N 3535-X “O vnesenii izmenenii i dopolnenii v Zakon SSR “O vseobshchei voinskoj obiazannosti,” *Vedomosti Verkhovnogo Soveta SSSR*, 1980, nr. 52, 1121.

⁵⁴ Steven W. Popper, *The Economic Cost of Soviet Military Manpower Requirements*, p. 4., fig. 1.

⁵⁵ LNA LVA, 1022. f., 4. apr., 374. l., 176. lp.; 382. l., 285. lp.

⁵⁶ Daigas Dupates e-pasta sarakste ar prof. Jāni Vētru 2023. gada 30. septembrī, glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/8.

Sava veida paradoksu iezīmē RMI absolvents Juris Salaks (studēja RMI no 1979. līdz 1987. gadam):

“Manas studijas Rīgas Medicīnas institūtā sakrita ar laiku, kad ieviesa izmaiņas likumā par vispārējo karaklausību, kas atcēla augstskolu studentu neiesaukšanu armijā. Lai nenokļūtu Padomju armijā iesaucamo kārtā, man palīdzēja manas augstskolas – RMI – docētāji, kuri strādāja arī kā ārsti klīnikās. Man nebija jāizvēlas diagnoze, kas mani atbrīvotu no militārā dienesta. Lieta tāda, ka gala pārbaude vienmēr tika veikta Rīgas Kara hospitālī, kas bija PSRS Baltijas militārā apgabala galvenā medicīnas iestāde. Tur strādāja visu specialitāšu ārsti, izņemot psihiatrus. Psihisko slimību ekspertīze tika deleģēta Rīgas Psihoneiroloģiskajai slimnīcai un dispanseram. Diagnoze, kas bija jāapstiprina slimnīcas ekspertu komisijai, bija astēniskā neuroze. Jau tolaik slimnīcā bija “elites” 20. nodaļa robeždiagnozēm, kurā nebija nekādu personiskās brīvības ierobežojumu, divvietīga istaba, autogēnā apmācība un atļauja doties pastaigās ārpus slimnīcas, piemēram, uz blakus esošo Mežaparku.

Diagnozes apstiprināšana bija rūpīga, tajā piedalījās slimnīcas galvenā ārste un viņas vietniece, ārstējošās nodaļas vadītāja, psihologs un citi speciālisti. Rezultātā mana diagnoze tika apstiprināta, mani atbrīvoja no militārā dienesta saskaņā ar 8.b medicīnisko pantu – astēniskā neuroze – un varēju turpināt studijas bez bažām par iesaukumu. Biju arī pārliecināts, ka ar manu diagnozi nevajadzēs apmeklēt militārās medicīnas kursu un pēc 5. kursa nebūs jāpiedalās vasaras militārajās mācībās. Es jau tad paralēli studijām strādāju Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā, un mans šefs docents Kārlis Arons piezvanīja Kara katedras vadītājam Šeihseidovam, lai lūgtu mani atbrīvot no militārās nometnes vasarā. Atbilde un tās komentārs bija pārsteidzošs. Pulkvedis docentam Aronam norādīja, kā viņš vispār varot iedomāties, ka Juris nekļūs par virsnieku! Izrādās, ka šis 8.b medicīnas pants atbrīvo no dienēšanas armijā kā ierindniekam, bet nebija šķērslis, lai iegūtu armijas rezerves virsnieka pakāpi. Tā nu kopā ar saviem kursabiedriem devos uz *sboriem* Soveckā, kur tie notika vecajās vācu armijas kazarmās, un kļuvu par Padomju armijas medicīnas dienesta rezerves virsnieku, leitnantu.”⁵⁷

---

⁵⁷ Daigas Dupates e-pasta sarakste ar prof. Juri Salaku 2023. gada 3. oktobrī, glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/9.

Tie studenti, kas pēc dienesta tomēr atsāka studijas, arī nebija apmierināti, jo viņus neatbrīvoja no kara katedras vispārējās militārās sagatavotības nodarbību apmeklēšanas un t.s. karalauka mācībām jeb *sboriem* (4. attēls).

Tajās augstskolās, kur darbojās kara katedras, studenti apguva vispārējās militārās sagatavotības teorētisko kursu, pēc dažām ziņām tas bija 450 stundu apjomā⁵⁸ (lai gan 1988. gadā bija teikts, ka militārajai apmācībai atvēlētas 380 stundas⁵⁹), un vīrieši 30–45 dienas piedalījās vasaras militārajās mācībās. RMI studenti ne vien izgāja militāro apmācību, bet arī apguva speciālos kara medicīnas priekšmetus, kas mācību plānos tika apzīmēti kā “Speciālā sagatavošana”, bet atzīmju lapā pie atestāta – kā “Karamedicīniskā sagatavošana” (*Voenno-meditsinskaia podgotovka*). RMI gadījumā mācību programmu noteica PSRS Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija kopā ar pārraugošo ministriju – PSRS Veselības aizsardzības ministriju.

4. attēls. Karalauka mācības (*sbori*) medicīnas studentiem 20. gadsimta 70.–80. gados. RSUMz 238/214

⁵⁸ A. N. Abramov, “Fakultet voennogo obucheniia v grazhdanskom vuze,” 29.

⁵⁹ Alvilis Vīksna, “Vai Latvija gatavojas karam?,” *Padomju Mediķis*, 10. novembris, 1988, 3.

Kara katedras 1968./1969. mācību gada atskaitē teikts, ka militārās sagatavošanas pamata kursi, kas bija jāapgūst gan vīriešiem, gan sievietēm, bija (1) medicīnas dienesta organizācija un taktika; (2) masu iznīcināšanas ieroči. Specifiski farmaceitiem bija jāapgūst Padomju armijas kara medicīniskās apgādes organizācija. Vīriešiem papildus bija jāapgūst vispārējā militārā sagatavošana, kā arī partijas politiskā darba kurss.⁶⁰ Pamatos šāda mācību kursu organizācija saglabājās līdz pat 80. gadu beigām.

RMI Ārstniecības un Pediatrijas fakultātes studentiem vīriešiem, kuriem to atļāva veselības stāvoklis, pēc 5. kursa vienu mēnesi armijas poligonā bija jāpiedalās praktiskajās militārajās mācībās (*sboros*). Šīs nometnes notikušas PSRS armijas daļās – gan tepat Latvijā, gan ārpus tās. Piemēram, RMI 1959. gada absolvents Haralds Jansons bijis karalauka mācībās PSRS armijas bāzē Sovetskā (līdz 1945. gadam – Tilzīte), Kaļiņingradas (Karalauču) apgabālā, dzīvojot Otrajā pasaules karā celtajās vācu kazarmās 270 km attālumā no Rīgas.⁶¹ Tur RMI militāro mācību bāze bijusi arī 20. gadsimta 80. gados.

Par topošo stomatologu un farmaceitu vīriešu daļību praktiskajās militārajās mācībās dažādu laiku dokumentos un mutvārdu liecībās ir atšķirīga informācija. Kara katedras atskaitēs 20. gadsimta 70. gados norādīts, ka *sboros* piedalījās tikai studenti vīrieši no ārstniecības un pediatrijas fakultātēm. Savukārt 1983./1984. mācību gada atskaitē par RMI studentu militāro sagatavotību norādīts, ka militārajās lauka mācībās piedalījušies 100 ārsti, 13 stomatologi un 4 farmaceiti.⁶²

Vispārējās militārās sagatavošanas teorētiskais kurss un speciālie kara medicīnas priekšmeti bija jāapgūst arī studentēm, bet viņas pēc 5. kursa bija atbrīvotas no *sboriem*. Gan sievietes, gan vīrieši pēc kara katedras beigšanas ieguva rezerves leitnanta dienesta pakāpi. Ik pa pieciem gadiem rezerves virsniekiem piešķīra augstāku pakāpi – līdz PSRS bruņoto spēku medicīnas dienesta kapteiņa pakāpei.

RMI studenti, kuri mācījās ārstniecības, pediatrijas un stomatoloģijas fakultātēs, tika gatavoti kā karalauka mediķi, savukārt farmaceiti – kā karalauka aptiekas noliktavas vadītāji vai vietnieki.

---

⁶⁰ LNA LVA, 507. f., 1a apr., 9. l., 5. lp.

⁶¹ Daigas Dupates e-pasta sarakste ar Haraldu Jansonu 2022. gada 29. aprīlī, kura glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/4.

⁶² LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 17. l., 55. lp.

RMI 1981. gada Farmācijas fakultātes absolvente Edita Romāne (5. attēls) liecina:

“Jā, arī mums bija militārā mācība. Neatceros, kurā kursā un vai visu mācību gadu, bet, ja pareizi atceros, tad tā bija visa diena, kad citu kursu nodarbības nenotika. Nodarbībā bija jāpiedalās pilnā ekipāžā: baltā halātā un ar balto medicīnas darbinieka cepurīti galvā. Bija daudz teorijas, bet tieši ko tur mums stāstīja – neatceros, jo īpaši tāpat neklausījāmies. Tas, ko atceros, – stāstīja par kara hospitāļu organizēšanu lauka apstākļos (iespējams, ka mums kā farmaceutiem tā ietvarā mācīja arī par aptiekas organizēšanu). Labi atceros, ka mācīja izjaukt un salikt automātu. Bija jākārto ieskaite, jo tas bija jāpaspēj noteiktā laikā. Manuprāt, vienu reizi gājām arī šaut mērķī. Meitenēm poligonā nekādas apmācības nenotika. [..]

Beidzot RMI, arī mums piešķīra militāro pakāpi – medicīniskā dienesta leitnants (jaunākā virsnieka pakāpe), bet pēc pieciem gadiem – vecākais leitnants. [..] Atceros, ka, saņemot apliecību kara komisariātā, tika teikts (man pat šķiet, ka papildus par to izsniedza kaut kādu papīra lapu), ka būšu aptiekas noliktavas vadītāja.”⁶³

Militāro mācību lekcijas un nodarbības notika tikai krievu valodā, arī mācību materiāli bija krieviski. Mācības tika organizētas tā, ka tās reizi nedēļā aizņēma pilnu darba dienu; tad citu mācību priekšmetu, lekciju vai nodarbību nebija. Un tās studentiem un studentēm notika šķirti.

Profesors Jānis Vētra, kas bija RMI Ārstniecības fakultātes students no 1977. līdz 1983. gadam, atceras:

“Mācības kara katedrā noteikti notika atsevišķi zēniem un meitenēm. Cik atceros, apjoms abām grupām bija vienāds. Domāju, ka arī programma bija līdzīga, ja ne identiska, jo arī meitenes tika sagatavotas par leitnantēm, rezerves virsniecēm. Atšķirība, cik no sarunām varēja saprast, bija nopietnībā, ar kādu notika mācību priekšmetu pasniegšana. Meitenēm tās vairāk bija vieglas izklaides formā.”⁶⁴

Militārā mācība studentiem 1968./1969. mācību gadā RMI Ārstniecības fakultātē notika 3. un 4. kursā, Stomatoloģijas fakultātē – 2. un 3. kursā, bet Farmācijas fakultātē – 2., 3. un 4. kursā.

---

⁶³ Daigas Dupates e-pasta sarakste ar doc. Editu Romāni 2023. gada 23. februārī, glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/6.

⁶⁴ Daigas Dupates e-pasta sarakste ar prof. Jāni Vētru 2023. gada 30. septembrī, glabājas RSU Vēstures muzeja zinātniskajā datubāzē, RSUMz 490/8.

ВОЕННЫЙ БИЛЕТ

ВС № 153172

Романе
(фамилия)

Эдита Яновна
(имя и отчество)

Личный № Н-578104

М. П.
Э. Романе
(личная подпись)

ВС № 153172 74615022

1. Число, месяц, год и место рождения
_____ года
г. Балви

2. Национальность ЛОТЫШКО

3. Военный билет выдан Ленинградским Районным Военным Комиссариатом г. Риги
(наименование военного комиссариата)
(город, область, край, республика)

М. П.
Т. Яновский
Я. Шербакон
(подпись)

Дата выдачи 10 03 1982 г.

4. Образование

а) общее или специальное
Вильямс Медицинский институт по специальности фармацевт - провизор 6 1981 г.

б) военное Курс военных подготовок при Рижском медицинском институте по профилю фармацевт - провизор, ВУС - 6451 6 1980 г.

5. Военное звание лейтенант мед. службы
присвоено приказом № 175 от 27 июля 1981 г.

6. ВУС № 6451 909000

7. Состав медицинский

8. Запас 3 разряда

9. Военную присягу принял
" " 19 г.

5. attēls. Editas Romānes karaklausības apliecība. RSUM 1591
No ieraksta apliecībā: 4. Izglītība: a) vispārējā vai speciālā: Rīgas Medicīnas institūts, farmaceita-provizora specialitāte 1981. gadā; b) militārā: Militārās sagatavošanas kurss ar farmaceita-provizora profilu Rīgas Medicīnas institūtā 1980. gadā. 5. Militārā pakāpe: medicīniskā dienesta leitnants, piešķirta ar PSRS Aizsardzības ministrijas pavēli 1981. gadā

Savukārt 1975. gada datos⁶⁵ redzams, ka militārās mācības lekcijas un nodarbības topošajiem ārstiem un pediatriem notikušas sešus semestrus (no 3. līdz 5. kursam), savukārt stomatologiem un farmaceitiem – četrus semestrus (3. un 4. kursā) līdz pat četrām nodarbībām nedēļā. Tajos pašos 1969. gada dokumentos minēts, ka mācībās iesaistīti arī Ārstu specializācijas un kvalifikācijas celšanas fakultātes kursanti, tātad RMI absolventi – ārsti ar darba pieredzi. Tomēr nav norādīts, kādas tieši lekcijas viņi noklausījušies vai kādās nodarbībās piedalījušies.

Kara katedras uzdevums bija arī civilās aizsardzības kursu nodrošināšana. Vienotu civilās aizsardzības sistēmu PSRS sāka veidot 1956. gadā. Sešdesmitajos gados tika izstrādāti apmācības kursi dažādu līmeņu un specializācijas mācību iestādēm. Medicīnas profila augstskolās bija jāapgūst civilās aizsardzības medicīniski sanitārā dienesta kurss, ko docēja veselības aizsardzības organizācijas katedras. PSRS Veselības aizsardzības ministrija pavēlēja 1961./1962. gadā šā kursa mācības nodot militārās sagatavošanas katedrām.⁶⁶ Tā kā Kara katedra RMI 1961. gadā bija likvidēta, bija jāsaģlabā agrākā apmācības prakse, bet līdz ar katedras darbības atjaunošanu tā pārņēma šo kursu.

Civilās aizsardzības sistēma 1971. gadā PSRS nonāca pilnīgā PSRS Aizsardzības ministrijas pakļautībā, tāpēc kara katedras pilnībā pārņēma šo kursu pasniegšanu. Civilo aizsardzību visās fakultātēs mācīja jau 1. kursā.⁶⁷ Astoņdesmito gadu RMI mācību plānos,⁶⁸ kas glabājas RSU Vēstures muzejā, redzams, ka šī mācību priekšmeta nosaukums tā kompleksuma dēļ ir “Speciālā sagatavošana, CA un CAMD (civilā aizsardzība un civilās aizsardzības medicīnas dienests)”⁶⁹ (*Spetsialnaia podgotovka i GO i MSGO (grazhdanskaia oborona i medicinskaia sluzhba grazhdanskoi oborony)*).

Tādējādi Kara katedras pamata ciklā ietilpa vispārējā militārā mācība, medicīnas dienesta organizācija un taktika kaujas apstākļos, kara toksikoloģija un aizsardzība no masu iznīcināšanas ieročiem, kā arī civilās

---

⁶⁵ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 12. l., 18. lp.

⁶⁶ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 108. lp.

⁶⁷ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 9. l., 6. lp.

⁶⁸ Latvijas Medicīnas akadēmijas / Rīgas Stradiņa universitātes (turpmāk LMA/RSU) specialitāšu mācību plāni (1982–2000), RSUMz 488.

⁶⁹ LMA/RSU specialitāšu mācību plāni (1982–2000), 1985./1986. m. g. plāns specialitātei “Ārstis”, RSUMz 488.

aizsardzības medicīniskā dienesta organizācija.⁷⁰ Galvenā uzmanība mācību saturā bija veltīta ideoloģiskajai un morāli politiskajai audzināšanai, profesionālajai sagatavotībai un psiholoģiskajai noturībai kara apstākļos.

PSRS 1973.–1974. gadā plaši apsprieda augstākās izglītības kvalitatīti un atbilstību zinātnes un tehniskā progresa, kultūras un tautsaimniecības vajadzībām, mudināja pētniecībā iesaistīt vairāk jauno zinātnieku. Tas attiecās arī uz zinātnisko darbu RMI. Tā uzlabošanai ieviesa obligātu studentu līdzdalību zinātniski pētnieciskajā vai mācību zinātniskajā darbā.⁷¹ Kara katedras 1974./1975. mācību gada vispārējā atskaite⁷² liecina, ka pie katedras darbojies RMI Studentu zinātniskās biedrības zinātniskais pulciņš, kurā iesaistījušies 52 studenti, savukārt RMI Zinātniskajā konferencē 11 studenti nolasījuši referātus par tādām tēmām kā militāri patriotiskā audzināšana un militārās medicīnas vēsture.

Kara katedras docētāji

Kara katedras docētāju kontingentu komplektēja PSRS Aizsardzības ministrija. Viņu nodarbinātību Latvijā koordinēja Baltijas kara apgabala personāldaļa, savukārt štata vienības, tātad budžets, bija jānodrošina katrai augstskolai pašai. Katedras vadītāju (oficiāli – priekšnieku) iecēla ar PSRS Aizsardzības ministrijas vietnieka, Bruņoto spēku aizmugures priekšnieka (*nachalnik tyla*) pavēli. Pēc tam iecelšanu formāli apstiprināja ar RMI direktora, vēlāk – ar rektora pavēli.

Kara katedrā 1947. gadā bija seši docētāji.⁷³ Viņi visi bija Padomju armijas virsnieki,⁷⁴ teju visi arī Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) biedri, un pārsvarā viņi bija atsūtīti darbā no Krievijas vai citām padomju republikām. RMI Kara katedrā 1951. gadā strādājuši astoņi docētāji, divi laboranti un divi preparatori,⁷⁵ savukārt 1973. gadā RMI Kara katedras štats bija šāds: viens Kara katedras priekšnieks, viens

---

⁷⁰ RMI 31. mācību metodiskās konferences “*Sovershenstvovanie prakticheskoj podgotovki vypusknikov Meditsinskogo instituta v svete trebovanii kvalifikatsionnykh kharakteristik*” tēzes, 82.–84. lpp., RSUMz 347.

⁷¹ “SZB darbam – jaunu vērienu,” *Padomju Medikis*, 21. marts, 1974, 3.

⁷² LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 12. l., 97. lp.

⁷³ RSU arhīvs, 507. f., 7. apr., 216. l., 9. lp.

⁷⁴ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 12. l., 18., 20., 40., 60. lp.

⁷⁵ Kopija no dokumenta, arhīva numurs nav zināms: *Prikaz po Rizhskomu Meditsinskomu institutu* Nr. 82-a, 15. fev., 1951.

katedras mācību daļas priekšnieks, trīs vecākie pasniedzēji un pieci pasniedzēji. Vēl šīs katedras štatā bija 10 mācību palīgpersonāla, kā arī mācību un ražošanas palīgpersonāla vietas.⁷⁶

Kara katedrai tās pastāvēšanas laikā bijuši pieci priekšnieki: Aleksejs Čukalovskis⁷⁷ (1947–1956), Ivans Bracslavskis⁷⁸ (1956–1961), Nikolajs Maiboroda⁷⁹ (1968–1978), Mameds Šeihseidovs⁸⁰ (1978–1985), Jurijs Sajenko⁸¹ (1985–1991). Visiem pieciem bijusi armijas ārsta izglītība. Čukalovskis un Sajenko bija Ļeņingradas Kara medicīnas akadēmijas absolventi, Bracslavskis – Doņeckas, Maiboroda – Dņepropetrovskas (tagad Dņipro), bet Šeihseidovs – Baku Medicīnas institūta absolvents. Katedras priekšniekam bija jābūt pulkveža dienesta pakāpē, dažkārt varēja iecelt arī apakšpulkvedi, bet drīz vien viņu paaugstināja.

Pārējie docētāji lielākoties bija pedagoģiskajam darbam sagatavotas militārpersonas. Visi darbā bija tērpti PSRS militārajās formās, svinīgos pasākumos greznojās ar militārajiem apbalvojumiem – ordeņiem un medaļām (6. attēls).

6. attēls. No labās – Mameds Šeihseidovs, tribīnē (vidū) – Jurijs Sajenko. RSUMz 238/215

⁷⁶ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 12. l., 7. lp.

⁷⁷ RSU arhīvs, 507. f., 7. apr., 216. l.

⁷⁸ *Ibid.*, 4893. l.

⁷⁹ *Ibid.*, 3512. l.

⁸⁰ *Ibid.*, 4472. l.

⁸¹ *Ibid.*, 5003. l.

Atskaites par darbu Kara katedrā 1968./1969. mācību gadā liecina, ka viena grupa šīs katedras darbinieku divas reizes gadā pa vienai nedēļai devušies militārajās mācībās ārpus augstskolas, kas dokumentos nosauktas par katedras virsnieku komandieru sagatavošanu (*komandirskaaia podgotovka ofitserov kafedry*).⁸²

Kā stāsta laikabiedri, Kara katedras kolektīvs augstskolas sabiedriskajā dzīvē īpaši neiesaistījās, ja nu vienīgi 1. un 9. maija vai Oktobra svētku svinīgajās sēdēs, kā arī svētku demonstrācijās, kas notika Rīgas ielās par godu šiem svētkiem. Katedras darbinieki bija visai aktīvi RMI partijas organizācijas darbā.

Kara katedras nodrošinājums

Mācību uzskates līdzekļi un tehniskais nodrošinājums šai katedrai bija ļoti labs. Par to gādāja PSRS Aizsardzības ministrija. Kara katedras pedagogi bija labāk atalgoti nekā citu RMI katedru docētāji. Piemēram, 70. gados RMI profesora alga bija 500 rubļu mēnesī. Tas nozīmēja kandidāta un doktora disertāciju aizstāvēšanu un iegūtu zinātnisko grādu, darbu ar studentiem un doktorantiem, zinātnisko publikāciju gatavošanu, dalību konferencēs gan Latvijā, gan ārpus tās, nereti arī katedras vadīšanu. Docenta alga bija 320 rubļu.

Kara katedras darbinieku algas aprēķināšanā izmantoja principus, kas bija spēkā PSRS Bruņotajos spēkos. Tā sastāvēja no amata algas, piemaksas gan par dienesta pakāpi, gan armijas stāžu. Dažiem docētājiem vēl bija piemaksa par darbu kaitīgos apstākļos. Lai gan algu piešķīra atbilstoši Aizsardzības ministrijas rīkojumiem, to maksāja no RMI budžeta.

Piemēram, 1979. gadā Kara katedras vadītāja alga ar visām piemaksām bija 495 rubļi. Viņa vietnieka alga – 443 rubļi. Nevienam no Kara katedras vadītājiem nebija aizstāvēta disertācija. Ārpusdocēšanas darbs Kara katedras docētājiem bija militāri patriotisko olimpiāžu organizēšana, kurās studenti sacentās dažādās militārajās disciplīnās, pirmās palīdzības sniegšanā un militārās vēstures zināšanās (7. attēls).⁸³

Kara katedras netaisnīgās priekšrocības attiecībā pret citām RMI katedrām, jo īpaši 70.–80. gados, atklāj fakts, ko studenti min 1988. gada 10. novembra diskusijā “Par militārās apmācības reorganizāciju RMI”:

---

⁸² LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 2. l., 3.–4. lp.

⁸³ V. Vaļuks, “VI olimpiāda “Na strazhe Rodiny”,” *Padomju Mediķis*, 29. aprīlis, 1976, 3.

“Pie skumjiem kurioziem var pieskaitīt arī to, ka Mikrobioloģijas katedrā 256 studentu apmācību nodrošina pieci pasniedzēji, trīs laboranti un divi preparatori, turpretī kara katedrā strādā 15 virsnieki un astoņi laboranti.”⁸⁴

Pagājušā gadsimta 50. gados RMI Kara medicīnas katedra atradās vienā no 2. slimnīcas jeb tagadējās Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas teritorijā toreiz esošajām barakām. Pēc 1968. gada Kara katedru iekārtoja blakus RMI administrācijas telpām toreizējā Padomju bulvārī 14 (tagad – Zīgfriīda Annas Meierovica bulvāris 14). Kā liecina Kara katedras 1968./1969. mācību gada darba atskaite,⁸⁵ tās rīcībā bija septiņas mācību telpas un laboratorijas, militārā aparatūra, kino un diafilmu aparatūra, tematiskie stendi un maketi, 300 dažādu nosaukumu mācību literatūras izdevumu 1800 eksemplāros, kā arī formastērpi un apavi studentiem kaujas mācībām poligonā. Šajā atskaitē ir piebilde, ka šaušanas nodarbības vēl nenotiek, jo nav ieroču glabātuves. Nākamo divu gadu atskaitēs minēti gan ieroči, gan arī daudz plašāks mācību līdzekļu uzskaitījums.

7. attēls. RMI studenti sacenšas militārajā olimpiādē “Dzimtenes sardzē” (“*Na strazhe rodiny*”, avots – laikraksts *Padomju Medikis*, 14. maijs, 1979, Nr. 18(395)). RSUMz 254/2609

⁸⁴ Alvils Vīksna, “Vai Latvija gatavojas karam?”

⁸⁵ LNA LVA, 507. f., 1.a apr., 2. l., 7.–9. lp.

Visai savdabīga ir kāda liecība par Kara katedras rīcībā esošajiem mācību palīglīdzekļiem, lai sasniegtu mērķi – studentu audzināšanu patriotiska PSRS pilsoņa garā. Laikrakstā “Padomju Mediķis” 1974. gada 31. oktobrī tika publicēts raksts ar nosaukumu “Laba tradīcija”, ko ilustrēja fotogrāfija (8. attēls) ar šādu anotāciju: “Foto uzņēmumā: RMI studenti ar vecāko pasniedzēju pulkvedi I. Briežkalnu kara katedrā pie stenda, kurā glabājas svētās relikvijas”. Runa ir par stendu ar vēsturiskiem Otrā pasaules kara laika priekšmetiem. Šāda pieeja jauno cilvēku morāli politiskajai audzināšanai, kad stāstīja par Padomju armijas karavīru varonību cīņā pret nacistiem (fašistiem padomju terminoloģijā) Otrā pasaules kara laikā, tika bieži izmantota ne tikai augstskolās, bet arī citās izglītības iestādēs.

8. attēls. RMI studenti ar vecāko pasniedzēju pulkvedi I. Briežkalnu kara katedrā pie stenda, kurā glabājas “svētās relikvijas” (avots – laikraksts *Padomju Mediķis*, 31. oktobris, 1974, Nr. 4(301)). RSUMz 254/2151

Rīgas Medicīnas institūta studenti pret Kara katedru

Mācības Kara katedrā, īpaši ierindas mācību, vispārējo militāro apmācību, kā arī politmācības, vairums studentu uztvēra kā laika izniekošanu. Medicīnas studijas jau tā bija ļoti darbietilpīgas, taču ik nedēļu nācās veselu dienu ziedot studentu ieskatā bezjēdzīgām, ar specialitāti nesaistītām nodarbībām. Protams, nākotnē mediķiem varēja būt noderīgi atsevišķi kara un katastrofu medicīnas kursi, piemēram, toksikoloģija, taču liela daļa nodarbību bija veltīta politiskajai audzināšanai un militārajai dresūrai, kā arī tam, lai apgūtu PSRS medicīniskā dienesta organizāciju kara apstākļos.

Kā raksta RMI 1961. gada absolvents Jānis Zviedrāns:

“Ko apgūvām? To, ka III pasaules karš būs, mēs karosim. Vienmēr jābūt gataviem. Jāzina viss. No perfektas krievu valodas – *v a l s t s v a l o d a s* [*izcēlums oriģinālā – aut.*] – līdz ierindas mācībai, izcilai politiskajai sagatavotībai un kaujas lauka medicīnai. Pēdējo pūlējās pasniegt pārējo speciālisti.”⁸⁶

Lai gan formāli Kara katedra bija institūta struktūrvienība, institūta vadība nevarēja ietekmēt tās mācību procesu. Faktiski Kara katedra bija sava veida valsts valstī, kas pārstāvēja PSRS aizsardzības resora specifiskās impēriskās intereses. Kā jau teikts, mācības notika krievu valodā. Studentiem bija jāpakļaujas arī specifiskām prasībām, piemēram, nodarbībās netika pielaisti studenti ar gariem matiem, nemaz nerunājot par bārdaiņiem. Stingri sekots līdz tam, lai apgērbā neizpaustos nekādas ekstravagances. Nerēķināšanās ar Kara katedras prasībām un noteikumiem varēja rezultēties ar izslēgšanu no augstskolas (kā liecināja rakstā jau minētais U. Gobas piemērs), arī tad, ja studenta sekmes pārējos priekšmetos bija labas. Būtībā Kara katedra bija svarīgs instruments pakļāvīga “padomju cilvēka” veidošanā.

Pēdējo divu gadu laikā RSU Vēstures muzeja darbiniekiem ir izdevies savākt 10 dažādu gadu RMI absolventu stāstus par pieredzi militārajās mācībās RMI. Visi intervētie absolventi norādīja, ka militārās mācības noteikti bija jāapmeklē, jākārto ieskaites un eksāmeni, citādi nevarēja beigt augstskolu. To apliecina arī kāds 1954. gadā izdots dokuments – nolikums par studentu militāro sagatavošanu augstskolās.⁸⁷ Tajā teikts, ka tie studenti, kas bez attaisnojoša iemesla sistemātiski neapmeklē militārās mācības vai pārkāpj šo mācību disciplīnu, ir atstādināmi no militārās mācības kursa

⁸⁶ Jānis Zviedrāns, *Atkal*, 35–36.

⁸⁷ LNA LVA, 270. f., 1. apr., 261. l.

apmeklējuma un ar šīs mācību iestādes direktora lēmumu izslēdzami no augstskolas. Šī raksta sākumā minētie incidenti 1956.–1961. gadā, kā arī citas atmiņas liecina, ka jebkādai nepaklausībai, piemēram, neierodoties uz vasaras nometni vai arī dumpojoties pret apstākļiem un disciplīnu tajā, varēja būt nepatīkamas sekas un ietekme uz visu tālāko dzīvi.

Kad 1985. gadā par PSKP Centrālās Komitejas ģenerāļsekretāru kļuva Mihails Gorbačovs, viņš vēlējās demokratizēt padomju sabiedrību, ieviešot reformu politiku, ko dēvēja par pārbūvi (*perestroika*), un uzsāka atklātības (*glasnost*) politiku, lai risinātu dažādas samilzušās problēmas valstī. Arī Latvijā drīz vien sākās Atmodas kustība: 1988. gadā nodibināja Latvijas Tautas fronti (LTF), tās nodaļu Rīgas Medicīnas institūtā – tā paša gada 1. decembrī. Laikrakstā “Padomju Mediķis” publicētajā LTF RMI studentu nodaļas programmā pamatoti bija uzsvērts, ka nav iespējama demokrati-zācija, kamēr nav likvidēta Kara katedra.⁸⁸ Un 1988. gada rudenī sākās visu lielāko augstskolu – Latvijas Valsts universitātes, Rīgas Politehniskā institūta, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas un RMI – studentu cīņa pret kara katedrām augstskolās, kas bija daļa no plašākas kustības Padomju Savienības augstskolās. Latvijas aktīvistus īpaši ietekmēja ziņa, ka Tartu Universitātes studentiem esot izdevies panākt Kara katedras likvidēšanu. Tā RMI LTF studentu grupa jau 1988. gada 2. novembrī organizēja disku-siju “Par militārās apmācības reorganizāciju RMI”, kurā kritizēja Kara katedras darbu.⁸⁹ Līdzīgas sanāksmes notika arī citās augstskolās.

Diskusijā studenti balstījās uz četrus minēto augstskolu LTF grupu sastādīto un augstskolu rektoru padomes atbalstīto vēstuli ar prasībām, kas jau iepriekš bija nosūtīta PSKP Centrālajai komitejai. Un prasības bija šādas: (1) dot iespēju skolu abiturientiem kārtot iestājek sāmenus augstskolās (tā kā skolās ar latviešu apmācības valodu jaunieši absolvēja skolu 18 gadu vecumā, viņus varēja iesaukt vispārējā karadienestā uzreiz pēc skolas beigšanas); (2) neiesaukt karadienestā studentus un augstskolu absolventus; (3) pārtraukt un atcelt militārās apmācības vispārējo daļu studentēm un tiem pušiem, kas izdienējuši vispārējā karadienestā; (4) piešķirt augstskolu padomēm tiesības reorganizēt apmācības kara katedrās; (5) mācības kara katedrās organizēt latviešu un krievu valodā. Papildus šīm vispārējām prasībām diskusijā RMI studenti pieprasīja arī: brīvo lekciju

---

⁸⁸ “LTF RMI studentu nodaļas programma,” *Padomju Mediķis*, 22. decembris, 1988, 4.

⁸⁹ Alvils Vīksna, “Vai Latvija gatavojas karam?”

apmeklējumu; atcelt Kara katedras iekšējās kārtības noteikumus attiecībā uz ārējo izskatu, kurus uzskatīja par cilvēka pašcieņu pazemojošiem (jau pieminētie garie mati, bārda u. tml.); dot iespēju studentiem izvirzīt jautājumu par atsevišķu katedras darbinieku atbilstību amatam; palielināt kara medicīnas priekšmetu apguvi uz vispārējo militāro priekšmetu rēķina.⁹⁰

Lai gan izvirzītās prasības bija samērā mērenas, PSRS Aizsardzības ministrija pretojās jebkādām pārmaiņām. Vienīgā piekāpšanās, kas tika panākta 1989. gada sākumā, bija militāro mācību programmas teorētiskās daļas samazināšana par 100 stundām un studentu uzturēšanās ierobežošana *šboros* ar vienu mēnesi.⁹¹ Tā kā augstākā priekšniecība – PSRS Aizsardzības ministrija un Baltijas kara apgabala vadība – nelika neko mainīt, arī RMI Kara katedras vadība pretojās studentu prasībām. Jāpiebilst, ka rektors Vladislavs Korzāns tajā pašā laikā atbalstīja institūta LTF grupas iniciatīvu. Andrejs Faibuševičs, LTF iniciatīvas grupas dalībnieks, 1989. gada 29. martā rektorātā notikušās studentu, Kara katedras vadības un RMI vadības diskusijas rezultātus raksturoja šādi:

“Mazs, bet tomēr solītis uz priekšu ir. Reālā situācija katedrā (kura, starp citu, ir mainījies tikai augstskolu spiediena rezultātā un atspoguļota rīkojumos no augšas) nu ir ielikta daudz maz stingros rāmjos. Mainīta šī reālā situācija diemžēl nav.”⁹²

Respektīvi, Kara katedras vara pār studentiem bija mazinājusies, tai nācās atteikties no cīņas par studentu ārējo izskatu un dažiem citiem disciplināriem līdzekļiem, taču Kara katedra turpināja pastāvēt un militārās apmācības saturs nemainījās. Kara katedras vadītājs pulkvedis Jurijs Sajenko vēl 1991. gada aprīlī laikrakstā “Pulss” (laikraksta “Padomju Mediķis” jaunais nosaukums no 1989. gada septembra) atskaitījās:

“Patlaban visu fakultāšu studentiem nodarbības notiek II, III un IV kursā un kopumā vīriešiem – 220 stundas, sievietēm – 130 stundas.”⁹³

Kara katedras likvidācija notika tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas – 1991. gada 1. novembrī.⁹⁴

---

⁹⁰ Alvils Vīksna, “Vai Latvija gatavojas karam?”

⁹¹ B. Sebjakins, “Pavēlnieks – tas ir tikai amats” [Intervija ar BKA pavēlnieku Fjodoru Kuzminu], *Cīņa*, 23. februāris, 1989, 1.

⁹² V. Sklarevitch i A. Apinis, “Diskussii ne poluchilos,” *Padomju Mediķis*, 13. aprīlis, 1989, 2.

⁹³ Jurijs Sajenko, “Peresmotrena programma obucheniiia studentov,” *Pulss*, 11. aprīlis, 1991, 2.

⁹⁴ Sk. RSU arhīvs, 507. f., 7. apr., 4070. l., 20. lp.

Secinājumi

Kara katedras Padomju Savienības augstskolās bija viena no padomju militārisma izpausmēm, daļa no pastāvīgās gatavošanās jaunam pasaules karam. Tās sastāvdaļa bija rezerves virsnieku sagatavošana. Lai gan galvenais viņu apmācības mērķis bija gatavot rezervi kara gadījumam, rezerves virsnieki tika izmantoti arī miera laikā, lai mazinātu sagatavotu kadru trūkumu, kas bija radies demogrāfisku vai PSRS aizsardzības politikas krīžu gadījumā.

Kara katedras formāli bija augstskolu struktūrvienības, taču faktiski tās bija autonomas institūcijas, kas vadījās no PSRS Aizsardzības ministrijas norādījumiem. Augstskolu vadībai nebija iespēju ietekmēt to darbību un studentu apmācības procesu. Kara katedras atspoguļoja militārā resora īpašo lomu PSRS, tajā skaitā arī augstākās izglītības jomā. To sevišķo lomu uzsvēra mācību procesa nodrošinājums ar mācību līdzekļiem un tehnisko aprīkojumu. Katedru personāls bija ļoti apmaksāts. Visi šie aspekti izpaužas arī Rīgas Medicīnas institūta (RMI) Kara katedras darbībā.

Latvijā militārā resursa īpašā loma ieguva vēl papildu nozīmi, jo kara katedrās pastāvošā kārtība, mācības krievu valodā, studentu beztiesiskums un pakļautība nereti absurdām prasībām simbolizēja ne tikai padomju sistēmas nedemokrātismu, bet arī okupāciju, rusifikāciju un impērismu.

Rakstā analizētās RMI studentu atmiņas, kā arī arhīva dokumenti parāda, kā šie aspekti izpaužas RMI Kara katedras darbībā. Militārās apmācības bija organizētas ne tikai tādēļ, lai sagatavotu medicīnas personālu iespējamā kara gadījumam, bet arī tādēļ, lai lauztu personības un veidotu lojālus padomju cilvēkus. Izslēgšana no RMI vai arī iesaukšana armijā pēc institūta absolvēšanas par mēģinājumiem izvairīties no militārās apmācības vai par dumpošanos pret Kara katedras prasībām bija sods, kura mērķis bija iebaidīt studentus, panākt viņu pakļaušanos ne tikai katedras, bet arī padomju režīma prasībām plašākā nozīmē.

Pētījumā tika identificēti vairāki gadījumi saistībā ar Kara katedras darbību, kad studenti izrādīja nepaklausību vai ignorēja tās prasības. Visi notikumi bija saistīti ar vasaras militāro nometņu mācībām 1956.–1960. gadā. Tas bija padomju sistēmas relatīvas liberalizācijas posms, kad daudzi domāja, ka varas iestādes ir gatavas ieklausīties un labot netaisnības un ka aktīvi protesti var būt rezultatīvi. Dažkārt izdevās panākt nelielu piekāpšanos, kā tas notika RMI studentu *sboros* 1960. gada vasarā. Taču piekāpšanās bija daļēja, pēc tās sākās netiešas represijas, šajā gadījumā – aktīvāko studentu nosūtīšana dienestā Padomju armijā.

Lai cīnītos ar studentu nepaklausību, tika izmantots arī visai plašs tiešu represīvo darbību spektrs – no publiska nosodījuma (VDK terminoloģijā – t. s. profilakse) līdz izslēgšanai no institūta un pat notiesāšanai par pretpadomju darbību. Represijas bija efektīvas. Līdz pat 80. gadu beigām studenti bija spiesti pakļauties Kara katedras prasībām. Tikai līdz ar Latvijas Tautas frontes nodibināšanu Latvijas augstskolu, tajā skaitā arī RMI, studenti uzsāka cīņu par kara katedru likvidāciju vai vismaz reformēšanu, bet līdz Latvijas neatkarības atgūšanai rezultāti bija visai pieticīgi.

Training Medical Reserve Officers for the Soviet Army at the Riga Medical Institute, 1950–1991: Memories and Documents

Summary

Military departments at universities in the Soviet Union were one of the manifestations of Soviet militarism and part of the constant preparations for a new world war. So far, historians in Latvia have only fragmentarily focused on how the training of reserve officers was carried out at these military departments and how Soviet military policies and interests changed. Although the activities of military departments have been discussed in some memoirs, there is a lack of systematic studies. Only very little is known about the activities of the Military Department at the Riga Medical Institute (RMI, the name of Rīga Stradiņš University (RSU) in 1950–1990). Its origins date back to 1947 when the Faculty of Medicine was still part of the Latvian State University.

This study aims to examine the activities and impact of the RMI Military Department on the training of future medics, as well as students' resistance to military training, by confronting the memories of former students with documentary evidence from archives and the press.

The Military Department at RMI operated from 1950 to 1961 and 1968 to 1991. Its goal was to train medical reserve officers of the Soviet Army. Although the Military Department was formally a department of the RMI, the Institute's management could not influence its activities, as the department was actually under the authority of the Ministry of Defence of the USSR. Classes were held in Russian, were ideologised, and were compulsory for all students. Attempts to avoid or ignore classes at

the Military Department were penalised. The most severe punishment was expulsion from the Institute, but other measures could also be taken. This study has identified several cases where students have disobeyed or ignored the requirements of the RMI Military Department. All the incidents were related to military training summer camps in 1956–1960. In 1961–1963, several dozen male graduates were forcibly sent to serve as cadre officers until retirement. For at least some of them, this was a punishment for protesting against military drills and the living conditions in the summer camps.

Training as reserve officers at the Military Department exempted male students from general compulsory military service. However, this principle was abandoned in the 1980s when students were conscripted in the first months of their studies or after their first year. After resuming their studies, they were forced to attend classes at the Military Department again. From 1988, when the Latvian national awakening movement began, RMI students demanded a change in the style and contents of the Military Department. However, they only received minimal concessions from the USSR Defence Ministry before Latvia regained its independence.

In Latvia, the special role of the military resource took on additional significance because the procedures at the military departments, having Russian as the language of instruction, and students' lack of rights and subjection to often absurd demands not only symbolised the undemocratic character of the Soviet system, but also occupation, Russification, and imperialism. The recollections of students of the Riga Medical Institute, as well as the archival documents analysed in this article, show how these aspects were reflected in the activities of the RMI Military Department.

Keywords: military training, militarisation, soviet ideology, military medicine, Riga Medical Institute.

Daina Bleiere

*Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts /
Latvian Institute of History, University of Latvia*

Daiga Dupate

*Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Vēstures muzejs, Latvija /
RSU History Museum, Latvia*

Juris Salaks

*Dr. med., Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts, Latvija /
Institute of the History of Medicine, Rīga Stradiņš University, Latvia*

Iveta Skripste

Restaurācijas gadījums: Veģetatīvās nervu sistēmas modelis Nr. 9

Veģetatīvās nervu sistēmas modelis Nr. 9 ir vēsturisks Rīgas Medicīnas institūta (RMI) mācību uzskates līdzeklis, ko 2008. gadā Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) muzejam nodeva RSU Anatomijas un antropoloģijas institūts. Ar uzskaites numuru RSUM 228 tas iekļauts RSU muzeja vēstures kolekcijā “Studiju un pētnieciskās darbības vēsture”. Kopš 2013. gada šis priekšmets ir eksponēts muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā augstskolas galvenajā ēkā Rīgā, Dzirciema ielā 16.

Cilvēka torsa formā veidotais modelis ir izgatavots no metāla stieplēm, bet dažas detaļas ir no koka, visas detaļas ir krāsainas: dažādiem orgāniem un sistēmām izmantotas atšķirīgas krāsas. Vairākās vietās piestiprinātas mazas uzlīmes ar numuriem. Torss novietots uz rotējošas koka pamatnes. To grozot, eksponātu ērti var aplūkot no visām pusēm. Torsa augstums ir divi metri. Īpatnība, ko nevar nepamanīt, ir neproporcionāli lielā modeļa galva attiecībā pret ķermeni, kā arī palielinātie iekšējie orgāni.

Modeļa ievērojamie izmēri to padara par efektīgu apskates objektu, tādēļ tam ierādīta “solista” vieta – tas iezīmē ieeju RSU muzeja vēstures pastāvīgās ekspozīcijas telpā un ir labi saskatāms jau no attāluma.

Priekšmeta saņemšanas brīdī tā stāvoklis bija slikts, un vides ietekmē tas turpināja pasliktināties, savukārt sarežģītā konstrukcija apgrūtināja tā kopšanu. Eksponāts ir iekļauts nacionālajā muzeju krājumā, tāpēc RSU muzejam ir pienākums nodrošināt iespējami ilgu tā saglabāšanu un stāvokļa nepasliktināšanos. Lai pildītu šo uzdevumu, 2022. gadā tika veikta modeļa metāla daļu restaurācija un konservācija. Tās laikā modelis tika attīrīts no gadu desmitiem uzkrātā putekļu slāņa, apturēts rūsēšanas process un nostiprinātas trauslās konstrukcijas savienojumu vietas un krāsojums. Darbus veica metāla izstrādājumu restaurators Krišjānis Rimšāns (1. att.).

1. attēls. Restaurētājs Krišjānis Rimšāns ar restaurēto modeli RSU muzeja ekspozīcijā Dzirciema ielā 16, Rīgā.
D. Dupates foto

Galvenie metāla daļu restaurācijas uzdevumi bija šādi: pirms restaurācijas darbu uzsākšanas fiksēt priekšmetu fotogrāfijās, veikt sauso tīrīšanu, tīrīšanu ar šķīdinātājiem, mehānisko apstrādi, lokālu ķīmisko apstrādi, ķīmiski apstrādāto vietu neitralizāciju un pasivāciju – aizsargpārklājuma uzklāšanu.

2023. gadā tika īstenota arī koka pamatnes restaurācija, kas ietvēra plaisu likvidēšanu un lakoju atjaunošanu (strādāja mēbeļu un interjera iekārtu restaurators meistrs Uģis Baļļa).

Informācija muzejam par priekšmetu bija skopa, tādēļ restaurācijas darbu laikā sākās padziļināta izpēte par tā izcelsmi un izmantošanu RMI medicīnas studentu izglītošanā.

2. attēls. Saglabājies modeļa etiķetes fragments, kas liecina par tā autoru (profesors A. S. Malajevs), darbu vadītāju (profesors A. N. Natišvili), izgatavošanas darbnīcu un inženieri (Gruzijas Veselības aizsardzības ministrijas Medicīnas instrumentu darbnīca inženiera G. I. Tatišvili vadībā).
K. Rimšāna foto

Bija zināms, ka modelis ir izgatavots 20. gs. 40. vai 50. gados Gruzijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas Medicīnas instrumentu darbnīcā Tbilisi (2. att.). Tas bijis viens no kopumā vismaz deviņiem dažādiem nervu sistēmas modeļiem, kas tajā laikā tur ražoti.

Modeļa autori ir divi profesori un inženieris. Profesors Artašess Malajevs (1894–1958), zinātnieks, anatoms un okulists, Tbilisi Medicīnas institūta profesors un Tbilisi Mākslas akadēmijas Plastiskās anatomijas katedras vadītājs, ir galvenais šo nervu sistēmas modeļu idejas autors.

Otrs autors ir profesors Aleksandrs Natišvili (1878–1959) – medicīnas darbinieks un zinātnieks, viens no medicīnas izglītības organizatoriem Gruzijā, Tbilisi Universitātes Normālās anatomijas katedras vadītājs, kā arī Tbilisi Mākslas akadēmijas Plastiskās anatomijas katedras dibinātājs. Trešais autors ir inženieris Tatišvili, par kuru diemžēl neko vairāk nav izdevies uzzināt.

Pirmo nervu sistēmas modeli Malajevs izgatavoja jau 20. gs. 30. gados un 1935. gadā to demonstrēja 15. starptautiskā fiziologu kongresa izstādē Ļeņingradā. Vēlāk sadarbībā ar pārējiem autoriem Gruzijas Medicīnas instrumentu darbnīcā tika izstrādāti un ieviesti ražošanā vismaz deviņi dažādi nervu sistēmas modeļi. Pēc pasūtījuma tie tika piegādāti PSRS medicīnas izglītības iestādēm. Ir zināms, ka līdz 1954. gadam bija saražoti vairāk nekā 300 eksemplāri, kas izsūtīti uz vairāk nekā 32 PSRS pilsētām.¹

Jāatzīmē, ka arī iepriekš, jau 19. gs. beigās, ir tikuši veidoti līdzīgi modeļi, tomēr šie, Gruzijā izgatavotie, tika prezentēti kā inovatīvi un tādi, kas dod pilnīgu priekšstatu par cilvēka nervu sistēmas uzbūvi.² Šo modeļu izgatavošanas mērķis bija “atvieglot studentiem un ārstiem sarežģīto [...] iekšējo struktūru īpatnību un savstarpējo attiecību apgūšanu, kuru nebija iespējams saskatīt ar neapbruņotu aci,” norādīja profesors Malajevs ziņojumā zinātniskajā sekcijā 1948. gadā.³

Veģetatīvās nervu sistēmas modelis Nr. 9 starp citiem Medicīnas instrumentu darbnīcā Tbilisi radītajiem modeļiem tiek izcelts īpaši: “Mēs nolēmām izgatavot pilnvērtīgu, vienotu šīs sistēmas modeli, ko iepriekš neviens nav paveicis,” ziņoja profesors Malajevs.⁴ Atzīmējot, ka komandai jau iepriekš bijusi liela pieredze, viņš arī atzīst, ka šo modeli izgatavot bijis ļoti sarežģīti milzīgā attēlojamo objektu skaita dēļ, turklāt bijis nepieciešams izveidot cilvēka ķermeņa ārējo formu, kurā vienlaikus būtu attēlots arī skelets.

Modeļa Nr. 9 konstrukcijai izmantotas dzelzs stieples. (Zināms, ka pirmajiem modeļiem izmantotas misiņa stieples ar šķērsriezumu 0,5–3,0 mm, savienojumi veidoti ar alvu un svinu.) Kopumā modelī ir vairāk nekā 18 tūkstoši lodētu savienojuma vietu.

Lai modelis būtu uzskatāmāks, tika veiktas apzinātas proporciju izmaiņas – galvas smadzenes palielinātas divas reizes, smadzeņu stubrs palielināts divas reizes garumā un piecas reizes platumā. Figūras karkass ir palielināts divas reizes. Citējot Malajevu, “šāda neproporcionalitāte tika

---

¹ Meshi, N. Model'i professora Malaeva. *Ogonok*, 32:1417 (1954), 14.

² Malaev, A. *Iz Trudy Instituta eksperimental'noi morfologii*. Tbilisi: Izdatelstvo Akademii nauk Gruzinskoj SSR (1948), 191–197.

³ Malaev, A. Model vegetativnoi nervnoi systemi: doklad na V sessii Otdel'eniia biologicheskikh i medicinskikh nauk, 23 aprēļa 1948 g.

⁴ Malaev, A. Model. *Iz Trudy Instituta eksperimental'noi morfologii*. Tbilisi: Izdatelstvo Akademii nauk Gruzinskoj SSR (1948), 192.

pieļauta, lai iegūtu izturīgāku konstrukciju un iespēju attēlot 62 muguras smadzeņu saknītes un atsevišķus galvas smadzeņu nervus”.⁵

Īpaša nozīme ir modeļa krāsainībai. Lai varētu atšķirt dažādās sistēmas un orgānus, lietotas atšķirīgas krāsas, piemēram, simpātiskā nervu sistēma bijusi dzeltenā, bet parasimpātiskā – zaļā krāsā. Visas modeļa detaļas ir numurētas un uzskaitītas, un tām bijis pievienots paskaidrojošs teksts (kuru mums – muzeja darbiniekiem – nav izdevies atrast).

Profesors Malajevs par modeli teicis, ka tas ir pirmais mēģinājums un uzskatāms par skaidru pierādījumu sarežģītajām savstarpējām attiecībām, kas pastāv starp somatisko un veģetatīvo nervu sistēmu un simpātiskajiem nerviem, un tas, nenoliedzami, būšot ļoti noderīgs veģetatīvās nervu sistēmas apguvei un izpratnei kopumā un atvieglos studentiem un ārstiem arī citu disciplīnu apguvi.⁶

Vēlējāmie uzzināt vairāk gan par nervu sistēmas modeļu ražošanu, gan izplatīšanu medicīnas augstskolām un citām institūcijām. Tādēļ vispirms sazinājāmie ar Gruzijas Medicīnas vēstures muzeja speciālistiem Tbilisi, jo šī muzeja ekspozīcijā atrodas tāds pats veģetatīvās nervu sistēmas modelis kā RSU vēstures muzejā. Bet stāsts izvērtās kuriozs. Tbilisi muzeja speciālisti bija pārsteigti, uzzinot, ka modelis izgatavots Gruzijā, jo bija pārliecināti, ka to savulaik no Francijas atvedis ievērojamais gruzīnu neirologs profesors Simons Kipšidze. Gruzīnu kolēģi atzīst, ka diemžēl nav saglabājusies informācija par Medicīnas instrumentu darbnīcu, uz ko ļoti cerējām. 20. gs. 90. gados daudz dokumentācijas esot iznīcināts vai aizvests uz Krieviju.⁷

Lai uzzinātu par šī veģetatīvās nervu sistēmas modeļa Nr. 9 izmantošanu nervu sistēmas uzbūves apgūšanai Rīgas Medicīnas institūtā, vērsāmies pie dažiem RSU mācībspēkiem un bijušajiem RMI studentiem. Uzrunājām profesorus – Jāni Gaujēnu (absolvējis RMI 1957. gadā), Ivanu Zagorski (absolvējis 1963. gadā), Jāni Vētru (absolvējis 1983. gadā) un Māru Pilmani (absolvējusi 1986. gadā). Pārsteidzoši bija tas, ka neviens no viņiem šo modeli no sava studiju laika neatcerējās un norādīja, ka studentam daudz lietderīgāk un interesantāk ir mācīties no mirušu cilvēku audiem. Vienīgi profesore Pilmane minēja, ka šis nervu sistēmas modelis atradies anatomikuma telpās, bet nekad nav ticis izmantots studiju procesā.

---

⁵ Malaev, A. Model. *Iz Trudy Instituta eksperimental'noi morfologii*. Tbilisi: Izdatelstvo Akademii nauk Gruzinskoj SSR (1948), 192–193.

⁶ *Ibid.*, 193.

⁷ Ramaz Shengelia to Daiga Dupate, email, Wednesday, January 11, 2023.

Sīkāku komentāru par iemesliem, kādēļ tas, domājams, nav ticis izmantots, sniedza profesors Jānis Vētra⁸, proti, pētot anatomisko uzbūvi atlantos, ir jāspēj iztēloties dažādu orgānu un balsta kustību aparāta savstarpējās attiecības – kas ir tuvāk, kas tālāk, kas aiz kā atrodas, kas ko šķērso u. tml. Šajā modelī atspoguļojas centieni to visu parādīt trīs dimensijās, tomēr tajā ir pārāk daudz detaļu, kas veido ņirbošu efektu, un tas ļoti traucē uztveri.

Profesore Māra Pilmane uzsver, ka šie modeļi (runājot arī par citiem Gruzijas darbnīcā radītajiem nervu sistēmas modeļiem, kas glabājas anatomikumā), neraugoties uz pārbagāto detaļu klāstu, tomēr ir nepilnīgi, jo tiem daudz nozīmīgu detaļu trūkst. Ir vajadzīgas gan zināšanas, gan fantāzija, lai iztēlotos patieso anatomisko uzbūvi. Tieši tāpēc veģetatīvās nervu sistēmas modelis Nr. 9 acīmredzot anatomikumā drīzāk ir kalpojis dekoratīviem nolūkiem, nevis kā mācību uzskates līdzeklis.

Domājams, ka anatomikumā 20. gs. 50. gados bijis saņemts vai iegādāts pilns Gruzijā ražoto nervu sistēmas modeļu komplekts (pieņemot, ka to bijis ne vairāk kā deviņi), kas institucionālo reorganizāciju gaitā ticis izdalīts vairākiem interesentiem – četri modeļi palikuši RSU Anatomijas katedrā, divi nodoti RSU muzejam, bet vēl trīs nonākuši Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā.

Šie modeļi PSRS laikā bijuši pirmie nozīmīgie centieni telpiski attēlot cilvēka nervu sistēmas uzbūvi, un tie ir uzskatāmi par soli ceļā uz mūsdienu daudz pilnvērtīgākām digitālo tehnoloģiju sniegtajām iespējām, tomēr sarežģītās un vizuāli grūti uztveramās konstrukcijas dēļ RMI tie ir diezgan maz vai nemaz nav izmantoti studentu izglītošanai. Šādi modeļi bijuši izplatīti daudzās PSRS medicīnas izglītības iestādēs,⁹ bet nav ziņu par to praktisku izmantošanu studiju procesā. Mūsdienās šie modeļi kā savdabīga un vizuāli efektīga medicīnas izglītības vēstures liecība tiek glabāta augstskolu un muzeju kolekcijās.

Iveta Skripste

Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Vēstures muzejs, Latvija /
RSU History Museum, Latvia

---

⁸ RSMz 334/101, Jānis Vētra, audiointervija 2023. g. 26. janvārī.

⁹ Meshi, N. (1954). Model'i professora Malaeva. *Ogonok*, 32(1417), 14.

Autori / Authors

Bleiere, Daina (ORCID 0000-0003-1638-8401), *Dr. hist.*, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts / *Latvian Institute of History, University of Latvia*, Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija, e-pasta adrese: daina.bleiere@lu.lv

Dupate, Daiga (ORCID 0000-0002-2510-7029), Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Vēstures muzejs / *RSU History Museum*, Anniņmuižas bulvāris 26a, Rīga LV-1007, Latvija, e-pasta adrese: daiga.dupate@rsu.lv

Keruss, Jānis, *Dr. hist.*, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte / *Faculty of History and Philosophy, University of Latvia*, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija, e-pasta adrese: janis.keruss@lu.lv

Klumbys, Valdemaras (ORCID 0000-0002-5130-0308), *PhD*, Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte / *Vilnius University, Faculty of History*, Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lithuania, e-pasta adrese: klumbys@gmail.com

Salaks, Juris (ORCID 0000-0001-9567-6801), *Dr. med.*, Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts / *Institute of the History of Medicine, Rīga Stradiņš University*, Kronvalda bulvāris 9, Rīga LV-1010, Latvija, e-pasta adrese: juris.salaks@rsu.lv

Schochow, Maximilian (ORCID 0000-0001-7901-2335), *PhD, Dr.*, SRH Lietišķo veselības zinātņu universitātes Izglītības departaments / *Department of Education, SRH University of Applied Health Sciences*, Campus Gera, Neue Straße 28–30, 07548 Gera, Germany, e-pasta adrese: maximilian.schochow@uni-ulm.de

Iveta Skripste (ORCID 0000-0002-6404-0840), Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Vēstures muzejs / *RSU History Museum*, Anniņmuižas bulvāris 26a, Rīga LV-1007, Latvija, e-pasta adrese: iveta.skripste@rsu.lv

Steger, Florian (ORCID 0000-0001-8108-1591), *PhD, Dr.*, Ulmas Universitātes Vēstures, filozofijas un medicīnas ētikas institūts / *Institute of the History, Philosophy and Ethics of Medicine, Ulm University*, Barbara Mez-Starck-Haus Oberberghof 7, 89081 Ulm, Germany, e-pasta adrese: florian.steger@uni-ulm.de

Upmalis, Aldis, *Mg. sc. pol.*, e-pasta adrese: aupmalis8@gmail.com

Vaiseta, Tomas (ORCID 0000-0002-6642-694X), *PhD*, Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte / *Vilnius University, Faculty of History*, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, Lithuania, e-pasta adrese: tomas.vaiseta@if.vu.lt

SATURS/CONTENTS

Maximilian Schochow, Florian Steger

Medical Treatment, Duty to Work, and Political Education. Functions of Soviet “Prophylactoria” and “Care Homes for STD Patients” in Germany

Ārstēšana, darba pienākums un politiskā izglītība: padomju “profilaktorijs” un “STS pacientu aprūpes namu” funkcijas Vācijā

Jānis Ķeruss, Aldis Upmalis

LPSR VDK vērsšanās pret Latvijas radošo inteliģenci 20. gadsimta 50. gadu beigās: 1957. gada Rīgas mākslinieku “pornogrāfijas grupas” procesa piemērs

Approach of the KGB of the LSSR against the Creative Intelligentsia of Latvia at the End of the 1950s: An Example of the 1957 Case of Riga Artists “Pornography Group”

Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta

Sexual Revolution, Mobilization or Civil War: How to Understand the Soviet Transformation of Sexuality (The Case of Soviet Lithuania)

Seksuālā revolūcija, mobilizācija vai pilsoņu karš: kā izprast padomju seksualitātes transformāciju? (Padomju Lietuvas gadījums)

Daina Bleiere, Daiga Dupate, Juris Salaks

Kara medicīnas ārstu-rezervistu sagatavošana padomju armijas vajadzībām Rīgas Medicīnas institūtā 1950.–1991. gadā (atmiņās un dokumentos)

Training Medical Reserve Officers for the Soviet Army at the Riga Medical Institute, 1950–1991 (Memories and Documents)

